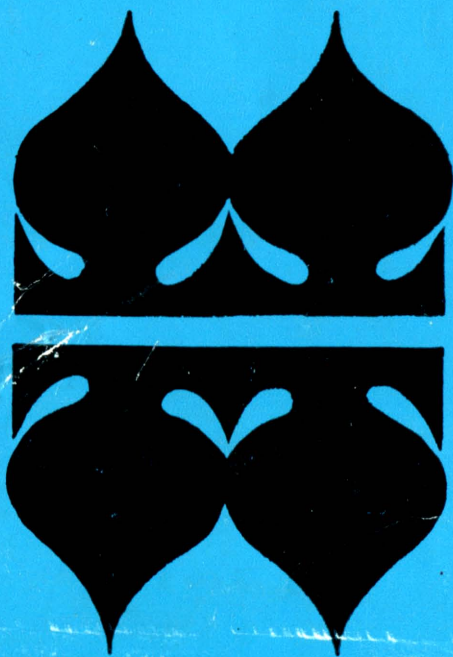

3 КНИГИ ЖИТТЯ

АНТОЛОГІЯ
українського
класичного
оповідання

Обладнка: ШЕРБАН СПУРЕ

3 КНИГИ ЖИТТЯ

Антологія українського класичного оповідання

Упорядкування і передмова
МАГДАЛИНИ ЛАСЛО-КУЦЮК

Дар Читальні
„ПРОСВІТА”
Вінніпег, Канада

ВИДАВНИЦТВО КРИТЕРІОН, БУХАРЕСТ • 1973

100

100

100

Бібліотека Читальні „Просвіти”
Вінніпег, Ман., Канада

Ч.: 1453

“Prosvita” Reading Ass’n, Winnipeg, Man.

ПЕРЕДМОВА

Нова українська література розпочалась жартівливим, бурлескним твором: «Енеїдою на малоросійський язик перелицьованою» Івана Котляревського. Надзвичайний успіх цього твору привів до того, що надовго закріпилась мода писати українською мовою в переважності комічні твори. Із часом у деяких письменників це викликало обурення. «Хіба по-нашому, опріч лайки та глузування над дурнем, нічого не можна й написати?» - запитував себе, між іншими Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. І хоч він сам любив писати гумористичні твори, на цей раз він вирішив надрукувати українською мовою повість із явною метою розчулити читача. Ідеальний селянин Наум Дрот має прекрасну доньку Марусю, в яку захохується такий же ідеальний парубок Василь. Батько Марусі відкладає шлюб до того часу, поки становище Василя покращає. Василь покидає на деякий час село. Він повертається саме у той момент, коли Маруся, яка нагло померла, вже лежить у труні. Після її похорону Василь блукає у нестямі. Ченці Печерської лаври знаходять його ледве живим. Вони несуть його у монастир і, після видужання, стрижуть Василя у ченці. Але ченцем тут Василь довго не був, так і помер передчасно з горя. Такий сюжет твору «Маруся», який з'явився у 1834 році у збірці «Малороссийские повести рассказываемые Грицком Основьяненком». Повість була написана у стилі сентименталізму, введеного в російську літературу Карамзіним. Письменники сентименталісти ішли по лінії ідеалізації сільського життя, писали слізливі твори, в яких кохання виникає обов'язково під час першої зустрічі і кінчається обов'язково трагічно. Новизною була у Основ'яненка етнографічна сторона, докладний опис народних звичаїв, поетичне змальовання України. Це створило в українській літературі школу. Але заслуга в цьому не так належить єдиному Квітці, як його сучасникові, великому Гоголю, який написав російською мовою чудові твори, надихані українським фольклором. Його «Вечера на хуторе близ Диканьки» вийшли у 1831—1832 рр., а в

1835 р. з'явилась його збірка «Миргород», до якої увійшла знаменита повість «Тарас Бульба», яка мала великий вплив на українську літературу.

Українське життя втілювалось у прозі, на перших початках, головним чином засобами сентименталізму і романтизму. Ці початки поставили свій відбиток майже на весь шлях української прози. Але ліризм української прози обумовлений не лише впливом цих літературних течій, а так само і органічним зв'язком цієї прози із народно-пісенною традицією.

Підтверджується наша думка і творчістю Марка Вовчка. Її твори далекі від моралізаторських, дидактичних настанов Квітки-Основ'яненка. Вона розробила до досконалості оповідь, тобто виклад подій від першої особи, найчастіше від імені самої героїні, звичайної, простої жінки з народу. Розповідає вона про сумні явища з народного життя, про наслідки знущання панів над кріпаками, про тягар рекрутчини. Але, якими сильними не були б критичні ноти, і в її творах тенденція до поетизації завжди наявна, чи то у протиставленні життя козацьких сіл життю сіл, де була панщина («Козачка»), чи то в ідеалізації життя вільних людей, чи то в змалюванні дорогих їй персонажів («Горпина»). Для створення поетичної атмосфери вона послуговується поетикою народної пісні. Художніми засобами народної пісні подає вона портрети своїх персонажів, образи природи, переживання людей. У її творах рясніє порівняннями і метафорами, пестливими формами слів, народною фразеологією. Її проза ритмічна, а синтаксичний лад чисто фольклорний. Нею захоплювався Шевченко, а Франко вважав, що ніхто вже не зможе відтворити чарівність її стилю. Вплив її був сильний не тільки на українську, але й на інші слов'янські літератури.

До числа її наслідувачів належав і Юрій Федькович. Його проза так само ґрунтується на оповіді. В наведеному нами творі «Штефан Славич» оповідачем виступає «син вдови» — простий солдат, який носить ім'я автора, але не є з ним тотожний обставинами життя. Твір дещо розтягнений, словник надто строкатий, переповнений солдатським жаргоном. Але оповідання видалось нам дуже цікавим тому, що розкриває симпатії автора до румунського народу, зокрема до селян з Трансільванії, яких він знав зблизька під час довгорічної служби в цих краях, з якими він говорив на їх мові і виступам яких проти зловживань австрійської влади автор явно співчував.

Симпатія до румунського народу помітна і в оповіданні Ізидора Воробкевича про славетного лаутара Моша Ніколає Сучевянул, грою якого у свій час дуже захоплювався композитор Франц Ліст.

Воробкевич належить, до речі, тій же літературній філіації, що і Федькович. Про художні джерела прози Воробкевича видавець його творів,

О. Маковей, писав так: «Як і в поезіях, так і в сих оповіданнях видно ознайомлення з народними піснями, (він сам радо збирав їх в школах), з творами Квітки, Шевченка, Падури, Куліша, М. Вовчка, Мордовця, Стороженка, Номіса, Шашкевича, Могильницького, М. Устияновича, М. Чайковського, Гоголя, істориків Костомарова і Енгеля і галицьких видавництв».

У 70-х рр. XIX ст. прокладає собі шлях в українській прозі критичний реалізм. Певні його риси яскраво виявлені у творах Нечуя-Левицького, який був дуже чутливий до краси українського пейзажу, розкривав, як і його попередники, поетичність народної душі, захоплювався величчю минулого, але, в той же час, він з нещадною тверезістю описав темні сторони народного життя. Письменник розкривав ворожнечу, яка роз'єднує селян, егоїзм дрібновласника, забобонність, відсталість. У селянському середовищі спостерігав він постаті мрійників і протестантів, таких, як Микола Джеря, але і сварливих свекрух, як Кайдашиха, побожних відьом, як баба Параска і баба Палажка, які палають неугасимою ненавистю одна до одної, і «невинних» злодіяток, як героїня наведеного в антології оповідання. Монолог розробляється у цих творах Нечуя-Левицького з незвичайною майстерністю, саме з метою самовикриття персонажу. У цьому прийшло йому на поміч уміння передати напрочуд точно інтонацію народної мови. З другого боку, саме Нечуй-Левицький вперше широко використав в українській прозі розповідь від імені автора. Ця обставина знаменувала собою перехід прози до широких епічних полотен, в яких найкраще виявились риси критичного реалізму в українській літературі. Написавши роман «Чорні хмари», Нечуй-Левицький майстерно змалював міське середовище, підняв проблему відношення інтелігенції до народу, її національної свідомості.

Ще глибші шари дійсності піднімаються у прозі Панаса Мирного. Письменник намагався у своїх творах всебічно висвітлити важливі суспільні процеси, виявити причини появи і розвитку певних явищ, їх сенс і перспективи. Про це свідчать не тільки відомі його романи «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і «Повія», але і його оповідання та нариси. Наведений в антології нарис «Серед степів» є також проблемним твором. Автор запитує себе, чому така родюча земля України не вистачає землеробам, чому вони покидають заселені місця, переселяючись далеко в Азію. Твір цей показовий і для техніки Мирного — прозаїка: наявність довгої експозиції, описовість, яскравість пейзажного малюнку, досконала архітектоніка періодів, багатство і чистота мови, пластичність, образність є характерними для неї рисами.

Творча манера досі обговорених письменників визначалась впливом двох традицій: суто української, і, у більшості випадків, російської.

Адже і Квітка-Основ'яненко і Марко Вовчок написали переважну більшість своїх творів російською мовою і були тісно пов'язані із російськими літературними колами. Незважаючи на свої критичні виступи, в яких він намагався теоретично обґрунтувати необхідність відокремлення української літератури від російської, Нечуй-Левицький, який був майже все своє життя вчителем російської словесності, стояв під впливом Гоголя, Тургенєва, Салтикова-Щедріна. В творах Панаса Мирного відчуються виразні впливи М. Чернишевського, О. Островського і Льва Толстого.

Саме під впливом російської літератури окреслились в українській дожовтневій літературі так яскраво риси народності і гуманізму, але і певна обмеженість літературної програми ряду її представників, які вважали єдиним завданням красного письменства просвіту народу. Така тенденція була результатом близькості ряду українських письменників до руху народництва.

До школи народництва або просвітянства можна зарахувати і Бориса Грінченка і навіть Михайла Коцюбинського на першому етапі творчості.

Грінченко — продовжувч традицій Нечуя-Левицького — був насамперед зацікавлений у змалюванні села, він пильно вивчав психологію селян, зробив багато для освіти народу своїми популярними виданнями, хоч і його заслуга як автора першокласного «Словаря української мови» неоцінима. Наведена в антології новела Грінченка «Підпал» показує як глибоко сягало його знання народного середовища.

Подібну ж роль відіграв в українському культурному житті на Західній Україні Осип Маковей. Він здійснив багато як редактор, як видавець, як публіцист. Будучи людиною широкоосвіченою він часто писав для того, щоб розповісти народу про його історичне минуле. З такою метою написав повість «Ярошенко», в якій розповів про Хотинську війну 1621 р. На прикладі життя сім'ї серетських міщан він показав у цьому творі долю Молдови у ці буремні часи. З такою же метою написав і збірку «Пустельник з Путни і інші оповідання», в якій докладно змалював різні моменти з історії нашої країни. З цієї збірки взяті наведені в цій антології твори Маковея. Хоч Маковей і жив пізніше, але його творчість входить у річище реалізму старої школи.

Чинники, які вплинули на прозу І. Франка, відмінні. Серед авторів, якими він захоплювався, Франко назвав три імена: Золя, Флобер і А. Шпільхаген. Вирішальним здається нам вплив на нього Еміля Золя. Він, як і Золя, забажав відобразити життя сучасного йому суспільства в усіх його верствах. Але орієнтувався Франко на творчість Золя не тільки

тоді, коли запитував себе про що писати, а особливо тоді, коли виробив собі уже певну техніку і запитував себе «як писати». Адже більше, ніж будь-який інший жанр його творчості, проза Франка-це сувора, свідома самодисципліна. В одному листі до Драгоманова, Франко визнавав, що по натурі він романтик і романтичні твори він пише з найбільшою охотою. А його прозові твори зрілого періоду, окрім повісті «Захар Беркут», не мають в собі нічого романтичного. Він побудував свої твори як газетні репортажі, з якомога більше автентичним життєвим матеріалом як у сюжетах, так і у розмовах між героями. Персонажі говорять про найбільш пекучі проблеми дня: про новий тариф цін на залізницях, про нову технологію розроблення озокериту, про нові вибори до сейму, про сервитутні процеси, про гонорар адвокатів у кримінальних справах, про конфіскацію номерів газет через політичні виступи, про нові напрями у мистецтві і про багато, багато інше. Здається, немає такого питання, яке хвилювало тоді громадськість Галичини, такої теми, на яку писали тодішні львівські газети, які б так чи інакше не обговорювались у прозових творах Франка. Поезія Франка виходить на простори історії і всесвіту, а проза його цупко тримається землі, не уникаючи натуралістичних сцен, морального бруду. Все зафіксовано із сумлінною точністю, а деталі, обстановка і діалоги подаються з більшою навіть докладністю, ніж вимагає сюжет. Сюжет для Франка, до речі, справа другорядна. Сюжетною канвою стає для нього якийсь нещасний випадок, нагла смерть, крадіжка, коротше кажучи, тема газетної хроніки. Крім цього, щоб пококетувати з уподобаннями читача, він кидає йому, від часу до часу, приманку, таку як у сюжеті повісті «Лель і Полель». Головне для Франка-зарядити твір актуальним, соціологічним матеріалом, щоб зворушити сумління читача, примусити його задуматись над тим, що відбувається навколо нього. Для цього письменник нехтує навіть специфікою жанру, уводить сценічний діалог у прозовий твір, як у наведеному в антології оповіданні, при чому цей діалог тільки побічно пов'язаний із сюжетом твору. Але автор хоче негайно викласти різні погляди про певне питання і, звичайно, проаргументувати власну позицію.

Серед сучасників Франка єдиний Золя так сильно приблизив белетристику до публіцистики. Але, ідучи слідами Золя, Франко різко протиставляв себе українській літературній традиції, яка до того часу не могла обійтись без хоча б легенького «серпанку ідеалізації», завжди потребуючи наявності «вічних тем».

Читаючи його оповідання бориславського циклу, а особливо його новелу «Місія», цілком слушно охарактеризовану Цеглинським як натуралістичну, ми переконуємось, що Франко пішов дуже далеко у своєму

намаганні показати оголену дійсність в найбільш брутальних її проявах. Наприкінці XIX століття в українській літературі наступає, однак, новий напрям. Він проявляється в поєднанні традиційної ідеї гуманізму і народності із настирливими шуканнями в області художньої форми. Ці пошуки пов'язані із відродженням певних рис романтизму і тому ми вважаємо, що Леся Українка слушно говорила по відношенню до себе, до Кобилянської, та ін. про новоромантизм.

Але не тільки Леся Українка відчувала, що українська література вступає в нову добу. Про це говорив неодноразово Іван Франко, до прокладання нових шляхів закликали на початку століття пристрасно Микола Вороний і Михайло Коцюбинський.

Тут ми підходимо до дуже хвилюючої проблеми першості.

Кому належить заслуга переведення української прози на нові рейки? Нам здається, що на основі матеріалів опублікованих з нагоди святкування у 1971 р. століття з дня народження Стефаніка, можна з певністю сказати, що ця заслуга належить саме Стефанікові. Перший твір, який втілює в собі ознаки цілком нової для української літератури творчої манери, нарис Стефаніка «Виводили з села» з'явився на сторінках чернівецької газети «Праця» 5 листопада 1897 р., тобто 6 років до написання Коцюбинським свого Звернення до українських письменників. З цієї перспективи невелика обсягом, але виключно цікава літературна спадщина В. Стефаніка викликає особливий інтерес.

Збіг двох обставин привів до того, що Стефанік зміг покласти «печатать свого духа» на літературу цілої епохи. З одного боку, внаслідок свого походження, виховання, певної психічної структури, він був органічно пов'язаний із сільським середовищем і переживав критичне становище, в якому перебувало галицьке селянство своєї доби, як особисту драму. Це міцно прив'язало його до демократичних, народнолюбних коренів української літератури, врятувало від небезпек індивідуалізму і суспільної ізольованості, яка чигала на представників «модерни». З другого боку він формувався як письменник у середовищі, яке було вороже традиціоналізму: у середовищі польських символістів угруповання «Млада Полска». Стефанік був близьким другом ідейного натхненника цього напрямку, Станіслава Пшибишевського. Під час свого перебування у Кракові, у студентські роки він був учасником палких дискусій літературних гуртків, жадібно читав твори Мопассана, Бодлера, Верлена. Невипадково вже перші його твори приголомшили надто традиційних тодішніх українських критиків, не так темою або ідеями, які продовжували шевченківські заповіді, як творчою манерою. Редакція «Літературно-наукового вісника», найбільш авторитетного журналу, членом якої був

і О. Маковей, відкинула його перші новели, вважаючи, що це не література, а лише сирий матеріал для неї. Але Стефаник не зійшов з обраної дороги. Він скоро довів, що саме так, уважно звертаючись до найтонших нюансів, до найменш примітного трепету людської душі і тонких прикмет людської поведінки можна розкрити великі драми людського життя. В результаті цього появилися його «Кленові листки», «Новина», «Діточа пригода», «Сини» — шедеври української новелістики. Для цих творів Стефаник вибрав моменти розпачу, коли ставилися на терези душевні потенції людей. У листі до редакції журналу «Плужанин», датованому 1927 р., він висловився так: «Я писав тому, щоби струни душі нашого селянина так кріпко настроїти і натягнути, щоби з того вийшла велика музика Бетховена». Тому він свідомо відмовлявся від усіляких прикрас, писав «коротко, сильно і страшно» (М. Горький). Він komponував свої новели за правилами музикального контрапункту, з моментами піднесення і спаду. Видима простота його новел є виявом художньої віртуозності, яка помітна особливо в керуванні монологом і діалогом.

Поблизу Стефаника стояли інші два письменники Покуття: його друг років гімназії, Лесь Мартович, і друг пізніших років, Марко Черемшина.

Черемшина, як і Стефаник, зосередив свою увагу на процеси пауперизації селянства і на трагедію першої світової війни. Але драми виникають у нього не тільки внаслідок об'єктивних причин, а і внаслідок темності і забобонності самих селян. Відсталість селянства використана для власних егоїстичних цілей представниками державної влади і багатіями. Ця тема створює у Черемшини іноді трагікомічні ситуації. Крім того напруженість, звичайно, розряджується в його оповіданнях м'яким гумором.

Висока поетичність стилю Черемшини завдячується його тісному зв'язку із фольклором, його намаганням скомпонувати твори у стил колядок і голосінь. Він чудово уміє використати також музикальність інтонації, соковитість лексики і фразеології народної живої розмовної мови гуцулів, підбираючи з неї перлини з терпінням ювілера.

Мартович також чудовий спостерігач народної психології і поведінки. Він, однак, не наголошує на трагічних аспектах. Навіть про смерть селянина він розповідає з посмішкою на устах, бо і в цих моментах він помічає щось незвичайне, своєрідне, і відкриває, у несподіваному ракурсі, часто незрозумілий для городянина моральний кодекс селянина. Про це свідчить і наведене в антології оповідання «Грішниця»

У нашій країні користується великою популярністю творчість Ольги Кобилянської. З сторінок її оповідань і повістей повстає яскрава картина

життя буковинського містечка в минулому. Вона зовсім не ідеалізує це життя, навпаки, вважає його вузьким, міщанським, нездоровим. Сама вона шукала порятунку з цього життя, зачитуючись творами німецьких і скандинавських письменників, на основі яких створила собі ідеал гарної людини, аристократа душі, закоханого у красу. Вона весь час обробляла ті ж самі теми, щоразу намагаючись розкрити нові сторони людської душі.

До представників нових тенденцій, які ми називали єдиним терміном – новоромантики – можна віднести також Васильченка, Тесленка і Яцкова.

Степан Васильченко не був сильною творчою особистістю. Але сам він був одним з тих, які мали найбільший вплив на наступні покоління, бо він зумів поєднати у своїх оповіданнях народнопісенні традиції із новими пошуками, з яких він засвоїв найпростіші елементи: нахил до мрії, до фантазії, змалювання світу таким, яким він видається у сутінках ночі, у сні, у мареннях збудженої фантазії. Його твори характеризуються теплотою, ліризмом, співчуттям до бідних, розумінням душевного світу дітей.

Тесленко був менш гармонійним. Він постійно боровся із несприятливими життєвими обставинами, із ворожим ставленням до нього влади і багатіїв. Він тяжко захворів і рано помер. Світовідчужання його песимістичне, погляди у великій мірі суб'єктивні. Його твори здебільшого автобіографічні і характеризуються вони наявністю імпресіоністичної манери, яка полягає в пунктирному нотуванні вражень, в асоціативному способі викладу, у вживанні уривчастих і еліптичних речень, у фрагментарності композиції твору. Дійсність у Тесленка подається завжди через сприйняття героя і фільтрована вона через призму його хвиливого настрою. Але цьому стилю бракує ще технічна досконалість і його оповідання часто здаються наївними. Твори письменника стали відомими не завдяки їх художній вартості, а завдяки їх тематиці.

Висока мистецька школа відчувається у спадщині Михайла Яцкова. Він був таким же щирим, суб'єктивним, як і Тесленко, але постійний відвідувач львівських літературних кав'ярень і натхненник групи «Молода муза» був із племені тонких артистичних душ, які по всій Європі підняли прапор повстання проти егоїзму і жорстокості буржуазних життєвих ідеалів в ім'я безсмертної краси. В українській літературі він був одним з найбільш яскравих представників символістичної прози. Про це свідчить наведене в антології оповідання «Боротьба з головою». Як зазначає М. Рудницький, зображений в цьому оповіданні карлик ніхто інший, як зненавиджений письменником представник капіталістичної установи,

якого Яцків перетворив на втілення універсального зла, котрого ми не можемо здолати, і в боротьбі з ним втрачаємо чистоту нашої душі.

Вершиною української класичної новелістики є, безперечно, творчість Михайла Коцюбинського. В ній синтетизовано все, що зібралось цінне у досвіді кількох поколінь літераторів. Сам він виріс як письменник на творах Нечуя-Левицького і Панаса Мирного і до 1903 р. його твори були традиційні за манерою, переважала описовість у змалюванні пейзажу, у характеристиці персонажів, виклад подій вівся в хронологічній послідовності, діалог подавався з протоколярною точністю, оцінка подій персонажів робилась від імені автора, оповідання писались із відкритою моралізаторською тенденцією. Але пізніше, пізнавши зблизка досвід тогочасних російських і, особливо, західноєвропейських письменників¹, слідкуючи за творчістю західноукраїнських письменників, а особливо Стефаника, Михайло Коцюбинський пориває остаточно з цією технікою, мотивуючи свою нову орієнтацію у Зверненні 1903 р. у таких словах:

«Вихований на краших зразках європейської літератури, такої багатої не лиш на теми, але й на способи оброблювання сюжетів, наш інтелегентний читач має право сподіватися й од рідної літератури ширшого поля обсервації, вірного малюнку різних сторін життя усіх, а не одної якоїсь верстви суспільності, бажав би зустрітись в творах красного письменства нашого з обробкою тем філософічних, соціальних, психологічних, історичних і інших.»

Таким чином, творчий шлях Коцюбинського, в малому масштабі ніби відтворює увесь шлях розвитку української прози. Його твори, написані починаючи з 1902 р., і формою і змістом конденсують все характерне для літератури доби найбільшого розквіту дожовтневої прози. Критики до цього часу не можуть вирішити, до якого стилю віднести його твори. Тенденцією освічування подій через суб'єктивне сприйняття персонажу твори Коцюбинського наче наближаються до імпресіонізму, тенденцією розкриття пейзажу як стану душі, зацікавленістю мареннями, снами, повір'ями, широким введенням символу його новели подібні до творів символістів, суворою нещадністю у змалюванні темних сторін життя, настирливою увагою до суспільних і політичних проблем його твори послідовно реалістичні. Коцюбинський володів, як може ніхто з українських письменників, даром проймається настроями зовсім різного типу людей, соціальних і етнічних груп. Він заселявся

¹ В листі до видавництва «Вік», датованого 1902 р., Коцюбинський писав: «На вироблення мого літературного смаку мали вплив найбільше письменники європейські: Золя, Стріндберг, Гарборг, Кнут Гамсун, Від, А. Шніцлер, Верга і ін».

з однаковою легкістю у бурхливу і поетичну душу чабана-гуцула і в підсвідомість революціонера-інтелігента, в туманний мозок злочинця або в чисту душу дитини. Але цей багатий і різноманітний світ героїв не заслоняє перед читачем великі проблеми часу, над якими рухається думка письменника. Герой, власне, і виведений для того, щоб у якнай-несподіванішій формі представити всі проблеми перед судом читача. Цей колоритний світ навдивовижу суцільний завдяки єдності світогляду, завдяки моральній чистоті і цільності особистості автора, яка відчувається в кожному прочитаному рядку.

Художня творчість Коцюбинського - яскравий приклад найбільш прикметної риси розвитку української літератури: єдності у різноманітності. Коцюбинський вірний, незважаючи на всі пошуки і експерименти, її основним настановам: гуманізму і народності.

Складаючи цю антологію, ми намагались представити дожовтневу українську новелу саме в такому розрізі. У виборі текстів ми мали на увазі, в першу чергу, художню вартість даних творів, наявність загальнолюдського змісту та історико-літературну значимість даного твору. Як і в «Антології української класичної поезії», яка появилася у видавництві «Критеріон» у 1970 році, і в цій книзі вміщено ряд творів, маловідомих широкому читачеві, в яких засвідчено інтерес деяких українських письменників до нашої країни. До їх числа належать оповідання «Штефан Славич» Федьковича, «Мошул Николай Сучавський» Воробкевича, «Пустельник з Путни» і «Манолі» Маковея.

Кілька творів, зокрема «Марусю» Квітки-Основ'яненка, «Штефана Славича» Федьковича і «Серед степів» П. Мирного, подано скорочено, бо ці твори надто довгі, щоб задовольнити сьгоднішнього читача.

Антологія задумана не тільки як посібник для вивчення літератури, але і як цікава лектура для всіх тих, що люблять літературу. Всі письменники загалом, чи то сентименталісти, чи то романтики; чи то реалісти, чи то новоромантики, розповідають про людське життя, про долю звичайних людей. В цьому полягає привабливість літератури, це є секрет невмирущості її найкращих надбань.

Назвали ми цю антологію «З книги життя», щоб виразити наше розуміння белетристики. Гадаємо, що місце класичної літератури не лише на полицях шкільних бібліотек. Твори класичної літератури-це розповідь не тільки про часи, які давно минули і про людей, яких вже давно немає, вони ставлять питання, які ніколи не застаріють: про життя і смерть, про кохання і ненависть, про невдачі і торжество людини у своїй невтомній боротьбі за щастя.

МАГДАЛИНА ЛАСЛО — КУЦЮК

ГРИГОРІЙ КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО (1778 - 1843)

Григорій Федорович Квітка (псевдонім Основ'яненко) народився у селі Основа (тепер передмістя Харкова) у багатій поміщицькій родині. Освіту одержав вдома. Батьки його були старосвітські поміщики, дуже побожні. І особливо після того, як він, неначе чудом, врятувався від сліпоти, на шостому році життя, батьки остаточно вирішили зробити з нього ченця. Дійсно, на двадцять другому році життя пробув він деякий час послушником у Куряжському монастирі (пізніший осередок дитячої колонії відомої з романів А. С. Макаренка), але монастирське життя його не притягувало і він переїхав до Харкова, де брав дуже активну участь у громадському житті, сприяв заснуванню університету і інституту для шляхетних дівчат, журналу «Украинский вестник», який виходив при університеті, міського театру, директором якого став. Повітове дворянство вибрало його своїм «предводителем». Він був деякий час і совісним суддею, і головою уголовної палати.

Ця різноманітна діяльність, яка зробила його дуже популярною фігурою у Харкові, не перешкоджувала йому багато писати, спочатку російською, з 1833 р. і українською мовою. Від фейлетонів і жартівливих віршів він переходить до комедій («Приезжий из столицы», «Дворянские выборы» — 1829, «Шельменко — волостной писарь» — 1831, «Шельменко — денщик» — 1840 і комічна опера «Сватання на Гончарівці» — 1836). У цьому ж періоді написані деякі його українські повісті: «Маруся» (1834), «Козир-дівка» (1838 і «Сердешна Оксана» (1841), але зустрічаються і гумористичні оповідання і повісті, написані українською мовою, як «Салдатський патрет» (1833) і «Конотопська відьма» (1837).

Українська проза Квітки була видана у 1834 р. і у 1837 р у Москві під заголовком «Малороссийские повести рассказываемые Грыцьком Основьяненком» і у 1841 р. у Харкові. Слід згадати і про дотепні російські романи Квітки «Жизнь и похождения Петра Степанова, сына Столбикова», написаного на початку 30-х рр., надрукованого у 1841 р. і «Пан Халявский» (1839 р.).

Помер Квітка у 1843 р. у Харкові.

Повість «Маруся» друкується за виданням: Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, Твори в шести томах, т. II, Київ, 1956.

МАРУСЯ (Уривок)

Оттак раз, на клечальній неділі, була Маруся у своєї подруги у дружках на весіллі і сиділа за столом. Проти дружечок, звичайно, сиділи бояри. Старшим боярином був з города парубок, свитник Василь. Хлопець гарний, русявий, чисто підголений, чуб чепурний, уси козацькі, очі веселенькі, як зіроньки; на виду рум'яний, моторний, звичайний; жупан на ньому синій і китаєва юпка, поясом з аглицької каламайки підперезаний у тяжинових штанях; чоботи добрі, шкапові, з підковами. Як пришивали боярам до шапок квітки, то всі клали по шагу, хто-хто два, та й лакей з панського двора, і той п'ять шагів положив, що усі здивувались, а Василь усе вижидав, та усе в кишені довбавсь: а далі витяг капшучок, а там-таки дещо бряжчало, засунув пальці, достав, та й положив на викуп шапки, за квітку, цілісенький гривеник!.. Як брязнув, так усі, хто був на весіллі, так і вжахнулись, а дружки аж і співати перестали. А він собі і дарма: потряс патлами, та за ложку і став локшину доїдати, буцім тільки копійку дав.

От, сидючи за столом, як вже попринімали страву, давай тогді Василь дівчат розглядать, що були у дружках. Зирк! і вздрів Марусю, а вона аж у третіх сиділа, бо старшою дружкою, скільки було її де ні просять, ніколи не хоче: «Нехай, — кає, — другі сідають, а мені і тут добре».

Став наш Василь і сам не свій і, як там кажуть, як опарений. То був шутливий, жартовливий, на вигадки, на прикладки — поперед усіх: тільки його й чути, від нього весь регіт іде; тепер же тобі хоч би півслова промовив: голову посупив, руки поклав під стіл і ні до кого нічичирк; усе тільки погляне на Марусю, тяжко здихне і пустить очі під лоб.

Познімали страву і поставили горіхи на стіл. Дружечки зараз кинулись з боярами цятаться; щечуть, регочуться, вигадують дещо проміж весільних пісеньок, а наш Василь сидить, мов у лісу, сам собі один; ні до кого не заговорить і нікуди не гляне, тільки на Марусю; тільки вона йому і бачиться, тільки об ній і дума; неначе увесь світ пропав, а тільки він з Марусею і зостався: ні до чого і ні до кого нема йому ніякого діла.

Що ж Маруся?! І вона, сердешна, щось змінилась: то була, як і завжди, невесела, а тут вже притьмом хоч додому йти. Чогось-то їй стало млосно і нудно, і як подивиться на Василя, так-так їй його жаль стане! А чого? і сама не зна. Хіба тим, що і він сидить такий невеселий. А ще найпуше, як один на одного разом зглянуть, так Марусю мов лихорадка, так із-за плечей і озьме, і все б вона плакала, а Василь — мов у самій душній хаті, неначе його хто трьома кожухами вкрив і гарячим збитнем напова. От мерщій і відвернуться один від другого, і бачиться і не дивляться; то й гляди: Василь тільки рукою поведе або головою мотне, то вже Маруся і почервоніла, і вп'ять зиркнуться меж собою.

Думає сердешна Маруся, що, мабуть, се з очей їй стало, та й кає собі: піду лишень додому; так думка така нападе: «Он той боярин, що у синім жупані, чи він чи недуж, чи що? То як піду, то щоб він ще гірш не занедужав, і ніхто йому не pomoжець; бач, як жалібно дивиться на мене і буцімто й просить: будь ласкава, Марусю, не втікай відсіля! Добре, добре, зостанусь!»

А Василь собі нудить світом і не зна, на яку ступити. Розчумав трохи, що бояри цятаються, та й дума: «Ке лишень, поцятаюсь я он з тою дівчиною, що сидить смутна, невесела». Тільки, сердешна, протягнув руку, так неначе йому хто шепнув: «Не заньмай її, ще розсердиться; бач, яка вона одягнута та пишна! Се, мабуть, міщанка, вона з тобою і говорити не захоче». Поблідніє наш Василь, то вп'ять і похмуриться. Далі збиравсь, збиравсь, та як дружечки дужче почали співати, а весільний батько з матір'ю частіш стали горілочкою поштувати і піднявсь гомін по хаті, він таки хватив у жменю горіхів, та до Марусі: «Чи чіт, чи лишка?» Та як се промовив, так аж трохи не впав із ослона на спину: голова йому закрутилась, в очах потемніло, і нестямивсь овсі.

Та й Марусі ж добре було! Як заговорив до неї Василь,

так вона так злякалась, як тогді, як мати на неї розсердилась; а се тільки одним один раз і було на її віку, як, принісши вона від річки плаття, загубила материну хустку, що ще від її покійної матері, так за те то на неї мати сердилась було, і хоч не довго, та вона, крий боже! як було злякалась. Отже і тепер так їй було прийшло: якби можна, скрізь землю б провалилась або забігла куди, щоб і не дивитись на сього боярина. Та й що йому казати? Як скажу «нечіт», то він подума, що я чванна і не хочу більш з ним цятатись, а він і так, чи смутний, чи сердитий, а тільки жалко на нього дивитись. Скажу «чіт». Що ж? Як стала силоватись, щоб промовить слово, так ні жодною мірою не може сказать: губи злиплись, язик мов дерев'яний, а дух так і захватило. Дивиться, що й Василь з неї очей не спустить і горіхи у жмені держить, і жде, що вона йому скаже; от їй його жалко стало, на велику силу, та тихесенько, так що ніхто й не чув, промовила: «Чіт!» та зирнула з ним. І сама вже нестямилась, як узяла з Василювої жмені горіхи, та як схаменулась, як засоромилась!.. Крий мати божа!.. Аж ось, на щастя їх, крикнув дружок: «Старости, пани підстарости! благословіте молодих вивести із хати, надвір погуляти». Тут і усі рушили із-за стола, та, хто куди попав, мерщій на двір, дивитися, як будуть танцювати. От і Марусі і Василеві неначе світ піднявсь, полегшало на душі, вийшли й вони з хати.

Троїста музика гра, що є духу: риплять скрипки, бряжчать цимбали, а замість баса, сам скрипник скрізь зуби гуде та прицмокує. От і розколихались наші дівчата: вийшла пара, а там друга, пішли у дрібушки. Ніжками тупотять, підквітками бряжчать, побравшись за рученьки, виворочуються то вп'ять розійдуться, та як утінки плавно пливуть, тільки головками поводжують, то вп'ять у дрібушки... Вже й потомились, вже і хусточками утираються, вже б їм годі, вже і другим хочеться потанцювать... так що ж бо? — музика гра та й гра! Вже одна із дівчат, Одарка Макотрусівна, ледве ноги волочить, піт з неї так і тече, притьмом просить музику: «Та годі-бо, дядьку!.. та перестаньте-бо... ось уже не здужаю!... «Так що ж? Музика гра й гра!... Далі скрипник закінчив і пити скрипочкою попросив... От дівчатам годі, поклонились музиці і пішли до гурту.

— Ану, горлиці! — гукнув з кучі Денис Деқаненко, розтовкав людей кулаччям, потяг до себе з кучі Пазьку Левусівну

і став з нею і дожидається, поки почастиють музику. Розставив ноги, у боки узявсь, шапка висока, сірих смушків, з червонним сукняним верхом, набік йому похилилась, усами поморгує, на всіх погляда й приговорює: «Отже узявся танцювати, та, може, і не вмію! Повчитись було у кривого Хоми, що на дерев'янці ходить». Як се почули люди, так і зареготались. Кузьма, таки старий Коровай, то й кає: «Оттак! оттой навчить добре, сам ходячи на одній нозі». А Юхим Перепелиця сміявсь, сміявсь, аж йому сльози потекли, та й кає: Оцей не вигада! Ну, вже так!» А Денис стоїть, неначе і не він, і не всміхнеться.

Напившись горілки, музика і вчистила горлиці. Як же розходивсь наш Денис, так що батечки! Там його морока зна, як то мудро тогді танцював! Як же вдрав навприсядку, так ногами до землі не доторкується, — то поповзе навколюшки, то через голову перекинеться, скакне, у долошки плесне, що аж у вухах залящить, та вп'ять в боки, та тропака-тропака, що аж земля гуде; а там стане викидовати ногами, неначе вони йому повиломлювані; а далі підскачить, та вп'ять навприсядку, та около Пазьки так кругом і в'ється та приговорює:

Ой, дівчина горлиця
До козака горнеться;
А козак, як орел,
Як побачив, та і вмер...

Добре було Денисові так бришкати без Василя; а той би його заткнув за пояс чи у танцях, чи у речах або в молодечтві, бо він собі був на те уродливий. Коли було озьметься за танці, так і не кажи, що годі: перетанцює яку хоч музику; коли ж підвернеться до дівчат то вже ні на кого більш і не дивлються, тільки на нього і його одного слухають, а на опрочих плюють; коли ж підсяде до старіших, то стане загинати їм свої баянтраси, так усі, старі і молоді, сидять та, пороззявлявши роти, слухають хоч до пізньої ночі.

Такий-то був наш Василь до сього часу. Тепер же він мов остужений. Вийшовши з хати, де б то йти до гурту, та взявши дівчину, туди б і собі танцювати; ні, пішов собі, сердега, стороною від людей, схиливсь на пліт, та й дума: «Що се мені сталось? Таки нічого не чую, нічого й не бачу, тільки

одну сю чорняву дівчину! Вона в мене і перед очима і на думці!.. Чому ж не займу її? Але! Бачиться, і не смію або й боюсь, щоб і не розсердилась... А як здумаю, що вона на мене мусить розсердитись, і коли підйду до неї, то вона відвернеться від мене і прожене, то від сії думки і світ мені немилий, і сам не знаю, що з собою робити!.. Пішов би й додому, так оттут неначе прикований. Нудно мені на сее весілля і дивитись; а очей не відведу від тієї хати, що он на приспі сидить моя дівчина та щось з подругою розговорює, та чи мені так вже здається, чи таки справді, що на мене поглядають, може про мене...»

МАРКО ВОВЧОК
(1833—1907)

Марія Олександрівна Вілінська (псевдонім Марко Вовчок) народилась у 1833 р. в Орловській губернії в родині російського поміщика, армійського офіцера. Між 1845—1848 рр. вчилась в одному з харківських пансіонів. У 1851 р. виходить заміж за українського етнографа Опанаса Марковича і оселяється на Україні, живучи з чоловіком у Чернігові, Немирові, Києві, а також на селі. Під впливом чоловіка вона все більше цікавиться українською мовою і звичаями, записує народні пісні. В цей час вона почала писати українською мовою. Збірка її творів, до якої ввійшли оповідання «Сестра», «Козачка», «Чумах», «Одарка», «Сон», «Панська воля» (пізніша назва «Горпина»), «Викуп», «Свекруха», «Максим Гримач» і ін. була видана у Петербурзі Пантелеймоном Кулішем у 1857 р. і користувалась величезним успіхом. Слідом за цими творами вона написала оповідання «Ледащиця» і повість «Інститутка». У 1859 р. Марко Вовчок переїжджає до Петербургу і звідти їде за кордон, перебуваючи довший час у Дрездені, Лондоні, Неаполі, а найбільше в Парижі. В цей час письменниця продовжує писати твори українською мовою (повість «Кармелюк», казку «Дев'ять братів і десята сестриця Галя»), а також пише твори російською і французькою мовою. Повернувшись у 1867 р. до Петербурга, письменниця співробітничала у прогресивних журналах, пише повісті і романи російською мовою. Російська спадщина Марка Вовчка велика. До неї входять: збірка оповідань «Рассказы из русского народного быта» (1859 р.), на яку славетний критик Микола Добролюбов відгукнувся докладною рецензією, романи «Жива душа» (1868 р.), «Записки причетника» (1869 р.), «В глуші» (1875 р.). Після смерті Опанаса Марковича письменниця виходить заміж за поміщика М. Д. Лобача-Жученка і живе з ним у різних містечках південної Росії. Марко Вовчок померла у 1907 р. у м. Нальчику на Кавказі.

Оповідання «Горпина» подається за виданням: Марко Вовчок, Твори в шести томах, Київ, Держлітвидав, т. I, 1955.

ГОРПИНА (Панська воля)

I

Старий Якименко оженив сина, та таку-то вже невісточку собі взяв, що й не сказати! Білолиця, гарна й весела, а прудка, як зайчик: і в хаті й надворі в'ється, порядкує, господарює, і співає, й сміється, аж чутно її голосок дзвенячий. Аби на світ благословилося, уже вона й прокинулася, як рання пташка, і клопочеться, і бігає. І свекру догодить-вслужить, і чоловіка пожалує, і діло не стоїть — зроблено все. Живуть щасливо, любенько; старий, на їх глядячи, тільки бога милосердного дякує.

Одно й журило їх, що діток господь не дає. Вона було як де попаде чужу дитину, то вже й цілує, й милує, а сама зітхне тяжко.

Аж ось послав їм господь, — уродилась дівчинка. Так-то вже кохає та пестить Горпина свою первичечку, і з рук не спускає, аби прокинулася, аби поворухнулася — вже вона й коло колиски: й хрестить, й цілує, й колише, і співає над нею. На панщину поженуть, — дитинку за собою несе, та й вже моститься там з нею; сама робить, а око біжить до дитинки.

Ото було молодиці й жартують:

— А що, — кажуть, — ваша дочка, Горпино?

Вона й почне:

— Та вже всміхається, сестриці-голубоньки, і рученята до мене простягає; вже знає мене; ні до кого не йде, тільки до мене, Свекор бубликом манив — не хоче! і в долонечки вже плеще. Вийду я з хати, з-за дверей дивлюсь, а воно й водить оченятами — шукає мене!

— Розумна, розумна зроста! — кажуть. — Готуй лишень посаг та рушники: хутко й свататимуть!

А дівчинка справді, як та квіточка, розпукується, таке славне дитяточко, веселе й здорове, нівроку!

II

Тим врем'ям помер наш пан, почав молодий господарювати. Й старий був недобрий, а цей такий лихий, що нехай господь боронить! Так людей жене — гірш, як тих волів. Оце три дні панські будем, а четвертий за подушне, а п'ятниця й субота — якісь толочні повідумували. А яка толока? Не то страви, а й хліба не дають. День при дні, день при дні робимо. Перше все сподівались: молодий пан буде добрий, та й діждали собі доброго! Він був не дуже багатий, а жити пишно, в розкоші великій хотів, по-панськи! Що йому до того, що люди було на ниві падають? Він собі то коней заведе таких, що як змії, то коляску купить новеньку, то у місто поїде — там стратиться. А нам іще було кажуть сусідні панки (вони заходять часто з чужими людьми в розмову, а своє, то б'ють так, як і великі пани, — аби рука досягла), то й кажуть було: «Десь у вас тепереньки пан добрий дуже! Так-то говорить, що аж лихо! Що мужиків треба й наукам учити, і жалувати, і невідь-що. Десь його мудро дуже навчено!

А це справді — перше говорив, що й хати нові поставлю у три віконця, а потім, то й старі розвалились! Може його на добре й учено, та, мабуть, панську істоту не переробиш!

Все село як за стіну засунулось; такі сумні усі, що сумно й глянуть! Тільки Горпина трохи веселенька, тішиться малою донечкою та й за громадське лихо забуває. Та не минула й її лиха година. Занедужала дитинка, кричить, плаче. Горпина й сама плаче над нею, та нічого не врадить. Бігав старий свекор до лікарки — нема дома, та навіть і з молодичь нема нікого: всі на панщині. Далі і за Горпиною прийшли:

— Чому не йдеш?

— В мене дитина нездужає, — каже вона, плачучи.

— Панові треба роботи, а про твою дитину байдуже.

Мусила йти... Узяла дитинку, обгорнула та й пішла. А воно, біднесеньке, кричить та кричить. Дійшли, пан стрічає сам, такий гнівний, — крий мати божа! Почав її словами картати, а дитиночка на руках так і пручається — кричить. Пан іще гірш розгнівався:

— Геть ту дитину, — гукнув, — геть! Треба мені робити, а не з дитиною панькатись!

Звелів десятнику додому отнести.

— Ой, паночку, голубчику, — благає його Горпина плачуща, — нехай же я хоть однесу сама! Паночку мій, будьте милостиві! Це моя дитинка єдина!

— Неси, неси, — каже десятнику, а ти роби діло, коли не хочеш кари здобути.

Понесли дитинку полем, і ще довго Горпина чула дитячий плач, жалкий та болісний; далі все тихш, а там і зовсім за-тихло.

III

Як уже вона там робила цей день, — увечері прибігла додому, аж дух їй захватило: «Дитинко моя! Донечко! Чи ви доглядали її, батеньку? Скажіть же бо, що й як?»

— Та годі побиватись, дочко, — каже старий свекор, — дякувати господові, втихла трохи.

Та не надовго: уночі прокинулась ізнов, та ще гірш страждає, аж горить. Радилась Горпина з бабами — нічого не вradiла, нічого не допомоглося. А тут день уже нахоплюється, треба на панщину йти. Згадала Горпина, що чула колись, як дитина не спить, то настояти макові головки на молоці та й дати випити. Так вона й зробила. «Нехай хоть одпочине — не мучиться», думає. Як дала їй, дитина зараз і втихла, засинати почала, та так кріпко заснула — і не здригнулась, як крикнув десятник на весь голос: «На панщину!»

Положила Горпина дочку в колиску, перехрестила й пішла, плачучи.

Як там її лаяли, як на неї сварились — й не слухає, аби їй до вечора дождати. Перемучилась день. От сонечко вже

за синю гору запало, от уже і вечір. Біжить вона додому, біжить... Убігла в хату: тихо й темно. Вона до коліски, за дитину — дитина холодна лежить: не ворухнеться, не дише.

— Тату! — крикнула.

— А чого, дочко, мене лякаєш? Я був задрімав. Мала спить й досі.

Горпина й слова не промовить, обхопила дочку руками та наче й замерла. Старий ізнов задрімав.

— Світла! Світла дайте! — скрикнула. — Тату! Світла!

Старий викресав огню.

«Що це з нею подіялося?» думає, та як засвітив, глянув, так і прикипів на місці. Стоїть серед хати Горпина, аж почорніла, і страшно дивиться, а на руках у неї мертва дитина.

— Дочко, — промовив старий, — дочко!

— А що, — одмовляє, — бач, як допомоглося. Затихла моя дитина — не кричить!

А далі як заплаче, як затужить, — де ті й сльози беруться! Так і ллються струменем.

Почули люди, прибігли, говорять, вмовляють. Вона як і не чує, і не одірвуть од дитинки. Чоловік ходить сам як не при собі, свекор аж занедужав.

Стали похорон ладити. От уже й домовинку принесли новеньку, всипали квітками пахучими та зіллям: «Горпино, — кажуть, — дай дитину».

Не дала. Сама обмила її й положила. Час уже й нести а вона стоїть — дивиться. Люди до неї говорять — не чує не слухає.

Одвели якось, узяли й понесли. Глянула вона тоді вперше округи, перехрестилась і собі пішла. Куди люди ні ступлять, і вона слідком за ними, за тою домовинкою; іде, словечка не промовить. І в церкві дстояла мов спокійно, та як стали ховати, — боже мій милий! — так і кинулась за дитям у яму! Ледве вхопили її та принесли додому, мов неживу.

Хорувала вона тяжко тижнів із три. Якось господь помилував, дав здоров'я, та розум не вернувся! Така вона стала якась — не при умі. Цілісінький день ходить мовчки та гордній мак ізбирає, а спитати — нащо? «А це — каже, — для моєї дитинки».

Взимку, то все плаче: «Нема маківок! Чим маю донечку свою рятувати?»

Аби почала перша маківочка бриніти, вже й угледить і зараз вирве й любує нею, не натішиться. То ще діло робить, пораяється, а тільки зацвітуть маки в городах, вона й хату покине і не вийде з тих маків. Ідеш понад городами, то й бачиш: сидить між повними маківками в білій сорочці, гарно убрана, у намисті, й сама ще молоденька, — тільки бліда, як сніг біла; сидить та перекидається маківочками, й всміхається, як дитина... А маки процвітають і білим, і сивим, і червоним квітом повно, красуються навколо неї... У нас в селі чудові маки: таких і на світі, здається, інших немає.

ЮРІЙ ФЕДЬКОВИЧ (1834—1888)

Осип Домінік, син Адальберта Гординського де Федьковича, який по переходу до православ'я у 1863 р. прийняв ім'я Юрій, народився у 1834 р. у селі Сторонець-Путилів на північній Буковині. Батько його займав різні адміністративні посади, мати була вдовою по православному священнику. Учився Юрій спочатку дома, потім у нижчій реальній гімназії у Чернівцях. Між 1849—1852 рр. жив у Молдові, був практикантом у аптекаря у Тиргу-Нямц. Між 1852—1862 рр. був на активній службі у австрійській армії. За цей час перебував із полком і в Трансільванії. У 1863 р. подає у відставку, займається громадською діяльністю на селі як двірник, громадський виборний перед судом, шкільний інспектор. У 1876 р. переїжджає до Чернівців, а під кінець життя працює редактором газети «Буковина». Помирає у січні 1888 р.

Писати Федькович почав німецькою мовою, але під впливом творів Шевченка і Марка Вовчка пише українські вірші. Перша його збірка виходить у Львові у 1862 р. Його прозові твори вийшли у Києві у 1876 р. під редакцією Драгоманова під назвою «Повісті Осипа Федьковича» Повне видання його творів вийшло у Львові між 1910—1918 рр.

Оповідання «Штефан Славич» подається за виданням: Юрій Федькович, Твори в двох томах, том II, Київ, Державне видавництво художньої літератури, 1960 р.

ШТЕФАН СЛАВИЧ (скорочено)

Най каже, хто що хоче, я все своєї: нема й нема кращого світа понад гуцульські гори. Небо над ними чисте, як дорогий камінь, смеречина зелніє як зими, так літі, пташка не втихає, а хрещатий барвінок стелиться по шовкових травах, що цілу Буковину своїми запахами обвіяли. О, панство моє миле! як у кого, коли серденько заболить, най лиш іде до нас, а коли тут не подужає, то вже нема йому ліку в господи милосердного. Більше не знаю вам, що казати, от хіба тільки, що як діправди приїде хто коли в наш окіл Путилівський, най же не мине й нашу хатку: стоїть вона коло Сторонецької церкви, мала й невидна, але бог святий великий, — а ми хліб свій (та божий) перед ніким ще не ховали і не будемо ховати, хіба би бог милосердний допустив, щоб його таки не мали.

Церква наша стоїть серед села на високім березі; тут бринить ріка Путилівка по білому камінню, чиста-чиста, як слюза, а як пустишся нею, то минеш три селі, мов три раї, а на четвертим уздриш на березі страшний великий камінь, мов монастир який заклятий або замок який, що до половини засунувся в землю, і хто зна, чи се справді не є який заклятий замок, бо щоночі, бачите, скоро місяць уповні, сидить він (щез би) у одній дірі або на прискалку, де та так вам сумно та жалісливо на скрипоньці приграває, що подорожній, аби не знати що, то мусить стати і заплакати. У нас тому назвали тот камінь Бісків (бо ніби біс там грає), а по нему назвали й цілий верх проти того каменя Бісковом.

Верхом Бісковом стоїть не один хутір, а все під побоем, бо там газди усе багаті, усе багаті, а вже ні один так, як тот Петро Славич, що своїй худобі та сороківцям ліку не знав.

Слуг тримав собі більше, як двадцять, а стара Петриха бувало присягається, що вона хіба лиш в ордан водиці п'є, бо вона, знаєте, в скромну днину лиш молоко, а в пісний день лиш мід солоденький попивала, а коли хотіла вина, то пішла у земник та й наточила собі, якого хотіла, бо стояло воно в неї бочками: і угорське, і волоське, і усіяке, а меди аж позацвітали були. В таких розкошах тривали собі наші старі.

Доньок не дав їм бог був, а сина мали лиш одним одного, як одну душу, але за тото й хороший собі був, прехороший! — чорнявий, кучерявий, а зростом хоть там невеличкий, але складний, мов якого князя син. Люде бувало на його дивляться, як на який образ, а дівчата дуріють: в церкві святій на образи ані глипнуть, але все за Штефанком стрижуть, а коли дяк заспівав «Господи помилуй!», то вони собі нищечком: «Милий, бігме, милий!» А Штефанові й на гадку ніколи не приходило, який-то він хороший, такий він собі був, бачите, звичайненький: сказано чиста ще душа у господа милосердного.

Але чи дівчата вже забагато нагрішили були, чи таки бог уже так дав: прийшла рекрутація, Штефана остригли та й займили до Чернівців, — більше вже його ніхто дома не видів. Про плачі та голоси старині його не хочу вам навіть і розказувати, — от хіба тільки уповім, що цілі наші гори одним голосом заплакали, як учули, що Штефан Славич пропав, — навіть і малі діти плакали, не то що. А що вже стара мати напобивалася, то аж годі розписати. Кілько бувало увійде у кліть та гляне на Штефанові убори, тільки бувало й заголосить, — припаде, обцілує кожду штуку, зросить кривавими своїми слізеньками, неначе віщувала, що вже свого синка не побачить ніколи.

Полк Славича стоїть у Трансільванії, туди же посилають через рік оповідача, який проситься за денщика до Славича.

Але прийшов одної днини такий був розказ до компанії, що десь недалеко Турди в однім селі волохи побунтовалися та не хотять податок платити. От і вибрав нас фельдфебер 20 мужа та й післав з одним капралом у тото село на закуцію¹, а ми з Штефаном такі уже раді, що собі трохи на волі погуляємо — позаяка тото вже у війську й воля!

¹ Закуція — езекуція (рум.)

Прийшли ми в село. Двірник зараз покватував нас хороше. Штефана й мене дали до одного волоха багача, що найдужче бунтувався. Господи, добре нам там було! Старий дозирає нас, як свої діти, а найдужче вже тішився, що ми знали по-волоськи. По цілих ночах, бувало, з нами балакає та розпитує то про се, то про те. На світі нам добре було.

Але одної неділі прийшов до нас капрал, попосидів, поговорив (дуже се ставний козак був, пан капрал Лагадин, він був з Мамаївців), а далі й каже:

— А що, хлопці? Хіба підім до корчми, щоб виділи, як тут парубки гуляють.

Зібралися та й пішли.

.....

Волоська челядь дуже красна та делікатна, а що вже пишно убрана! І парубки нічого собі хлопці, кремські, охочі, але ні один межи ними вже так не храбрував, як один рудий, високий парубок у тоненькій забираній сорочці. Як став вино брати, як став усіх поїти, як став сабаші платити! Боже! воля твоя! Але хто видів, аби при великій пиятиці та коли насухо обійшлося? Пан капрал Лагодин і кажуть:

— Ану, хлопці, домів; тут на гаразді не обійдеться.

От узяли та й пішли.

Другі пішли уперед, а я з Штефаном та й з капралом ідемо собі поволі дорогою; аж чуємо, у корчмі гвалт: б'ються. Ми зараз скочили, дивимося, а волохи того рудого парубка, що їх поїв, на смерть убивають, уже лиш хропе.

.....

Якби були не ми, то парубка убивали.

Штефан зараз кинувся до його та став його водою відливати, а я з капралом пудимо волохів з корчми. Аж тут прибігає і батько того побитого парубка, стар дуже чоловік, як заголосить:

— Сину, сину мій! — став по-волоськи приповідати, — чи я вже тебе не просив та не молив, щоб ти твоєї поганої натури покинувся? Ох, пани мої, пани мої милі, коби ви знали, який я на сім світі нещасливий з сим моїм сином! Він мене без часу у гріб тручає.

Аж нам старого жалко зробилося.

— Не плачте, дядьку, — стали ми вимовляти, — та він ще молодий, ще прийде до розуму.

Старий лиш махнув рукою та гірко-гірко сплакав, повалившись на стіл.

Прийшов і Манолі до себе (так старий звав свого сина), ми його обмили чисто, пов'язали рани, злагодили постіль на кілню та й понесли до його дому, а вже ніхто так за ним не побивався, як Штефан, аж зажурився, сердешний. Ох, щира се душа була у господи бога, щира! дай йому боже небо.

Капрал узяв старого та повів, а ми два понесли парубка на кілню. Прийшли до його хати. Хата красна, нова, білена, попід стелю образи премудрі, а все браними рушниками позапінані, стіни коверцями оббиті, а стіл та ослони усе мальовані. Дуже гарно та чисто було в хаті.

Скоро ми увійшли, стара бабуся як заплаче, як удариться в одвірок своєю головою! сказано, мати; а за нею стояла дівчина молоденька та плакала, плакала.

Ми положили флекава¹ на постіль, а та дівчина як припаде йому до серця та заригає:

— Братіку, ох, братіку мій нещасливий!

Аж ми усі мусили сплакати, дивлячись, як бідна сестра побивалась.

— Ну, добраніч вам, дядьку, — стали ми зо старим прощатися, — та не турбуйтеся: йому завтра, чей, ліпше вже буде.

— А я, — каже капрал, — я завтра надбіжу, скоро день, та й догледжу вашого сина.

А капрал, знаєте, був раз десять командирований у шпиталі та знав, як мається коло побитих ходити.

— А ми ж би вас так пустили? — аж скричав старий, — сідайте, панство, сідайте, просимо; най вас хоть пошануємо у своїй хаті, буде нам здаватися, що наші діти... коли нам не дав бог утіхи з Манолія... ох, вайльо, вайльо, вайльо!

Ми не хотіли старих ще гірш смутити та й посідали за столом. Стара зараз кинулась до печі, а дочці звеліла йти в пивницю та вточити вина. А славне туда вино росло.

Увійшла дівчина з вином, заплакана, як та рожа полонинська вранці під россою. Красна, як намальована. Але скажіть, чи годен я єї красу на папері написати? Хто годен, най пише: я не годен.

¹ Флекау (рум.) — парубок

Стала вона нас частувати, а Штефанко ув'яв та лиш на мене повалився.

— Пофтім! — стала вона до Штефана голубити, — Пофтім, домнуле, чінстіц де біне¹, — а сама як подивиться на Штефана, як найдуться єї чорні очі з його очима, як почервоніє, трохи що їй пугар з вином не бриз з білесеньких єї ручок. Я усе видів, та лиш мовчав.

Повечеряли ми красно, подякували богу небесному, попрощалися зо старими та й пішли по кватирах. Штефан нічо до мене дорогою не говорив. Дома я його розібрав, поклав спати, а сам узявся мундир чесати та зброю утирати; далі покутав і я, помоливсь бѣгу та й ляг і собі. Трудний був, так зараз і заснув.

Але пробуджуюся уночі — Штефана нема на постелі; чекаю, чекаю — нема. Я боржій надвір; дивлюся, — а він сидить, сердешний, у садку та плаче-плаче!

— Господи святий! Братіку мій, а се ти чо?

Він лиш махнув рукою, пообтирався та й мовчить. А сам блідий-блідий!

Я сів коло його:

— Братіку, Штефаночку, не скажеш ти мені, що тобі є? чи в тебе що не болить, любий?

— Болить в мене серденько, — став він промовляти, — та хто мені порадить?

— Братіку мій рідний, — став я казати, — ти полюбив Зоїцу? скажи мені!

— Полюбив, — каже, а сам сумує.

— Камрате мій нещасливий, — став я жалувати, — ліпше би було, щоб ти своє серце розрадив; таже ти жовнір. Що може з твого вірного кохання бути? Розважайся, братіку, якомога.

— Або ж я годен серденько впинити? Вона, все вона мені лиш на гадці, вона перед очима, вона, куда гляну.

Що я вже не навмовлявся, що я вже не нарадився, — так дарма. Я, нарешті, вже рад був, що його затягнув у хату, бо би був ще захворував, серце моє.

На другій день встали ми дуже раненько, навіть і не снідали.

¹ Будь ласка, пане, пийте, частуйтеся на здоров'я (рум.).

— Братіку, — каже Стефан, — іди, іди, та кажи їй, що я гину; іди, брате!

Я і пішов. Манолі стогнав на постелі, а я буцімто прийшов його відвідати.

Попосидів трохи та й хочу йти. Силували на снідання, але я подякував красно, виходжу, а стара grimнула на дочку:

— Чому, — каже, — не випровадиш пана вояка?

От і вийшла за мною.

— А чому, — каже потихоньку, — чому не прийшов ваш товариш з вами, га?

— А я знаю, чому ти з ним таке поробила, що він навіть і встати не може, не то що?

— Вайльо! — бідкає дівчина, а сама нібито й журиться, а ніби й весела.

— Дурно і вайкатись, зіронько моя, хлопець пропав!

— Любчику мій — жалує вона.

— А правда отсе, що ти тепер казала? — став я заходити.

— Ох, правда, — каже, — правда!

— Зоїцо! — кричить мати з хати.

— Скажіть, що я його люблю, що я його любитиму до самої смерті.

— А побачити його не хочеш? — питаю.

— У нашім садочку, по опівночі! — та й стрибнула в хату, мов ясочка.

Стефан мало мене не задушив, обіймаючи, як я йому розповів, що було.

— А чи не дуриш ти мене лиш? — усе питав да допитував.

— Або я тебе багато дурів? — кажу я, ніби сердитий.

Він так і рад.

Ледве-не-ледве дочекали вечора.

— Ходи вечеряти, — кличу.

Але де ж там! Йому вечеря в голові? Таке прибирається та зачісує, та в дзеркальці призирається.

— А не час уже, аби ми йшли?

Я аж качаюся од сміху:

— Та цур тобі! ще й сонце гаразд не зайшло. А вона казала в опівночі приходити.

Ваги-переваги діждали ми тої опівночі, пішли.

Біля єї хати був красний великий сад, усе яблоні, та вишні, та сливи. Попід паркан калина понадвисала.

Я став під парканом, мов шельвах, а Штефан перелетів у садок, сказано, до своєї милої. Тут і обнялись.

— Серце, серденько, раю мій, покою! — тільки й бесіди в їх було.

— Ох, Штефаночку, ти мій милий, а не покинеш ти мене? — прощелетала вона нарешті, склонивши головку свою, мов рожеву квіточку, на Штефанові груди.

— Зоре моя ясна, світе мій рожевий, як ти можеш мене отсе питати? Не питай, душко, не рви мого серця, бо я ще хочу жити, я ще хочу з тобою нажитися!

Вона зомліла.

— Бери, вийми, — каже, — мою душу!... козаче мій, місяцю мій, соколе мій!

Знов обнялися, знов мовчали. А калина укривала їх широким своїм листом.

Стало далі зоріти.

— Штефаночку мій, голубе, а як ти підеш відси, мене поховують! — не годна я без тебе жити.

І знов, як чічка, йсму до серденька.

— Сонце моє, маю мій, — став він гудіти, як голубчик, або ж то з Турди сюда далєко? Я можу бути в тебе щотиждєнь.

— Щотиждєнь! щотиждєнь! — стала вона плакати, — а я й години без тебе не можу бути!

— Що ж маю робити, ясочко моя принебєсная, коли я вже такий нещасливий на сьому світі?

А сам заплакав, як мала дитина. З хати щось рипнуло. Поцілувались, розлетілись. Тільки того й щастя було.

Штефан дома не лягав уже спати і мене не пускав, — говорить, щєбече.

— Та бо чому ти сьогодні якийсь такий неговіркий, Юрійку? в одно мене питає.

А я говорю з ним, як звичайно.

— Юрійку, братчику, який же я щасливий! ти не знаєш; говори-бо, Юрійку!

— Таже я говорю, братчику, чого з мене хочеш?

— Хочу, щоб ти поділився зо мною моїм щастям; я, братчику, такого щастя ще не зазнав на світі.

«Гай, гай, — думаю собі, — чи ж довго триває тото наше щастя? От що побачиш його, а тут крикнуть: «Марш!» — уже й по щастю, уже й по долі».

Так я собі тогді думав, а це і справді так було. Штефан дожидає вечора, як бога, аж тут приходить післанець від капрала:

— Збирайтєся якнайборше, мусимо вертати до компанії, розказ прийшов.

Вернули.

В Турді як у Турді. Камрати привітали нас широко, сердечно, сказано: камрати. Капітан сварив, сварив на капрала, чому так припізнився, та й повіяєся у цукорню, де собі горівочки здорово все потягав, а ми знов своє діло пазили, аби, як тот казав, світ не без нас. Лиш Штефан мій дуже засумував, таки так засумував, що я вже побоювався, аби не пішов до шпиталю.

— Братіку, — кажу я йому не раз, — товаришу мій милий, розбивай свою тугу, розважай своє серденько, розважай, камрате мій дорогий!

— Та коби-то я міг, — промовить бувало, а сам ляже на ліжко тужить. Я вже його не відхожу ні на крок, йому розказую дещо, співаю, жартую, ба далі й сварюся, — нічо не помагало: чахне та й чахне, а все мовчить. Не раз йому вже й капралом доідаю — мовчить.

Але пішов я в один раз на варту аж до цісарської бані, а Штефана лишив дома.

— Не журися ж мені, Штефанку, — кажу я йому, ідучи, — бо бігме, битиму, як прийду.

Він мов і не чув. Се діялось в неділю.

Цісарська баня стояла на горі; довкола гори та сади, та виногради раєм процвітали. Сонечко збиралось на нічліг, а я сів собі надворі під вахцимброю¹ та радуєся світу божому. Аж тут прибігають два жовніри в чаках, та таки просто на вахцимбру:

— Фрайтер, а не був тут Славич?

— Або що?

— Таже здезертирував.

— Брешете! (не до вас кажучи), — крикнув я мов опарений, вбігаючи і собі на вахцимбру.

— Бреши ти з усіма псами! — гримнули на мене тоті два жовніри, а фрайтер питає:

— А чому ж ви його тут шукаєте?

¹ Вахцимбра (нім.). — сторожка, вартівня

— Бо ми ще гадали, фрайтер, — стали вони казати, що він у Федьковича буде.

А він бувало усігди, як я де на варті, то зараз по бєфелі прибіжить до мене, принесе горівки трохи, закуски якої, побалає та й піде собі коло цапістраху домів.

Як я уже тоту варту збув, — не хочу вам казати. Облюзували нас, нарешті. Приходжу до касарні, дивлюся: Штефанова зброя висить та сіє, я аж заплакав.

— Чому не обідаєш? — питає Цигрис.

— Лиши! потому.

— Брате Федьковичу!

— Чую.

— Велика печаль на тебе.

— Ні, — кажу.

Цигрис сів коло мене та хотів щось говорити, аж тут чуємо по ганках крик: «Славич, Славич!»

Вибіг на двір, аж тут ведуть його два жандари з накрученими багнетами, а з ними йде рудий той парубок, що його Штефан тогді оборонив від смерті. Я до Штефана:

— Братіку мій, рідний, а тобі що оце сталося?

— Иди собі, йди собі, — каже, — та мені легше буде!

Я пішов. Шаблю на себе та до капрала:

— Пане капрал, батечку, пустіть, сизий!

— Иди, — кажуть пан капрал, — лиш не барися.

А самі так зажурилися, аж таки їх нема, — але нічо нікому не кажуть.

Я побіг, Цигрис за мною, і в капрала навіть не мельдувався.

Жандари віддали Штефана до гарешту та й вернули до своєї касарні, я за ними вслід. Один з них був віднас, з Шипота, звався Онуфрій Салагор. Кілько-то він в нас на храму нагулявся!

— Онуфрійку, братчику, — став я його благати, — вповіж мені, соколику, що тото отсе такого подіялося!

Він, сердешний, аж по полях руками вдарився.

— От дурний розум, — каже, — та й годі! Штефан хотів побачити свою дівчину та й побіг туду: гадав, що завчасу домів вернеться. Але рудий пес, скоро се вздрів, з кількома такими, як він сам, упали на його потай, зв'язали та й до нас (дали) знати що мають дезертира. Нам ніщо було робити; мусили його сюда вести таже ти, братчику, сам здоров знаєш, яка наша служба жандарська.

Так жандар розказував, а самому аж сльози в очах кру-
тяться.

Я аж осторопів.

— Що тут своїй голові діяти? — кажу.

— А має Штефан гроші? — питає Онуфрій.

— Та гроші є, — кажу я, — але що по тім?

— Ну, коли є, — каже жандарм, — то добре. Возьми ж
24 леви срібні та заплати боржій рудому, аби ні в кого нічо
більше не допомагався, лиш так хіба би міг скапати шток-
гаузу, інак ні. Та й то ще від капітана залежить.

— Біжу я шукати того рудого анцихриста, кажу, — а ти,
Цигрис, лети, брате, якнайборше до нашого пана обер-лейт-
мана, упадь до колін, най роблять милость, най просять у
пана капітана.

Цигрис полетів, як стріла, а я знов парубка шукати.

Відшукав у однім шинку, — сидить, клятий, коло стола,
перед ним оковита, а на колінах, не до вас кажучи, гайта
якась, обідрана, боса.

— Добрий день!

— Добре здоров'я!

— Осьде маєш гроші за твого дезертира.

— А кілько?

— 24 срібних.

— Добре.

— Добре, — кажу, — але аби мені капітан ні за макзерно
не знав.

— Гм, — став рудий міркувати, — а я таки до капітана
піду.

— Ба не підеш, собако, — а сам аж палаю.

— Хіба б ти мені за моє чоловіцтво що заплатив, аби не
пішов?

— А кілько ж би тобі за твоє чоловіцтво дати? — питаю я,
а тут аж дрижу вхопити шаблю та затопити, як у пса. «Але
що ж, гадаю я, — я тим нічо не полагоджу; тут треба камрата
рятувати».

— А даси 10 срібних? — питає рудий.

Я йому й кинув їх на стіл.

— Що там? що тото? як тото? — стали венгерські парубки
допитувати, що там були.

Я їм розповів. Господи, як ухоп'ять мого рудого, як пота-
щать його аж за міст, за Аранюш, а самі стали на мості

вартою, аби, може, рудого не покортіло діправди до капітана піти, бо такому ворогові не тяжко. Два дні тримали вам легіні варту! Та й скажіть, чи нема добрих людей на світі? Є, але не всі.

Лишив я легінів на мості, а сам пішов домів.

— А що ж, Цигрис-брате, як зорудав?

— Добре.

— Що ж казали пан обер-лейтман?

— А що ж би казали, — ухопили шаблю та й побігли до пана капітана.

— Дай боже, аби вони мені ще єноралом були!

— Ой бо і варта, — каже Цигрис, — такого пана не найдеться.

Другої днини прийшов Штефан до рапорту. Капітан так кричить, так лютує, — крий, милий боже! аж прискакує:

— А ти мені будеш у вирій літати, паничу? Чекай, научу я вже тебе! Пане обер-лейтман: сьогодні пополудню 20 буків йому!

Пан обер-лейтман лиш поклонилися, бо не сміли нічо більше і казати. Доста і так добре обійшлося. Завели сердешного Штефана знов до гарешту.

А я зараз по обіді, як піду, як уп'юся! «Що, — гадаю я собі, — волюю і я буки брати, як маю дивитися на кару свого товариша».

Ще на брамі переймив мене капрал Кример, а се, знаєте, був від «наше вірех!»

— Стій, ніроке, — крикнув. — А ти п'яне, гай? Свиня ти, дай боже!

— З свині чую, пане капрал, послухне.

— Гвалт, патруль, супротинація, — кричить Кример, — злодій, опришок, беріть його, каже мені, що я свиня!

Вибігає пан капрал Крук.

— Ади, Крук, ади! — каже Кример, — бери його зараз собі до арешту.

Пан капрал так і осердилися.

— Та я його до арешту дам, — кажуть, — але ти не називай мої люде свиньми, ти, хаптелею вонячий, ти, цибулянику!

Більше нічого йому пан капрал не казали, але взяли мене та й завели на вахцімбру; а тогді були пан капрал українець на варті, таки з нашого цугу.

— Дивися, українче-брате, — стали пан капрал наказувати, — най виспитися, але не мельдуї нікому нічо, я хочу, аби того тихо було.

Слав я геть допізна вночі, коли пробуджуюся, а мене хтось укриває плащем та гріє студені мої руки. Глипну — се Штефан. А варта спала около стола, мов п'яна, — чи то я ще був п'яний, та мені здавалося, що цілий світ п'яний.

— Юрійку, серце, брате, — голубить Штефан, — що тобі є?

— Добре, — кажу, поплентав ще щось, звісно: п'яний, та й обернувся на другий бік.

Нерано вже я витверезився. Пішов додому. «Аж тепер, — гадаю собі, — буду я матися від пана капрала». Ні словечка не згадували. Ох, чоловік се був, чоловік! Дай боже, аби ніколи на лихе місце не ступив!

Се діялося у вівторок, а на другу неділю трафило нас обох з Штефаном на варту коло одного магазину. Вечір був ясний, та тихий, та теплий, сказано: серед літа. А місяць — підповень дивився з неба, призирався, як тото на світі красно. Соловії десь таки і роздивалися!

Я сидів собі подалік під муром, невеселий. Якись сумні гадки мені все набивалися; гадав, що минуса. Аж тут приходить Штефан, сів, тихонько пригорнувся до мене, а сам такий блідий.

— Юрійку, Юрійку мій, братчику!

— Що ж я тобі пораджу, друже мій нещасливий?

Він заплакав.

— Заспівай мені, каже, — тої, як летіла зозулечка понад море в гай.

Я трохи розгадав та й співаю:

Ой летіла зозулечка
понад море в гай
Та й пустила сине пірце
у тихий Дунай:
Пливи, пливи, сине пірце,
долів за водов,
А я собі, молоденький,
човном за тобов.
Приплинемо, сине пірце,
на жовтий пісок,

А там собі заспіваєм
усіх співанок.
Ой маю я срібний перстень,
пущу по горі;
Ой маю я три сестриці
В чужій стороні,
Ой маю я три сестриці,
а четвертий брат,
Скажу ж я їх закликати
в яблінковий сад;
Всі яблінки солоденькі,
лиш одна вина,
Сестрички ся походили,
а брата — нема.

Мій товариш так слізьми й умивається! — лебідь на воді.
— Тихо, — кажу, — братчику, тихо, — а сам виймив ши-
ринку та й подаю йому, аби утерся.

— Ся ширинка, — каже, — ще з дому?

— З дому, братчику, або що?

— Нічо, я лиш так питаю.

— Аблосунг¹, — крикнув фрайтер від варті.

Штефан схопився, стис мене за руку та й пішов на свою
пошту, аж тут чуємо, — нараз стрілило, — біжимо: а Штефан
уже неживий лежить на кровавім камінню.

У вівторок поховав я свого товариша. Господи, що усі
плакали а вже ніхто так, як Цигрис-сирота, таки топився. А
пан капрал Крук дали за свої гроші красний дубовий хрест
зробити та на Штефановім гробу закопати.

А що надворі вже ясне було, як покійного ховали! Ні
хмариночки, ні листочок не ворухнеться! Лиш соловії десь
проповідали та камраття плакали, бо попа не було, або
хоть що то прочитав, сказано: чужий край, чужа сторона!

А Цигрис каже до мене увечір:

— А що, — каже, — нема твого пана, нема вже кого роз-
бирати, братчику Федьковичу?

— Нема, — кажу, та й ляг мовчки спати. А ті сльози чо-
гось так ллються!

¹ Аблосунг (нім.) — зміна

СИДІР ВОРОБКЕВИЧ
(1836—1903)

Ізидор Іванович Воробкевич (літературний псевдонім Данило Млака) походив з родини православного священника. Він народився у 1836 р. у Чернівцях, виховувався у с. Кіцмань і учився у Чернівецькій гімназії, де мав за учителя Арона Пумнула. Він закінчив теологічний інститут у Чернівцях, був священником у Давидень і Молдовіці. Після закінчення курсу вчителів співу у Віденській Консерваторії у 1868 році він стає учителем музики у різних учбових закладах у Чернівцях. Воробкевич розгорнув широку діяльність як педагог, писав підручники для співу і музики на румунській та українській мові. Він був диригентом хору і автором світських і духовних музичних творів, скомпонував мелодії до віршів Шевченка, Франка, Емінеску та Александрі, збирав румунські та українські народні пісні.

Українські вірші Воробкевича вийшли ще за життя автора, у 1900 році. Повне зібрання його творів, яке охоплює і його прозу та драматичні твори вийшло посмертно.

Під кінець життя С. Воробкевич осліп. Він помер у Чернівцях у 1903 р.

Оповідання «Мошул Ніколай Сучавський» подається за другим томом зібрання творів Воробкевича, який вийшов під редакцією Маковея у Львові 1911 р.

10
11

12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

МОШУЛ НИКОЛАЙ СУЧАВСЬКИЙ

(Спомини з давніх літ)

Хто його за життя не знав і ніколи не бачив, сей нехай потрудиться у черновецький «MUSIKVEREIN», там він побачить його на стіні у золотих рамках, зі скрипкою в руці в оригінальнім румунським строю. Се портрет мошула Николая Сучавського. Але, як всякий портрет, так і сей — се лиш тінь живої особи. Я запам'ятав Николая ще малим хлопцем і стоїть він, як живий передо мною, у шовковім антерею, підпрезаний турецьким шалем, у кафовій джубі (рясі), з розпірками замість кишень — в зимі ся джу́ба була підбита толубом — а на лисій голові червоний фес із синім кутасом. Був се стародавній волоський стрій; тепер рідко хто такий носить; ще лиш деякі міщани в Сучаві і в Сереті так убираються, а інші перемінили його на куцу сурдутину, вітром підбиту. Однак, хоч він і убирався по — волоськи, люди говорили, що він був з того роду, де дівтора водно кричить: «Тату, сала! мамо, люльки!». Чи правда се, не знаю. Та се й не належить до нашої історії.

Турецький фес на голові носив він і при людях тому, бо був голомозий і не хотів, щоб його лисина вилискувалася, як місяць у повна; лице мав подзьобане віспою, але густий, уже сідиною припорошений вус гарно відбивав від бритої бороди, а карі, орлині очі, густі брови і милий усміх на устах кождому казали, що мошул Николай чоловік доброго і лагідного серця. І се була правда, бо ніхто так не знав збільшити твою втіху, утулити твій жаль і загоїти глибоку рану у душі, як він. Чинив він се не словом, бо сам був мовчаливий, лише своєю скрипкою, чорною як пскло, як гріх, а голосною як весняний спів воскресшої природи: він лічив людей зі

смутку і розпунки своєю грою. Його скрипка говорила як жива, пригадувала давню бувальщину, пророкувала незнану будуччину, плакала і тишила ся з тобою; через неї мошул Николай ділив з людьми і жаль і тоску, щастя і долю. Бігме, що правду говорю, — на кождей настрій твоєї душі знав він вдарити відповідну струну, на кожду рану твого серця мав він чудовий пластир, бо, як заграв, то все горе, весь біль, мов ножем, відрубав.

У Сучаві, колишній столиці молдавських воєводів, проживав наш мошул Николай, сей незвичайний скрипник-музика, природний талант з божої ласки. Жив він достатньо і маєтно у своїм власнім домі, звідки через вікна щодня міг дивитись на руїни старого замку давніх воєводів, або на вежу храму, де спочивають останки святого Івана Сучавського. Бувало, як подивиться у сю сторону, впаде туга на його серце, він мов несамовитий хватає за скрипку і сам для себе виспіває цілий ряд чудових елегій-волоских дойн.

Жили у нього дома його жінка та діти, а сходилася в нього і мов до родини належала ціла юрба наєристів, флуєристів, цимбалістів, басистів і бо' зна ще яких грачів. Се була його музикальна дружина, з якою він ходив не лише по Буковині, але і по Молдаві, Семигороді і Галичині. Всюди лунала його слава. Від його звуків гомоніла не лише вся торговиця в Улашківцях, де колись відбувалися такі ярмарки, про які тепер нікому і не сниться: після ритмів його чарівної скрипки гуляли і бояри в Яссах, проливаючи дрібні сльози під час меланхолійної, рідної дойни; і угорські мадьяри вибивали зап'ятками, коли смичок Николая вигинався по струнах, як гадюка, та виводив дивні, гарячі мотиви чардаша.

Моя душа і сьогодні, мов та ластівка злітає під небеса, моє серце і сьогодні молодіє та забуває все горе і смуток, коє припімну собі, як то старий мошул Николай бувало грав гуцулки-коломийки. Дрібненькими звуками виводив він перед тебе цілу Верховину, тобі привиджувалися зелені Карпати, ватажко Довбуш зі своїми товаришами, бистрий Черемош, легіні в павах і черчикових строях, дараби і керманичі і дика забава на майдані, у котрій острі топірці, мов птахи, літають понад головами.

Що то за часи були тогди! На кождім весіллю, на кождей забаві, на храму мала тогди гуцулька-коломийка таке саме горожанське право як і інші танці; тогди чи русин, чи

румун гуляв і гори і коломийки. Тепер то все змінилося: при румунській забаві не почувеш уже звуків коломийки, а в руській домі з горою і не виривайся. Незрілі плоди нинішньої національної відрубності... Гу! аж стидно говорити, що і музику пошматкували, кожному подали окремий кусень і забули, що она божественна, є майнсм загалу, є дарунком божим для всіх людей. Але і се не належить сюди.

Мошул Николай не грав у першого ліпшого, тільки де занюхав, що сороківці покрилися пліснею у мішочку, як у дідича, купця, протопопи і інших, то там уже без нього не обійшлося. Такса за весілле — розуміє ся, за триднєве — сягала до сто левів сріблом-немалі гроші на ті часи; стілько-ж, а може і більше наносив так званий «бакшиш»: захотів який гість сеї або тої пісні, або танцю, то вже і мусів гаразд потрясти мошонкою, а мошул Николай був дуже ласий на лискуче срібло і золото і не зрікався також паперових «баночок». Коли хто програв гроші при фербли, Николай затягав сумної дойни або думки на нуту f-mol, а кому сприяла фортуна, то мелодію «Ah! sufleta!» або «Літа мої молодії, де сте ся поділи?»-тогда і від одного і від другого сипали ся, наче град, великі і малі монети в руки і кишеню мошула Николая. Про бакшиш при від'їзді гостей і не споминай: давно кожного гостя випровожували з вином, випиті пугарі літали, наче воробці, поверх дому і бог зна куди; тимчасом, мошул Николай пригравав марша і з мошонки гостей летіли знову «баночки» у мошонку Николая.

Раз у купелі Дорна Ватра я сам був свідком, як пани подали Николаєві пугар з червоним вином і один кинув у сей пугар щиро-золотий дукатчик: за сим прикладом пішли і інші гості, навіть і турки, котрі у той час торгували деревом та величезні щогли гонили з Буковини Золотою Бистрицею і іншими ріками в Царгород — так і сі Турки не поскупили дарунку: і дивись за хвилику купало ся п'ятнадцять дукатів у червонім вині, що мав випити мошул Николай. І сі часи давно минули і слід по них затерся.

Николай бував не раз і химерний чоловік; здавалося, що се музик-аристократ. Коли замітив яку зневагу, коли доматор не угощав його і його людей так, як він собі бажав, коли на його гру не уважали, коли гості не розмовляли з ним сердечно, не хвалили з одушевленням його артизму аж під саме небо, то вже десь пропадала вся музикальна гармонія, три

дні мучив він уха людей химерними тонами, безконечними рядами незносних дисонансів. Тут заграє — от, так про напасть — а потім моргне на своїх товаришів вусом і зтягне смичком такої, що гіршої музики і в пеклі не почувеш.

Старий Гормузакі, маєтний дідич із Чорнавки, стародавний добродушний боярин, їздив щороку до Дорни Ватри та, не на курацію, бо був собі здоровий, як оріх, лише так для розривки і забави.

Говорили про него, що він нібито був дома скупий- у Дорні не то — тут він хотів «показуватися», особливо, коли привозив з собою обі свої многонадійні доньки, Зойку і Катінку, з котрих одна була блондинка, а друга брюнетка. Не хотів він лишити їх «на висадки» і радо бачив коли навкруги них крутилися семінаристи.

В Дорні йому і страва не смакувала, коли не чув Николаєвої музики. Так він, щоб не заходитися багато, коли приїхав уже першої днини, кликав до себе Николая і говорив йому: «Щодня маєш мені грати при обіді». Старий Николай знімав свій фес, кланявся низко і умова була готова. Потім щодня грав він Гормузакому, або, як люди його звали, Фурмузакому, цілий свій небагатий та прекрасний репертуар — небагатий, бо тогди тільки починали входити в моду вальси старого Штравса — про Оффенбаха і інших композиторів ще і чутки не було. На цю плац-музику сходилася вся Дорна і мунтяни-селяни і інтелігенція і хорі і здорові, всі слухали чудової музики і ще до того безплатно. По обіді льокай виносив буковинському Орфееві два биті червінці, а гості, що бували звичайно при бенкетах дідича, додавали і від себе спорий грошевий причинок.

Оттакий то був собі славний волоський калфа-проводир сучавських музикантів-лавтарів, мошул Николай. Оповідань про його життя не списав би і на волівій шкірі. І я знаю їх доволі, і поважних і веселих, та ще дещо тут розповім, бо се цікаве хоч з того боку, які колись були часи.

Се діялось тогди, коли ще наші діди не знали біди, коли і десятник був паном і йому приніс належався, коли хто знав викрути, то не йшов в рекрути, коли кожний брикав, до кого лиш приступало. Було се в Радівцях, у тім саді-огороді, обмереженім Карпатами, де поля стеляться грядками, де цісарські коні іграють стадами, де розкішна, тирольська рогова худоба пишає ся красою, де від військового заряду і

селяни переймили не одно добре, щоби се дома завести — було се в тій околиці, де рогатий олень і сарна мають дозир і турмами скачуть весело по полях, начеб знали, що на них не чатує залізна цівка і смертоносна кулька злого чоловіка. У сім місті проживав колись молдовський митрополит; з його резиденції нема і сліду, осталася лише мурована церква зі славним дзвоном, которого голос розходить ся тихими вечорами далеко і широко рівниною і наче стародавний лавтар-кобзар вістить теперішньому поколінню давню давнину.

Тепер у Радівцях найславнішим був жид Нухим. Як турки до Мекки, як на урочистий празник, так люди всякої верстви, стану і уряду ходили товпою до старого пейсатого Нухима.

А чому?

Бо він був чародієм та ще й яким! На його подвір'ю в осени лежали цілі ряди бочок з новим молдовським вином, з Котнаря, з Одобешт, з білим, червоним і мускатним. Се вино було для Нухима маною, що спадала жидам у пустині з неба.

Пожиточна була ця манна для нього: цілих сімдесят років їв він її лакомо і не вдавився; бувало, як убереса в шабас в атласовий кафтан, у соболі і куни, то думаєш, що се сам рабін перед тобою.

У него щодня був празник; люди товпилися, як до свяченої води, бо его вино, чи молоде, чи старе, було чисте, як слеза, нехрещене водою, а пахуче, як та мяточка. Наливала его у збанки, а нераз і в коновки Нухимова дочка, чорноброва Лайка, зовсім похожа на старозавітну красавицю. Вино добре, подаване білими ручками, огріте жаром чорних очей-скажіть же-ж, добрі людоньки, чи не було чого заходити в шинок старого пейсатого Нухима? Якже ні! Сиділося там, наче в раю; час пролітав стрілою; чоловік нераз і не стямився, як на сході зазоріло, як сонечко зійшло.

Так жилося колись на нашій зеленій Буковині. Багатий шипітський гуцул і маючий молдован не знали, що то горівка; при могоричу лилося вино коновками разом із любовою розмовою. Тепер, зжаль ся милий Боже, все змінилося, мужик збіднів, а заможнійший морить свій ум клятою брагою горівкою, а хто ще має звідки випити склянку вина, то як на кару ликає гидкий квасок і лише кривиться, бо Нухим вже давно спочиває на лоні Авраама, а Лайка вже і внучків дочекалася і живе собі в достатках, як тур у горах. Уже третій

рік, як на Буковину не привозять молдовського вина, кордон запертий, а вино, яке продають, се квас та ще й фальшований, ним лише хоробу можна собі напитати.

Старий Нухим мав для панів і інтелігенції окремих покій що звав ся «das süsse Kabinett». Тут сходилися дідичі, попи, лісничі, мандатори, військові і ін.

Зимою то діялося, ярмаркової пори. Що то за сотанина людей була там у Нухима! Один щось купив, другий щось продав, а оба ішли до Нухима. Звечоріло, сторонські люди роз'їхалися домів і в солодкім кабінеті осталися лиш т. зв. «Stammgäste:» — приліпки, котрі аж коло дванадцятої літерки розпізнавали, що то за чародійна сила в котнарськім вині.

На почесних місцях, т.е. при чолі більшого стола в закутку коло печі, сидів, як полонник між ложками, пан фервальтер, котрий усе держався про себе такої думки, що голова від бога, а лідка скарбова. У его канцелярії дома висіли аж три ліскові палиці, котрі, коли-б уміли говорити, то склали би цілий епос про його доброту і народолюбіе... Двох богів він знав: кухаря і пивницю; через те з-під його повновидого, червоного лица звисало аж кілька підборідків, а живіт подобав як гарненький анталок. Світ дивувався і солімонські голови не могли зрозуміти, як маленькі ніжки могли двинути такого статочного товстюка, бо він здавався божком на склянних ніжках; однак мудрагейлики миналися з правдою, бо ті ніжки щиро сповняли свою службу, хотяй при їх тяжкій праці піт горохом котився. Пан фервальтер водно так страшно сопів, що здавалося, от-от кінець його, але до смерті було ему ще далеко, він сам казав: «хто довго сопе, той довго живе». Его люлька-стамбулька рідко коли загасала, дорогий бурштин люльки закарбував від зубів, як від точила; через ніздрі гнав він дим з турецького тютюну, наче з двох великих коминів. Зрештою, добрий і жартівливий був з нього чоловіяга. Одну лише хибу мав, що як засів до вина, то і пам'ять його покидала; він ніколи не знав чи п'є десятку чи п'ятнадцяту склянку. Так щоби не ошахрувати ні себе, ні жида придумав він такий практичний і спасенний спосіб: коли йшов у шинок, клав у праву кишеню камізельки тридцять «шейнових» крейцарів і при кожній склянці вина перекладав крейцар з правої кишені до лівої, через що і рахуба була певна. Трафляло ся не раз, що через таке *chassé-passe* всі крей-

царі переходили в ліву кишеню, але він не гриз себе тим ніт-рохи!

Праворуч від Зевса сего Олімпу сидів пан оберферштер¹. Був то чоловік дуже високий і тонкий, кажу вам, тонкий, що аж крізь рббра світилося. Мабуть через те був він звинний, як живе срібло: з него і вужевку можна було скрутити. Як скрипливе колесо довше ходить, ніж здорове, так і він жив і був щасливий, з води і з ліса доля єму водно повні вози везла. І сей праворучник курив несамовито, але з деревляної люльки з коротким цибушксом і срібною накривкою. Нєраз навкруги нього клубилися такі страшні хмари диму, що пригадували слова із першої книги Мойсея: «Земля же бѣ невидима и тьма верху безднѣ». Коли він був у добрім настрою і забув за пігулки Моріссна, то до білої днини бавив він цілу компанію можливими і нєсможливими пєбрехєньками. Знав він, що брєхати-нє ціпсєма хати: але в його млині ніколи не було завісно, як зачне щєсь сповідати, то лагодь ся на Петрів день; не одно і пєвєтєряв, як дяк «Гєсподи помилуй». Щоб йому гортанка не засихала, підливав він її, мов зів'ялу квіточку, червоним винєсм, бо казав, що білого не може стравити єго жолудєк.

І диваком був він: на одного оленя гнівався до самої смерті. Було раз польованє, а він без плєски з вином на лови ані руш. В лісі на своїм становиську повисив він повнісіньку плоску з вином на гияльчку, аж тут надбігає сполошений олєнісько, зачіпає рогами у ремінь і гайда біснєватий з плоскою в ліс. Без вина і мисливого щастє пропало. Третьої днини побєрежники найшли плоску, та на жаль порожнісіньку, — присягалися, що то не вони, лише той пиячєсько олєнь вицідив вино до послідньої капельки. Сей п'яниця олєнь, про котрого і в казці не оповідають, був причиною не одної веселої хвилі, бо слава єго понєслася світами. Пан оберферштер не брав уже більше сєї вражої плоски на польованє, лише стояла сна в него, як дорогий трофєй на столі, ніколи не порожня, хоч не одну жаждучу душу холодила, а потім розгрівала.

Ліворуч від пана фєрвальтєра сидів поважний протєпопа, на всю околицю богач, бо доля носила йому рано і вечір свіжий колач, нєсила дров у ліс, лила воду у керницю, обстри-

¹ оберферштер (нім.) — головний лісничий

женим вівцям давала нову вовну, а достаток приносила в дім масних галушок, і то повне корито, щоб хазяїнові було сито. Не раз він на гречку орав, а пшениця родила ся. Був він товстий і здоровий, мов рідний брат фервальтера, лише з тою ріжницею, що замість люльки тримав в одній руці табакерку, а в другій велику, червоно-буру хустку. Був він нюхачем, якого рідко. Як скаже, було, «Пане Нухим, свіжий збанок» — то вже нехотячи засувалися его пушки в табакерку, підносилися до статечного носика, а той тягав у себе махорку і по хвилині починав розсилати такі громи довкола, що здавалося, мов би Перун по Чорногорі віз колачі. На столі всі пугарі бренькотили, а дим з люльок, мов зі страху, збивався густими хмарами у закутку і там ховався так, що отець протопоба своїм пчиханням був безплатним вентилятором. Вся люта буря від табаки вгамувалася аж тогді, коли до того сказаного змія-носиска підносилася червоно-бура хустка і протопоба міг приповісти своїм звичаєм: «Хто нюхає табачок, той у мене жвавий козачок».

Маєтку було в отця протопоби ласка божа, а дочок мав тільки три: з них Пульхерця і Глікерця вже давно одружилися, лише панна Фрозинка, гарненька, як маєва квіточка, проживала ще в дворі батька. Она то мене до себе наче шпилькою прищипила, чи може чарами причарувала, сам не знаю. Давно вже на ню оком кинув, та й вертів ся коло отця протопоби, бо мені, як окінченому богословові, уже можна було думати про женитьбу.

Опріч сих трьох королів-тузів сиділо ще навкруги стола з вісім осіб, а при кінці і моя особа, недавно пущена з семінарії на волю, лисом підбита, та смиренністю підшита. Коло мене сидів пан респіцієнт, котрий в одно кашляв, хвалив ся великими контрабандами і казав, що задуха не мучить його, коли нап'є ся вина, того ще з року 1836. Сидів ще і пан органіста, котрий водно хрипливим голосом говорив: «Наші органи до нічого, струпішили, повні червоточини і міх уже подерся: лише в Нухима находжу правдиву розвязку контрапункта і генеральбаса, дісонансів і всякої какофонії. Скомпонував я безсмертні твори Nr-01: Missa в Fesdur і Nr-02: Gradual в eges- moll, величні твори, але тут нема з ким їх виконати, а там у великім світі думають, що на Буковині немає генія. Бодай тих зависників! Коли подумаю про них, то нехо-

тячи простягаю руку за вином щоб усе забути: а коли собі ликну, то думаю собі: «Щоб вам господь бог гріхи простив!».

Був тут і двірник—селянин з недалекого села, що не боявся панської палиці, бо мав черес набитий червінцями; був і дякон із сусіднього монастиря, два урядники від цісарської стаднини, один мандатор без служби з роззявленим ротом і витріщеними очима (казали, що се торік його параліч так рушив) і учитель нормальної школи, котрий тоді побирав річно, так здається мені, 48 зр. конв. монети. Бідного бакаларя обсіли діти так густо, що він з горя заходив до Нухима шукати відряди. Правда мудра була його наука, та не лізла до голови без бука і тому він найчастіше учив лише березовим пером. Проте гріш в єго кишені ніколи не закрив ся і коли він заходив часом до Нухима, то все в надії, що хтось ему запларатить вина. От спускався, як той дід на обід.

На дворі мело страшно сніжицею, а тут у Нухима в комнати було тепло і любо. Не диво, що і наші гості не хотіли розходитися. Від сміху і вина всі щоки покрасніли, як кармазини: на всіх лицах ясніла втіха. Веселий настрій вельми велебної компанії підносила чорнокоса Лайка, котра водно, мов сновида, сотала ся сюди-туди, мов мотильчик, лігала з цвіточка на цвіточку, та доливала зі збана нектару у порожні пугарі, усміхаючись любо до сего, моргаючи заманчиво до того, дозволяючи панові «оберферштерові» навіть обняти сухими руками єї гнучкий стан, ба навіть і поцілувати те чарівне рожеве личико.

Нараз, як *deus ex machina*, забреніли кобзи, запіли скрипки, запищали наєри, загуділи басы— а все так гармонійно, так мило-солоденько, що старі аж підскачили, мовби хто дряхлі кості наелектризував. Відразу здалося їм, що їх кров відмолодніла і живійшим жаром почало бушувати по жилах. Тільки по наших чільних трьох тузах не видко було втіхи: всі три поробили ся нараз такі поважні, мов бюсти з мармуру, і як на команду попідносили праві руки до рідкого волосся на головах та почали чухратися.

Чому?

Бо всі три становили правдиве *trifolium* скупості: всі були на гріш дуже ялові, і хоч для свого горла та черева нічого не жалували, але щоб і музикантові дати крейцар, се було в них марнотратство. Жили они собі разом, як рибка з водою; сходилися щовечора, сушили пильно пугар за пугарем і пов-

торяли пильно: «Іж і пий, бо як помреться, то все минеться» але поза те не хотіли більше нічого. Тому і почалася нараз між ними тиха розмова.

— По що нам музики? Щоб его татари взяли!

— І я таке кажу. Грає ні вперед ні взад і думає, що ми все готові трясти мошонкою. Про мене нехай собі грає і до раня!

— Коли б то який небудь собі циганчук, то можна би ему дати відчипного — та й кінець, але то мошул Николай! Сего чорта і ладаном не викуриш.

— Ми би і без него забавили ся, а то лізе, як овід, в очі.

— Що за мара завела его сюди? Мені так музики хочеться, як голому на вулицю.

— Я таки зараз встаю і прощаюся.

— І я також... Але сьогодні таке вино, що аж! Бігме, нині Нухим показався. Так мені до смаку припало.

— Се правда... Та нехай собі грає, кілька воля. Що нас то турбує?

— Хто бажає музики, най платить.

— Нехай органіста потрясе мошонкою; то він за музикою пропадає.

— І дякон жадний кобзарів: мало ему ще гсалтирів та ірмосів.

— І панич семінарист, дивись, як на дріжджу росте, — веселий воробчик! Нехай платить, коли гріш его свербить.

Отакє торочили наші тугі тріумвіри. Від них дарма було вимолити і зломаного гроша, бо трималися засади, що на гроші нема пущення.

Підслухав я цю розмову і шепнув Лайці в ухо, щоб дала музикантам статечний збанок вина. Я любив мошула Николай, як свою душу, бо і сам я щось на скрипці терлигав і дуже музику любив. В домі мого вітця бував Николай частенько; не раз грав, та не мав чоґо нарікати. От я і шепнув ему в ухо: «Мошуле Николаю, грайте так, щоб аж лунало, але не збирайте бакшишу, поки я вам не моргну. Я мушу сих трьох тузів хитро-мудро підійти; мусять і вони платити.»

— Добре, добре, — відповів, і як почав грати, то таки, як на крилах підносив нас. Тільки скінчив тужливу дойну, уже і веселої гори грає, а по горі як утне гуцулки-коломийки, слушаєш, а ноги гостей під столом вибивають такт, як у танцю. Коли ж сивий лавтар Манолій заспівав про давні часи, про

воеводів, турків та татар, то бігме, що і в старих очах блиснули сльози.

Від чудової гри і співу комната аж лунала. І наші три тузи радували ся, що Николай не збирає бакшишу, та пили вино так з поспіхом, що Лайка не могла собі ради дати. На столі являвся збанок за збанком, тузи розмовляли щораз живіше, далі почали вже обніматися і цілуватися, випивали пугарі одним душком за своє здоровле, запрошували один другого в гостину, та обіцювали собі різні подарунки.

Ага! думаю собі, от тепер настала пора; треба кути залізо, поки гаряче.

— Мошуле Николаю, — шепнув я в ухо Николаєві, — приступіть-но ви ближче до старині, та заграйте дуже жалібної, а потім візьміть тарілку і починайте від мене збирати бакшиш.

— Добре, — відповів він і цілою бандою станув перед старинєю.

Тузи вже не цофалися і не відверталися, тільки вибивали пальцями такт по столі, нераз баском впадали в мелодію, ба навіть величали нечуваний артизм мошула Николая.

Се добрий знак, — подумав я собі і моргнув на мошула. Він докінчив п'єсу, взяв тарілку в руки і просто до мене! Скwapно виняв я з кишені пулярес і кинув у тарілку цілого лева, вихвалюючи гру під небеса. Николай уклонився і станув з тарілкою перед старинєю. Я счудувався: старі тузи кинули також по гульденів в тарілку. І інші гості подали радо свою лепту.

Заохочений добрим «бакшишом», мошул Николай не грає, ні, — він просто чаром сипле навкруги себе, щєбече-співає, начє соловейко в лузі, одну пісню за другою, виводить стародавні мелодії, мов золоті тасьми снує, чарує всіх, і молодих і старих. Потім знову ходить з тарілкою, я знову перший кидаю в ню гордо банкнот, а за моїм прикладом сиплються папірчики, як сніг. Вино зробило своє...

Оттак збирав мошул Николай гроші кільканадцять разів, а по его лиці було видно, що був вдоволений зарібком. За кожним разом кидав я ему «баночку», але та баночка мала вже вартість лише 10 кр. — старі того при вині і не замітили; думали, що я левами кидаю; не хотіли позволити, щоб молодий чоловік їх засоромив і давали нераз і по дві правдиві баночки. Розщєдрився скупий тріумвірат...

До білої днини грав мошул Николай у Нухима і своєю чарівною грою приступом взяв тугі мошонки трьох старих тувів. Вони розгарячилися і хрипливими дисонансами супроводжали пісні Манолія; а раз, як почули живу «дрібущку» і в танчик пустилися, приспівуючи:

Ти п'єш, мене б'єш,
а не знаєш, за що!
Гей, ходимо до попа,
котре з нас ледащо!

Від тупоту ніг і хороводу аж столи дрожали, фляшки і пугарі бриніли в такт музики, ціла хата ходором ходила, поки нарешті стариня задихана сіла і вхопила знову за пугарі. Чудна у вині і музиці сила! она всіх на рідних братів зміняє.

Вранці, при звуках уже розстроєних скрипок і кобз, вертали гості домів на спочинок, хитаючись на всі боки, один за другим, славним, хоч непевним Gänsemarsch-ом. Всі ляльки вже погасли, табакерку годі вже було добути, хоч і без неї сей і той пчихав: дехто смутно заглядав в пулярес і жалко та важко зітхав, бачучи, що «вся Троя згоріла». На прощанне всі довго і щиро цілувалися, мовби навіки розходилися; сердечним поцілункам кінця не було. Але заким розійшлися, вже говорили:

— Не знаю, що мені нині сталося. Так якби мене хто врік.

— Се Лайка вrekла тебе! Ех! та Лайка! гарна, чепурна, як лялька!

— Зійдемося перед полуднем у Нухима на поравці при оселедці і маслинах.

— Всі гроші забрав сей проклятий мошул Николай!

— Але гарно грав! Що правда, то правда... Хоч і мене підголив... послідне пірце обскуб... і ниточки не оставив...

А мошул Николай, що йшов за громадою, приступив до мене і каже: — Паничу, за сіх 80 гульденів, що я сьогодні заробив при вашій помочі, то я вже вам на вашім весіллію віддячуся...

І правду говорив мошул: чотири неділі пізніше стояв я вже під вінцем з панною Фрозиною. Мошул Николай виводив смичком перед слюбом такої тужливої, а по слюбі вити-

нав такої підсечної, що мені і сьогодні бринить ся музика в ухах, хоч се давно-давно діялося. Як згадаю ті часи, то кажу собі: «Се не правда, що ти вже сивий дід; ти все ще орел — молодець а Фрозина твоя суджена... За тиждень вас звінчають для спільної подорожі на ціле життє...» От сню і сьогодні, коли згадаю чаруючу музику Николая, а з нею і свою молодість: сню і забуваю морози життя і те сухе баділля, що мені лишилося.

Скажіть же мені тепер, добрі людоньки, чи не був мошул Николай чародієм? Був. Єго штука — се був ключик, котрим він отворив замки і найтугіших скупарів. Гарні були часи; таких нема вже і не буде, про них тільки згадують люди. Мошуле Николаю, дивний чародію, пером тобі земля!

1888 р.

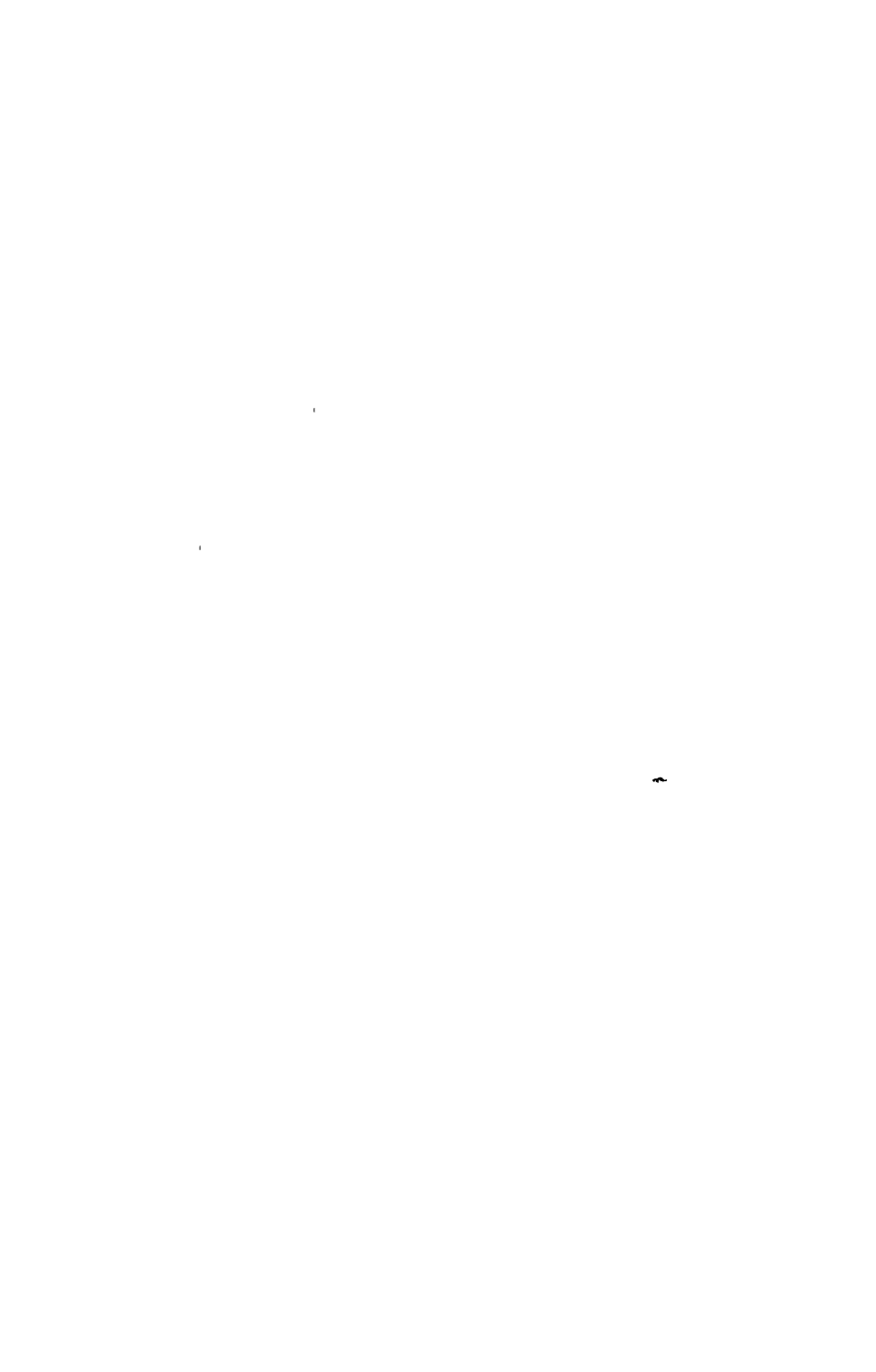

ІВАН НЕЧУЙ — ЛЕВИЦЬКИЙ (1838—1918)

Іван Семенович Левицький (Іван Нечуй був його псевдонім) народився у 1838 р. у містечку Стеблів колишнього Канівського повіту Київської області в сім'ї священника, любителя української старовини і етнографії. Початкову освіту здобув дома. З 1847 р. учився у духовному училищі при Богуславському монастирі, а з чотирнадцятого року перейшов до Київської духовної семінарії, де учився до 1859 р. Після цього учителює у Богуславській бурсі. Між 1861—1865 рр. учитесь у Київській духовній академії. По її закінченню відмовляється кар'єри священника, викладає історію, географію і літературу у Полтавській семінарії, у Каліській гімназії, у Седлецькій жіночій прогімназії, а з 1873 у Кишинівській чоловічій гімназії. У 1885 р. виходить на пенсію і оселяється у Києві, де займається літературною працею. Помер у 1918 р. у Києві.

Перший художній твір Нечуя-Левицького, оповідання «Дві московки» було написане у 1865 р. і надруковане у 1868 р. у львівському журналі «Правда». З наступних його творів згадаймо: повість «Причепа» (1869), роман «Чорні хмари» (1874), повість «Микола Джеря» (1878), гуморески «Не можна бабі Парасці вдержатись на селі» (1874) і «Благословіть бабі Палажці скоропостижно вмерти» (1875), комедію «На кожум'яках» (1875), статтю «Сьогочасне літературне прямування» (1878—1884), повість «Кайдашева сім'я» (1879), повість «Бурлачка» (1880), повість «Старосвітські батюшки і матушки» (1884—1885), оповідання «Невинна» (1885), повість «Пропаші» (1888), оповідання «Афонський пройдисвіт» (1890), повість «Поміж ворогами» (1893), оповідання «Старі гультя» (1897), гуморески «Біда бабі Парасці Солов'їсі» (1909) і «Біда бабі Парасці Гришисі» (1909). Посмертно з'явилась історична повість «Князь Єремія Вишневецький».

Оповідання «Невинна» взято із видання: І. С. Нечуй-Левицький, Зібрання творів у десяти томах, том V-ий, Київ; видавництво «Наукова думка», 1966.

НЕВИННА

Оце я, матушко, прийшла по ділу до батюшки. Хотіла й висповідатися, і розказать все дочиста, як воно було. Нехай батюшка за мене оступляться. Сміються з мене люде тай сміються. Вже мені затого очі висміють. Продражнили мене злодійкою; злодійка та й злодійка! Не то що, матушко, люде, а вже навіть малі діти, як часом іду вулицею, то вони граються та й кажуть проміж себе: он, диви! злодійка йде. Такий мені сором, що вже швидко не можна буде мені між люде й очей появить. А хто докаже, щоб я в кого що вкрала? Хіба я винна, що мій чоловік крав? Ой, боже мій! Я, серце матушко, в таким клопоті, що вже й ночі недосипаю. А все те сталося од того часу, як мого чоловіка посадили на висідку в тюрму. Що на його те нещастя спало, то нігде правди діти. Але й божуся, й присягаюся, і ладна землі з'їсти, що я ні в чому невинна й невісна, їй же богу, невісна! Я вам розкажу все дочиста, як воно було і як те лихо на мене спало.

Ото раз в великий піст увечері вдягається мій Петро. А я йому кажу: «Куди це ти думаєш йти? Надворі грязюка та так поночі, що й з двора в ворота не потрапиш».

А він мені одказує: «Не питай! Не твоє діло; йду, куди треба». Пішов він, а я сиджу, та куняю, та все його жду. Нема його та й нема! В хаті тихо. Надворі вже нігде й собака не гавкне: відомо, пізня доба. Вже й перші півні заспівали; вже на мене сон налягає, а його нема. Коли чую, стукає він у вікно та й каже: «Одчини!» Ото я одчинила. Входить він у хату та й уносить на плечах, може, так як з півкорця чогось в мішку. Кинув він мішок на діл та й каже: «Візьми та спорожни мішка». Розгорнула я мішок, подивилась, аж у мішку кукурудза. «Де це ти взяв кукурудзи?» — питаю я в його. А

він каже: «Нащо тобі знать? Коли приніс, то бери, та мерщій ховай, та й не питай. Я купив в одного чоловіка». «Петре! — кажу я, — гляди лишень, щоб тобі не скрутилось та не змололось за цю кукурудзу». Я трохи вже догадувалась, де він взяв ту кукурудзу, бо він вже давно злигався з недобрими людьми та все з ними в шинку сидить. Так мені стало ніяково: і страшно мені, й сором. Однесла я ту кукурудзу в комору, а в мене в коморі було ще трохи кукурудзи, бо я восени заробила собі. Взяла я ту кукурудзу та й висипала в мішок до своєї; думаю, притулю до своєї, бо мала до чого притулити. Але, їй-богу, їй-богу, я не винна була ні в чому!

Ото вертаюсь я з комори, а він знов вдягається в свиту. «Чоловіче! — кажу я. — Куди це ти знов думаєш мандрувати? Бійся бога або котрого святого! Ти до чогось доходишся. Сиди в хаті та не рипайся, а коли хочеш, то підеш собі другої ночі, бо ти мені спати не даси». Він з злістю крикнув, з нестямки вилаяв мене, бо такий палкий та опришкуватий, як той огонь, хоч на взір ніби й лемехуватий і зателепуватий, бо як почне розмовлять, то висмикує помаленьку з рота слова, неначе висмикує за гичку буряки з затужавілої грядки. Ото він знов потягся з хати. Погасила я світло та й спать не лягла. Сиджу собі на лаві, куняю та й думаю. І сон мене не бере. Погане діло, думаю, заходиться оце в нашій хаті! І навіщо оце йому робить? В нас же в хаті не злидні ж нещадимі завелись. Але що ж робить, коли він мене не слухає, хоч зве мене розумною. Говорю до його, як до стіни. А як скажеш йому правду в очі, то він так і спагне, як той присок. Заспівали другі півні, аж він знов стукає в квартиру. Одчинила я двері, засвітила світло, дивлюсь, а він приніс добрий клунок проса.

«Де це ти, — кажу, — береш? звідкіль носиш?» А він тоді до мене: «Та краду! бери, та ховай хутчіш, та спорожни мішка». «Боже мій милостивий! — думаю я, — що мені робить?» Однесла я те просо в комору та й притулила до свого, бо в мене було ще мисок зо три проса, то й було до чого притулить. Але, їй же богу, я невісна; їй-богу, невісна й невинна ні в чому! Вернулась я з комори в хату, дивлюся, а він знов вдягається в свиту. «Куди ти, — кажу, — знов думаєш потягтися?» А він каже: «Та туди ж, куди й ходив».

Лягла я спати. Лягає й він, не роздягнувшись. Я задрімала. Вже почало щось снитися, та таке страшне: якийсь ведмідь з рогами, — коли чую, він встає. «Куди ти, — кажу, — налаго-

дивсь оце йти! Вже ж з півночі звернуло». А він каже: «Та дуди ж, куди й ходив. Злодійство, як горілка розбирає: вип'єш чарку, заманеться й другої». «Оце, — кажу, — побила мене лиха година та нещаслива. Цілу ніч тягається десь, як той вовкулака, не дає мені гаразд одпочить». Пішов він мовчки з хати, а я вже так напрацювалась, що й заснула. Коли чую знов торохтить у вікно так, що аж шибки дзвенять. «А бодай тебе вже на мари винесло, як тебе оце носить!» — крикнула я в квартиру до його. Засвітила я світло, дивлюсь, а він приніс п'ять шматків сала ще й клунок пшениці. В мене ще зосталося в боденці од пушення дві чвертини сала. Взяла я ті шматки сала та й притулила до свого, бо сало ж не значене: думаю притулю я те сало хоч до того місця, де лежало наше сало, то все якось буде безпечніше. Але побий мене хрест святий, коли я була в тім винна. Йй-богу, не була досвідчена, бо я його не посилала й не намовляла на те погане діло. Заглянула я, матушко-сере, в той мішок, аж там білокора пшениця. «Нащо ж ти, вороже, приніс мені цієї пшениці? — кажу я до його. — Ти ж знаєш, що на все село ні в кого нема білокорої пшениці, тільки в Кулика. До чого я її притулю, коли вона значна? Бери її та неси хутчій з хати, бо я її не прийму. Про мене хоч в болото висип».

Став він, задумався, почухав потилицю та й каже: «А біс-його батька знав! Це не день, а ніч: що налапав, те й узяв. Тепер розкидай вже ти жіночим розумом, бо ти не з біса розумна на весь куток!» «Бодай, — кажу, — тебе розкинуло по шматку на великій дорозі, як це ти наробив мені клопоту». Розкинула я розумом і по городі, і по горищі, і по хлівах — нема де сховати або хоч прихистити. «Біжи ж, — кажу, — та зірви в помссті в коморі дошку, та й сховай там, бо в нас нема ні зерна ні червоної, ні білокорої пшениці». Подумав він, почухався, пішов до комори, зірвав дошку, упорався, прийшов та й каже до мене: «Коли приметикувала, де сховати, то гляди ж, жінко, держи язик за зубами, та ще й добре, бо в тебе розум добрий, та язик дуже довгий: ти таки язиката й не дерзка на язик зроду. Як пробрешешся, то і я піду на Сибір і ти підеш. Впав він на лаву та й захрип. Ото тільки що почало розвиднюваться, прийшов старсста та й давай трусить. Але, бог дав, якось минула та струсанина: люде знали, що в мене була кукурудза, було й просо, було й сало, а пшениці не знайшли, бо й своїє таки не було.

Ото якось минулося те лихо, а я кажу до його: «Гляди ж ти, вороже, не волочись мене більше вночі та не буди мене по тричі, бо й сам пропадеш, і мене з маленькими дітьми за-напастиш». А він каже: «Ви, жінки, розумні на всьому готовенькому: от якби й ти крала потрошку то там, то там, то може б і дохарчувались до нових жнив. Ти принесла б щось до хати, чи курку, чи гуску, чи порося, і я б приніс, то й діло пішло б спірно». Намагається він: «Крадь та й крадь!»

«Не діждеш, — кажу я, — цього ніколи, щоб я крала, бо я чесного роду: і батько мій не крав, і дядьки були хазяйновиті, не буду красти й я». А тепер от через його і я стала злодійка, і другого прізвища мені нема на селі. Та вже мені ніхто так не допик, як ті Кушніренкові дітища. Як тільки просту вулицею проз Кушніренка, то ті лобурі повибігають та й репетують: «Тітко Домахо! за нащо ви хотіли в нас порося вкрасти? Тітка Домаха злодійка!» Та їй-богу, аж на тин повилазять та ще й грудками на мене пшурляють. Господи милостивий! Що я їм такого заподіяла? Ото в чистий четвер ішла я проз Кушніренків двір. Коли дивлюсь, коло воріт бігають поросятка, та такі чистенькі, як перемиті. Я впіймала одно поросятко та хотіла погратись та погладити по спинці. Граюся я з тим поросям та й думаю, грішна: ото якби мені таке поросятко на посвячіння! А воно як закувікає! Десь узялися свині та так і опали мене навкруги, як ті собаки, а стара свиня як вискочить з Кушніренкового двору та просто й кинулась на мене, мов скажена сука. За свиньми сипнули з двора собаки. Стара сука вхопила мене, вибачайте, ззаду за спідницю та одшматувала пілку од самісінького пояса аж до землі. Ще, хвалить бога, що не скалічила. Кинула я те порося, а тут повибігали Кушніренкові діти та давай кричать: «А нащо ви, тітко, хотіли наше порося вкрасти?» «Та я, — кажу, — хотіла тільки погратися». А вони давай навзаводи кричать: — Злодійка! злодійка! злодієва жінка!» Та давай цькувать мене собаками. «Цур вам, пек вам з вашим поросям! Ось через ваше порося пропала моя спідниця», — кажу я. Вхопила я той шмат з землі, збрала спідницю в руки, щоб хоч не біліла сорочка, та й пішла додому вже манівцем, сукупними городами, щоб люде не сміялись.

А це після великодня причепилась до мене сусіда Марта за ті яйця. Раз якось іду я через її город додому навпростець, через бур'яни. А вона така хазяйка, що в її городі в бур'янах

зайці виплодились. Іду я та угляділа під лопухом дванадцятро курячих яєць. Я думала, що то моя курка нанесла, бо було все бачу, що вона літає через тин в Мартин город. Сама ж Марта про це знає, бо перебивала ноги ломакою мой курці і не раз зо мною за неї лаялась. Я забрала яйця в пазуху, бо вони ж не значені. Мартині діти вгляділи та й розказали Марті. Од того часу мені не можна й через її город перейти: кричить на мене: «Злодійка, злодієва жінка!», — а за нею й діти. Такий мені сором, такий клопіт, що вже сусіди нічого мені не позичають.

Ото почала я перед великоднем вговорювать чоловіка, бо він таки в мене в дечому слухає, тільки в тому, поганому ділі, ніколи мене не слухав. Все було каже: «Ти й розумна в дечому, а в дечому дурніша од курки». А я йому й кажу: «Коли вже ти вкрав пшеницю, а я допильнувала, то піди десь далеко, тільки не в Ямполь, щоб люде не впізнали, та продай оту пшеницю, а як не продаси, то неси молоти про мене й за сто верстов, коли вже на тебе таке нещастя спало». А він до мене каже: «Одже ж ти, Домахо, розумна з біса! І справді часом варт і в жінки розуму позичить». Ото поніс він ту пшеницю десь далеко до млина, змолов, а я мусила з того борошна паску спекти. Він їсть, діти їдять, їм байдуже за все, а мене все сум бере: «Борони боже, — думаю, — якого нещастя!» Та ще він до того зійшовся з поганою компанією, та все десь блукають вночі по селах та по хуторах; одбився од роботи, бо вночі тиняється, як той звір, а вдень спить.

Ото, серце, од того часу він так розледащів, що й за роботу не візьметься. Настали жнива. Люде в поле, а він візьме свиту та й потягнеться з компанією або до шинку, або десь на ярмарок.

Минули жнива. Я кажу чоловікові: «Піду я на першу пречисту в Ямполь на одпуст та й зайду на ярмарок, бо треба купить то сього, то того для господарства». А він каже: «Про мене, йди, тільки не трать дуже грошей на ярмарку, бо ті жінки як підуть на місто, то ладні купить цілий ярмарок». Діждалась я пречистой та й пішла в Ямполь.

Прийшла я на ярмарок, аж там маляр продає образи. Я вгляділа образ святого Миколая, та такий гарний, що аж сяє на сонці, як золото. Не втерпіла я та й купила той образ. Пішла я на одпуст та й поставила образ в церкві; молюся та й думаю: «Буде ж мені тепер од чоловіка, що я потратила так

багато грошей на ярмарку, ще й образ купила». Після служби божої якийсь піп посвятив нові образи. Людей було сила! Попів було з десять. Я вже й не пам'ятую, як я взяла свій образ, пішла з церкви та й не заплатила попові шість шагів за посвячіння... Йй-богу, не знаю, як воно так трапилось: чи я забула, чи мені памороки одбило, чи ярмарок заморочив мене, чи я вчинила це з несправки та з нетямучості, чи я чоловіка, може, боялась. Приходжу додому, почепила образ на стіні, а в мене все не виходить з думки чом я не заплатила попові за посвячіння? Це ж я вчинила гріх. Коли б мене, борони боже, не скарав святий Миколай або на дітях або на худобі, або й на чоловікові. В мене, бачте, все була думка на чоловіка, що він робить погане діло. Глянула я на святого Миколая, а він на мене дивиться, та так суворо та сердито. Почала я варить вечерю, пораюсь коло печі, а святий Миколай все на мене дивиться, неначе живий, повертає на мене очі, куди не ступлю хоч ступінь, ще й неначе пальцем свариться. Гляну на другі образи: свята Варвара дивиться на полицю, святий Юрій неначе дивиться на піч, а святий Миколай все за мною слідком водить очима.

В мене чогось серце стривожилось: це, мабуть, через те він так страшно дивиться на мене, що я не заплатила шість шагів попові за посвячіння. Другого дня була неділя. Встаю вранці, заходжуюсь поратись коло печі. Чоловік розпитус мене за ярмарок, а я й не кажу йому, що я купила образ. Вглядів він образ на стіні та й каже: «А це нащо ти купила образ? Ще мало тобі їх висить на стіні? Навіщо ти дурно потратила гроші?» Як почав він клясти мене, а я й собі не мовчу. Він слово, а я два. Так мене розібрала злість, що я забула, що була свята неділя. Він розлютувався та кинувся мене бити, а я не втерпіла та й налаяла його: «Будь, — кажу, — ти проклят од нині й довіку! Бодай на тебе трясця й болячка! Щоб тебе на Сибір завело, як ти оце мене увів у гріх, що мушу лаятись з тобою до служби божої». Тільки що я налаяла його, а тут дзвін до церкви: бов! Я так і охолочу. Боже мій! Що ж це я сказала! Яж прокляла його саме тоді, як до церкви задзвонили... Зварила я обід, пішла до церкви, хрещуся та молюся, а в мене з думки не виходить, що я свого чоловіка прокляла в неділю вранці до служби божої. Вернулась я додому, сіла обідать, а мені й їжа не йде. По обіді він пішов в

клубно спати, а я схилилась на стіл та все журюся, все сподіваюсь якогось лиха.

Вже надворі поночіло. Він вдягається та й іде з хати. Я кинулась до його, заступила йому двері, прошу, благаю та плачу «Куди ти йдеш! схаменися хоч на цей день, вражий сину, бо буде тобі якась напасть!» Він пхнув мене та й потягся. Опівночі чую, стукає він у квартиру. Я засвітила світло, одчинила двері Протираю очі спросоння, глянула, а мені здалося, що він держить на руках барана. «Навіщо ти, вражий сину, вкрав оцього барана? крикнула я на його. — До чого я його притулю? Ти ж знаєш, що в нас овець й заводу ніколи не було!» А він каже: «Тю-тю на тебе, дурна! Протри лиш сонні баньки. Це такий баран, що можна й до рота притулити».

Я протерла очі, дивлюсь, а він держить щось на руках, завинуте в свитку, а обидва рукави теліпаються. Розгорнув він свиту та й виймає здорове барильце, набите залізними обручами. «Що ж оце ти, анахтємська душе, припер до господи? — кажу я. — Де ж оце в світі божому я діну оте барильце?» А він одбив барильце, простелив серед хати свиту, сів сам, взяв горнятко та й давай точити горілку. Припав він до горшечка, як віл до води, дудлив, дудлив, а далі перевів дух та й каже: «Ось на, Домахо, притули цього барана до рота! Йй-богу, як покуштуєш, то й згедзкаєшся! Ти зроду не пила такої горілки. Це не така, як у шинкарів, розведена водою». «А бодай ти не дїждав, щоб я злодійську горілку пила! — кажу я. — Пий вже сам, про мене, й лусни!» Сіла я на лаві: дивлюсь на нього та й думаю, де б ту прокляту горілку сховати, щоб часом не трапилось яке лихо. Думала вилити воду з діжки та й влити туди горілку, а барильце закопати десь на городі. Думала я, думала, а він сидить та все п'є й не перестає. Я незчулась, як впала на лаву, як і сон мене зміг...

Коли чую спросоння, щось дверима торгає. Я прокинулась, а надворі тільки що почало на світ благословитися. Я схопилась, дивлюсь, він лежить серед долу на свиті, мов мрець, а коло нього стоїть барильце. Я дометикувалась, хто стукає в двері. Кинулась ховати барильце в грубу, воно не влазить; я засунула його в піч, заклала трісками, заставила челюсті горщиками, а сама трушуся, неначе мене пропасниця трусить. Хотіла збудить Петра, торсала його за плечі з усіх боків,

смикала за чуприну, а він лежить, як колода. Я незчулась, як двері виставили й одчинили, як староста з людьми шість у хату! Знайшли вони барильце в печі взяли барильце, а його, впіймавши на гарячому вчинку, зв'язали та й повели в тюрму.

Повели його, а я сиджу та все думаю: це ж все лихо виявилось через мій гріх. Це ж мене покарав святий Миколай та свята неділенька. Хотіла молитись, та боюся й глянуть на образ. Настав вечір. Вийду з хати, а мені все здається, що на мене сердито дивиться святий Миколай. Увійду в сіни, неначе бачу його й там, а ввійду в хату, мені привиджується, що він заглядає в хату з темних сіней в одчинені двері. Куди піду, він неначе ходить навздогінці за мною, гониться слідком, так що я аж оглядаюся. Лягла я спати, мені сниться, що ніби наш батюшка увійшли в хату, начебто з молитвою. Коли я придивлюсь, аж серед хати стоїть святий Миколай в золотих ризах, в золотій шапці, з золотою книжкою в руках, та свариться на мене. Господи, якого страху я набралась! А раз я смерком пішла по воду до річки. Йду я з відрами між вербами, а під вербами вже зовсім поночі. Йду я та й оглядаюся на всі боки, а мені здається, от-от хтось ухопить мене збоку. Прийшла я на берег, стала на камені, та тільки що поставила відро, коли щось як скинеться коло самого каменя, та таке здорове, як людина. Небо на заході було червоне, і я, їй-богу, своїми очима бачила, як воно заблищало, неначе було в золотих шатах. Я й не стямилась, покинула й відра та прожогом кинулась втікати стежкою. Та вже нагодилась одна сусіда, і я з нею вернулась у берег за відрами.

Господи, якого страху я набралась! Було смерком вже боюся й на город вийти. Терпіла я, та й не стерпіла, пішла в Тернівку сповідаться до тієї церкви, де я вінчалась з своїм чоловіком, бо кажуть, що в тій церкві, де шлюб брала, бог простить найбільший гріх. На духу я розказала всі свої гріхи: як не заплатила шість шагів за посвячіння святого Миколая, як в неділю вранці прокляла свого чоловіка, як через це його посадили в тюрму; призналася, що раз в мене не стало солі, і я побігла до сусіди позичить, а сусіда була в полі; я одсунула своїм ключем засов, набрала солі в горщику на полиці; згадала, що в мене й пшінця вже мало на кашу, та й пшінця набрала, та за тим клопотом і забула оддати. «Але, кажу, — батюшко! І боюся, й присягаюся, що я невинна: я не крада, а тільки позичала, та і досі не оддала».

Згадала, як колись у сусіди Марти знайшла на городі в бур'яні курячі яйця та забрала в пазуху. «Але, — кажу, — батюшко, їй-богу, я у цьому невинна, бо думала, що то моя курка неслася в чужому городі, бо все було літає через тин в чужий город в бур'ян. Нехай мене святий хрест поб'є, коли я крала». Висповідалась я, а батюшка й каже: «На ті шість шагів, що ти не заплатила за посвячіння образа, обміни в церкві свічку та й постав перед святим Миколаєм; а в кого ти брала сіль та пшоно, тому ти повинна оддати, то вийде, ніби ти позичала, а не крала».

Одговілась я, вернулась додому; якось мені легше стало на душі. Чи вийду вночі надвір, за мною вже не гониться святий Миколай. Але як гляну на той образ, то все мені якось сумно в хаті сидіти, бо святий Миколай все суворо дивиться на мене, як і перше дививсь. Оце, матушко, я принесла той образ батюшці, нехай, коли ласка їх, поставлять його в церкві, бо я через цей образ ладна од своєї хати одцуратись.

1885 р.

ПАНАС МИРНИЙ
(1849—1920)

Панас Якович Рудченко (літературний псевдонім Панас Мирний) народився у м. Миргород у 1849 р. в родині дрібного чиновника. З 1857 р. учився у трикласному миргородському парафіяльному училищі, а з 1858 р., після переїзду сім'ї до м. Гадяч, у повітовому училищі у Гадячі, яке закінчив у 1862 р. З 14 р. життя він примушений був йти на службу і понад 50 років служив у різних установах: у повітовому суді і повітовому казначействі у Гадячі в 1865 р. і у Прилуках (1865—1866), пізніше у казенній палаті у Полтаві, де поступово від непомітного канцеляриста підіймається до чину начальника відділу і замісника керуючого палатою. У радянський час служив у полтавському губфінвідділі. Помер у Полтаві 1920 р.

Незважаючи на пошану, якою користувався, Мирного служба цікавила лише, щоб прожити, а душа його лежала над письменницькою творчістю. Друкуватись він почав з 1872 р., коли у львівському журналі «Правда» з'явилось його оповідання «Лихий попутав». Інші його твори-оповідання «П'яниця» (1874), роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», написаний у 1872—1874 рр., надрукований у Женеві у 1880 р., повість «Лихі люди» (Товариші), написана у 1875 р., надрукована у Женеві у 1877 р., монументальний роман «Повія» (перші дві частини надруковані у 1883—1884 рр., третя у 1919 р., четверта посмертно у 1928 р.), оповідання «Морозенко» (1898 р.), повість «Лихо давнє і сьогочаснє» (1903 р.). Посмертно з'явилась повість «Голодна воля» (1940) і оповідання «Народолобець» (1949). Панас Мирний писав також і вірші, п'єси (п'єса «Лимерівна» 1892) і разом із братом Іваном Рудченком, співавтором роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» розгортав широку діяльність по збиранню фольклору.

Нарис «Серед степів» подається за виданням: Панас Мирний, Твори в п'яти томах, том IV, Київ, Держлітвидав, 1960.

СЕРЕД СТЕПІВ (Уривок)

Доводилося вам їздити пізньої весни чи раннього літа по Україні? Міряли ви її безмірні шляхи зелених та рівних степів, де ніщо не забороняє вашим очам виміряти їх і вздовж, і вшир, і впоперек, де одні тільки високі могили нагадують вам про давнє життя людське, про бої та чвари, хижацькі заміри та криваві січі, де синє небо, побратавшись з веселою землею, розгортає над нею своє блакитне, безмірно високе, безодньо глибоке шатро; де тоне ваш погляд у безкрайному просторі, як і ваша душа — у безмірній безодні того світу та сяйва, синьої глибини та сизопрозорої далечини?.. Якщо вашим очам доводилося хоч раз бачити все те, то не забути вам того довіку.

Ось ранок... Ясний та погожий ранок після короткої ночі. Зірочки зникли — пурнули у синю безодню блакитного неба; край його горить-палає рожевим огнем; червонуваті хвили ясного світу миготять серед темноти; понад степом віє її послідне зітхання; положисті балки дримають серед темної тіні, а високі могили виблискують срібною росою; піднімається сизий туман і легесеньким димком, чипляючись за рослину, стелеться по землі... Тихо, ніщо не шерхне, ніщо не писне... Ось зразу шугнуло світом, наче хто торкнув головошку, що, догоряючи, тліла, — і сизе полум'я віхтем знялося вгору серед червоного жару. Вітрець легенький дихнув; поблизу в траві засюрчав коник; десь далеко ударив перепел, а там над шляхом понеслась-полилася, наче срібний дзвіночок, жайворонкова пісня. Недалеко від неї розкочується друга; перепели в траві розпочали перегукування; коники один перед другим навперейми сюрчали.

Рушився більший вітрець і пішов-похилив по траві, котячи непримітну хвилю, виграючи срібною росою... Ще наддало світу; ще раз кинуло з-за гори рожевим огнем; крайнеба, мов кармазином вкрите, миточе, пашить, мов личенько сором'язливої дівчини.

Аж ось, здається, наче хто приснув! З-за гори зсакнула невеличка іскорка серед рожевого сяйва й довгою променнатою стрілою перетяла увесь степ; рядом з нею стелеться друга, а третя мчиться навздогінці... Ось цілий пук знявся! цілий оберемок мчиться! І на далекому небосклоні заграв-засвітив край іскристого кола... Зраділа земля: усміхнулись високі могили срібною росою; закурілись положисті долини пахучим туманом; жайворонки, як не перервуться, щебечуть, перепели хававкають та підпадьомкають, а неугавні конини завели в траві таке сюрчання, аж у вухах ляскотить... Сонце! Сонце! се тебе, довічний світе, стрічаючи, вітає земля... геть собі, все темне та зле, цур тобі, лихе та недобре! Прокинулась світова мати, показала нам личенько красне!.. Слав її, пишная земле, молись до неї, живий світе! Мчися їй назустріч, тихесенький вітре, і прогортай, продимай стежки й доріжки, щоб наша мати не запорошила дорогої сукні!.. Співає кругом вас увесь світ, все живе; і ваше серце, тріпаючись, як пташка під сіткою, підспіває світові, б'є й дзвонить у глуху дошку вашої груднини. Яка то радість його огортає, яке нестямно-хороше почування його колише!.. Ваше тіло щипає привітний холодок, ваші очі веселить краса світова, вашу душу чарує його щастя... Ви почувасте, що ви — частина того світу, невеличка цяточка його живого тіла, непримітний куточок його безмірної душі, Його мука — ваше лихо; його радість — ваше щастя; його втіха — ваша забавка. Скажи ж мені, царю земний — чоловіче, що твоє, а що світове?

Мовчить цар землі: зачарований світовою красою, він наче дримає... Ось десь узявся невеличкий кібчик і, виголошуючи свою голодну пісню, високо знявся над вашою головою. Серед прозорого світу чорніє його блискуче пір'я, широко розпросторені крила ледве тремтять у чистому повітрі; здається, мов хто спустив його на непримітній ниточці з самого неба і держить над землею. Ваші очі уп'ялися в нього; ваше серце дожидає, що далі буде... Ось щось злегка луснуло — наче перервалася нитка, що придержувала того кібчика на

одному місці; злегка тріпнулися його крила — і кібчик опуклою пустився на землю. Не встигли ваші очі вслідкувати за тим, де він спуститься, як він знову знявся вгору, дзьобаючи гострим носом невеличкого коника. «Смерть... розбій!...» тьохнуло у вашому серці. «Серед цієї краси світової, де заклъовується радість та щастя, де прокидається любов до всього, лиха смерть та розбій появились!... Нащо то? За що?...»

Відразу помутилася у ваших очах краса світова, тиха радість почала зникати, щось вас злегка вщипнуло за серце; не болить, а якесь недобре почування окрило вашу душу...

— Якиме! пора запрягати! — кажете ви своєму возниці.

А Яким, лежачи під возом на кобеняці, дрімає. Його шапка насунулась на закриті очі; його гаряче тіло пестить і лоскоче ранішня прохолода. Йому так гарно, так смачно світом дрімається. Він цілу ніч не спав, поглядаючи на коня, щоб той не зайшов куди далеко від воза, де ви на пахучій траві цілу нічку так смачно спали під дозором тихої зоряної ночі.

— Якиме! — гукаєте ви, звішуючись з воза.

— Агов? — обзивається Яким.

— Пора, — кажу, — запрягати.

Яким почухався, цмокнув, буцім промовив: «Хе-е, а не запряг би ти й сам?» — і, позіхаючи, почав зводитись.

Ось кінь запряжений. Яким підсунув зелену траву в задок, вимостив її там, щоб вам було добре сидіти, сам скакнув на голий полудрабок і, підбираючи віжки, гукнув:

— Ану, гнідко, спочив за ніч? Рушай далі, поки рано!

Гнідко струснув шкурою, сіпнув і повагом пішов шляхом, закидаючи то на той, то на другий бік голову, щоб хоч подивитися на те місце, де йому було так добре — і паші довольно, і спочинку чимало.

Яким, видно, помітив гнідкову думку й почав його докоряти:

— А, не хочеш? Угинаєшся?... Не хотів і Яким уставати, та, бач, збудили... Но-о!

Ремінний батіг лягнув серед гнідкової спини, зоставляючи на ній довгу смугу. Гнідко, мов опечений, кинувсь-стрибнув і, фиркаючи, пішов дрібною ходою.

— За що ти його, Якиме, оперезав отак? Хай собі повагом тягне, — кажете ви.

— А коли ж його і підтюпуцем, як не ранком? — одказує неласково Яким. — Поки холодок, хай тюпає, бо ж сонце припече, то тоді й повагом важко... Но! — гукнув знову Яким, смикнувши сердито за віжки.

Гнідко ще дужче придав ходи. Заклацали його копита об суху землю, загули колеса, котячись по рівному шляху.

Той гуркіт і клацання гудуть у вашій голові, одзиваються в спині. За ними не чутно ні неугавного сюрчання коників, ні веселого щебетання пташок, ні голодного кіб'ячого гуку. Однобез перестанно: гур-гур-стук! гур-гур-стук!... Ясне сонячко викотилось геть з-за гори, обдає своїм теплим промінням, а легенький насупроти вітер несе з холодком пахощі степової рослини. Вам знову робиться гарно. Знову цар землі закрива свої очі, а тиха радість почина обнімати ваше серце.

Ось ви виїхали на невисоку гору. Сірим змієм плазує шлях з гори в долину поміж зеленою травою безкрайного степу. Ясне сонце геть підбилося в гору, розсвіає своє золоте марево по зеленій долині. Ні пером не списати, ні словом не сказати тієї несподіванної краси, якою до вас усміхнулася долина!

Зелена трава горить-палає зеленим огнем, на її довгих листочках грає й сяє, мов самоцвітне каміння, чиста роса; то стрільне вам у вічі тоненькою голочкою жовтого світу, то зачервоніє круглою горошиною, то засиніє синьоцвітом, то посипле зеленими іскорками... І то ж по праву руч і по ліву руч. Куди ви не повернетесь, все горить-палає, вся долина пишається, мов зверху радугами вкрита!

Ви дивитесь і дивуєтесь; вам здається, що ви їдете не по вбитій дорозі зеленого степу, а якимсь невідомим краєм краси, та чару, та вільного пахучого повітря. Вам легко дихається, легко живеться. Все, що вас колись давило та смуток будило, зникло; знову любі та милі почування почали вас огортати, сни якісь душу колишуть; з самого глибу серця виринають думки непримітні, гадки легкокрилі, самі мчаться і вас мчать за собою... Куди? не питайте! не шукайте!

Серед тієї п'яної омани, серед того чарівного хмілью до вашого вуха доноситься якийсь гуркіт, якийсь неясний скрип. Це зразу вас неначе що під штовхнуло.

— Тпру-у! — чуєте ви голос Якимів, що відразу надержав гнідка.

Ви хитнулися, кинулися, озираетесь.

Недалеко перед вами стоїть валка у вісім возів. Верхи на тих возах високі, виплетені з лози, прикриті зверху лихою рядниною. Шкапійчини, що були запряжені у вози, закустрані, заморені, понуро голови похиляли. Біля першої шкапи стоїть високий чоловік, сухий, як скіпка, чорний, як сажа. У нього тільки зуби біліють та виблискують гострі очі з-під настовбурчених брів, а то увесь він засмалений сонцем та густо прикритий чорною кіптягою. Здавалося, стоїть перед вами стара верства з трухлими, облупаними боками, вся почорніла від негоди.

— Чого ви стали? — гукає Яким. — Не бачите, що навпроти ідемо? Звертайте!

— А тобі хіба повилазило, що ми не порожні? — сердито обізався чоловік.

— Не порожні?! — передражнив його Яким. — А ми хіба порожні? Он, бач, пана везу!

— Ну, то й вези його з богом! — глухо одмовив чоловік і почав на шкапійчині чуба поправляти.

Яким звернув гнідка з шляху й повагом почав обминати валку.

Проїжджаючи побіля переднього воза, ви бачите, що з-під його халабуди визирає до вас молодиця з невеличкою дитиною на руках, два хлопчики з білими як молоко, головами, дівчинка з заплетеною в косах, замість кісників, вірвочкою з валу. Біля другого воза, схилившись на шкапу, стояв ще молодий парубок і цікаво дивився на нас, а з воза виставилося покарбоване обличчя бабусі з пов'язаною чорним платком головою, біла закустрана борода дідова з червоним, попеченим сонцем лицем та ясними очима.

— Здрастуйте! — привіталися ви до діда.

— Здрастуйте й вам! — обізався дід беззубим ротом.

— Куди бог несе?

— Далеко, — повагом одмовив він, — звідси не видно!

— Це, пане, переселенці, — додав Яким, стьобнувши гнідка, щоб мерщій обминути воза. — А он, гляньте, яка хазяйлива молодиця: і кучу з курми за собою везе, а он і kota взяли з собою... Бодай вам добро снилося — базікав Яким, підганяючи гнідка, щоб швидше поминути валку.

Та ви вже не слухайте ні Якимового базікання, не дивитесь і на переселенців, що виставилися з-під своїх наметів і цікаво вас озирають, не милуєтеся красою світовою, що перед вами,

як килим, розгортається, б'є у вічі, до серця радістю доходить ... Голова ваша похилилася, смуток облягає душу, нерадісні думки почали за серце щипати.

«Переселенці! — б'є у вашу голову. — Серед цього краю розкішного, серед цього достатку безмірного народилися переселенці? Чого їм тут не доставало? Чого їм кращого треба? Якого добра вони шукають на світі?»

І потемніла перед вами краса світова, полиняла її врода пишна, покрилася якимсь густим туманом та розкішна долина, серед якої ви недавно так раділи, такі любі почування гріли ваше серце. Тепер воно у вас чогось поривчато забилося, глухо стука у вашу груднину, і його глухий бренькіт гіркою нудьгою обзивається у вашій душі.

— Торкай гнідка, Якиме! торкай! — не знаючи що робити, просите ви.

Яким стьобнув гнідка. Знову його копита заклацали об суку землю, знову загули колеса по рівному шляху.

1900 р.

ІВАН ФРАНКО (1856—1916)

Іван Якович Франко народився у 1856 р. у селі Нагуєвичах, Дрогобицького повіту на Галичині, яка тоді належала до Австрії, у родині сільського коваля. Учився він у початковій школі у селі Ясениці-Сільній, а нормальну школу і гімназію закінчив у Дрогобичах. З 1875 року Франко учиться на філософському факультеті Львівського університету і водночас бере участь у редагуванні студентського журналу «Друг». У 1877 р. Франка та інших членів редакції арештують за зв'язки з українськими революціонерами-емігрантами, зокрема з М. Драгомановим. Після 8-місячного перебування у тюрмі він був випущений. Письменник активно включається у політичну діяльність, редагує польську робітничу газету, провадить пропагандистську діяльність у робітничих гуртках, видає, разом із Михайлом Павликом, кілька журналів і альманахів, які, однак, через фінансові труднощі, швидко припинили своє існування («Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Світ»). За цей час Франко зазнав нові переслідування з боку влади, був арештований у 1880 і 1889 рр. У 1893 році Франко захистив у Відні дисертацію і здобув ступінь доктора філософії. Він хотів зайняти кафедру історії української літератури у Львівському університеті, але з політичних міркувань його кандидатура на посаду доцента була відхилена. Він тоді переключився на журналістичну роботу, видаючи між 1894—1897 роками літературно-політичний журнал «Житє і слово». Між 1898—1907 роками Франко працював у редакції журналу «Літературно-науковий вісник». Водночас він опублікував багато фольклористичних і історичних праць у «Записках наукового товариства ім. Шевченка». Помер Іван Франко у 1916 році у Львові, де похований.

Франко — грандіозна постать української літератури. Він мав великий вплив на літературне життя як критик, історик літератури, редактор, але і як автор великої кількості віршів, поем, оповідань, романів, драм. Головні його поетичні збірки «З вершин і низин» (1887), «Зів'яле листя»

(1896), «Мій Ізмарагд» (1898), «Із днів журби» (1900). Франко автор циклу прозових творів про життя нафтовиків міста Борислава, які увійшли до збірки «Бориславські оповідання». Цикл включає також дві повісті: «Voа constrictor» (1878) і «Борислав сміється» (1880—1881). Франко написав також багато оповідань з життя селянства, кілька творів про тюремне життя: «На дні» (1880), «До світла» (1889), оповідання про дітей, які включають ряд автобіографічних творів «Schönschreiben» (1879). «У кузні» (1902), повісті з життя інтелігенції і панівних класів «Лель і Полель» (1887), «Основи суспільності» (1894—1895), історичну повість «Захар Беркут» (1882). Франко є автором п'єси «Украдене щастя» (1893) та чудових поем «Іван Вишенський» (1900) і «Мойсей» (1905).

Румунським читачам найбільш відомі саме оповідання Франка. Вони видавались у румунських перекладах окремими збірками, що вийшли у 1949, 1953, 1954 і 1956 роках. П'єса «Украдене щастя» ставилась «Національним театром» у Бухаресті.

Оповідання «*Odi profanum vulgus*» друкується за виданням: Іван Франко, Твори в двадцяти томах, т. I Держлітвидав, Київ, 1951.

ODI PROFANUM VULGUS

I

Почалося від того, що у старої Василихи здохла корова. Три дні вона плакала за нею, як за рідною матір'ю. І Петрусь плакав. Бо хоча ціле літо він мучився, водячи її на воловоді пасти попри дороги і по межах, а проте знав уже — йому було 11 літ — що вона, так сказати, держала їх обоє на світі, і його, і бабу Василиху. А тепер, коли корова, зірвавшись вночі з псторонка, вискочила із подвір'я, вскочила в панську конюшину, напаслася її з рососою і рано здохла, Петрусь чув своїм дитячим серцем, що надходить якесь лихо, хоч і не знав, яке воно буде і на чийй голові окошиться.

Четвертого дня, коли корову вже давно обдерли зо шкіри і закопали і коли Василиха продала шкіру, вона трохи заспокоїлася. Її очі були ще червоні, лице пожовкло і поморщилося, як порожній мішок, і, прикликавши Петруся, що, сумний, без діла нипав по подвір'ю, вона мовила до нього:

— Петрусю!

— Га!

— Збирайся, дитино, поїдемо до Львова.

— А то чого до Львова?

— Заведу тебе до твого тата.

— До могого...

— Так, небоже! не можу тебе довше держати. Доки була корова... — Вона обтерла собі запаскою сухі очі. — А тепер що ти будеш робити у мене? І чим нам жити? Зима недалеко. У мене нема ні поля, ні ріллі, нема збіжжя, ані бульби. Є оборіжжя сіна, що було зладжене для корови, ну, але що мені тепер з нього? Спродам, хату замкну і піду в комірне. А з тобою, що буду робити? Тих п'ять ринських, що дає твій тато

на твоє удержання, на нас обоє не вистачить. Поки була корова, я продавала молоко, то було за що жити, а тепер...

Страта корови — то була та «чортова дірочка», в котру пішли всі надії, всі радощі, всі помисли бідної Василихи.

Петрусь стояв перед нею, мов облитий зимною водою. Його губенята поблідли, очі витріщилися. Він довго задумувався, поки вкінці промовив:

— А як тато не прийме мене?

— То нехай собі робить з тобою, що хоче! — з серцем промовила Василиха. — Не хочу його грошей і тебе далі тримати не можу! Що ж то, я невільниця яка? Не досить, що одинадцять літ промучилася з тобою?

Петрусь похилив голову і заплакав. Баба відвернулася — їй самій серце краялось, а ся дитина, чужа, «панська» дитина, за одинадцять літ успіла прирости їй до серця. Але що було робити? Треба було відірвати її. Нужда не тітка, а зима не мати.

— Ну, ну, не плач, дурний! — мовила вона. — Твій тато також не звір. Хоч досі він не хотів бачити тебе, але тепер, як побачить, то певно прийме. Ади, який ти виріс у мене!

І вона ласкаво поглядила його кучеряву головку.

— Не бійся! Тато дасть тебе до ремесла, навчишся чогось у Львові, будеш чоловіком. А тут, на селі, що з тебе буде? Пастух, наймит, попихач і більше нічого.

Петрусь обтер сльози з лиця. Його очі світилися, як дві іскорки. В них горіла цікавість. Він досі ніколи ще не бачив Львова, не бачив свого тата — гарного, молодого пана, що платить бабі по 5 ринських місячно за його удержання. І в його голівці під впливом бабиних слів почали вже роєм тиснутися картини високих, високих домів, великих вікон, блискучих вистав, освітлених ніччю вулиць, про які так часто розповідала йому баба Василиха. Весело він почав збиратися в дорогу до Львова.

Другого дня раненько обоє з бабою пішли пішки до найближчої станції залізниці, щоби відси дістатися до Львова. Баба мала за пазухою півхліба, головку часнику і крихту солі, а в окремій шматині завинене посвідчення від пароха і від начальника громади, що хлопчик Петро Гарасимів *illegitimi thori*¹ вроджений і охрещений у тім селі, пробував досі на

¹ народжений поза шлюбом

вихованню у Олени Василюхи. Окремо посвідчувала учителька, що Петро Гарасимів учав три роки до сільської школи і скінчив її з дуже добрим поступом.

Се була вся амуніція, з якою Петрусь під проводом баби Василюхи одного гарного осіннього дня вирушав здобувати світ.

II.

В редакції одного поступового і демократичного львівського дневника власне скінчилася робоча пора. Хлопець із друкарні сказав, що «скриптів» на нині досить. Шеф редакції зараз кинув перо, надів пальто і пішов до друкарні, щоб роздивити весь даний і нескладний матеріал і зложити з нього цілість нумеру. Співробітники при своїх бюрках мовчки кінчать кожний свою роботу. Чути скрип пер, шелест паперу, брязк ножиць. Дехто, скінчивши писання, кидає перо і віддихає, інший клене під носом, не можучи вбгати в одно речення те, що йому хочеться.

Тишу перервав заграничний політик, що, дописавши своє пензум,¹ зірвався з місця, мов опарений, і перевернув крісло, на яким сидів досі.

Заграничний політик. А, чорт! Сказіться ви зі своїми Бісмарками, Гладстонами, Конгами та Буланжерами!² Аж голова тріскає від усіх тих дурниць. І пощо те перемелювати? Чи тото хто читає? А як читає, то що йому з того прийде? Адже найрозумніший може здуріти від сього. Се конденсована блага³, екстракт глупоти і дурисвітства.

Критик (не підводячи голови від роботи). Хоч раз пан Вінкентій оцінив свою працю, так як вона варта.

Заграничний політик. Скажіть докладніше: працю всіх нас, газетярів.

¹ пензум — (учбове) завдання

² Гладстон Віліям, англійський політичний діяч, стояв на чолі ліберальної партії і був кілька разів прем'єр-міністром (1809—1898), Бісмарк Отто—канцлер Прусії (1815—1898), Буланже Жорж, французький генерал, обвинувачений у 1889 р. у змові проти держави (1837—1891).

³ блага: (польське) хвальба, брехня

Внутрішній політик. Перепрошаю, я не давав уповноваження говорити в моїм імені. Ми демократи: кождий відповідає за себе.

Критик. І пише дурниці на власну руку.

Репортер. Er ist ein Narr auf seine eigene Hand.¹

Заграничний політик. Розуміється, репортери всюди мають першенство

Репортер. Тільки не перед дипломатами.

Внутрішній політик (скінчивши роботу, встає). Панове, тільки без зайвих компліментів. Займімся якоюсь реальною роботою. Устроюємо снідання?

Всі. Добре, добре!

Внутрішній політик. Складка!

Всі складають по шістці.

Критик. А я забавляюся в пророка і провозвіщу, що зараз скоро прибудуть професор Бомба і артист Битва.

Почувши се пророцтво, всі з реготом обернулися до вікон і побачили на тротуарі обох згаданих панів, що серед живої розмови йшли до редакції на звичайне балакання. Коли ввійшли, внутрішній політик, не давши їм ані привітатися, ані сісти вдер із них по шістці складки, а потім вийшов до адміністративного локалю, щоб наказати слугі, кілька горілки, булок, шинки і т. ін. має принести.

Професор (високий, грубий, рудий, з апоплектичним лицем, громовим голосом). Kreuzbombenelement². Не люблю того!

Критик (флегматично). А пощо професор дав шістку?

Професор. Не про шістку мова. Тут ось сей пан-пане малий, як пана ваблять?³

Артист. Артист маляр Парафіянський, званий також Битва під Грюнвальдом⁴, do vslug pana profesora dobrodzieja⁵

Професор (усміхається добродушно) Но, но того dobrodzieja¹ дарую вам. Отже, як сказано, не люблю тої вашої нової штуки, що ніби обертається до вибранців з тонким смаком,

¹ (німецьке) Він дурень на всі руки

² (німецьке) хрест — бомба — елемент — (гумористичне прокляття)

³ (польська) прикликати, приманювати (про собак)

⁴ Битва між місцевостями Танненбергом і Грюнвальдом, де у 1410 р. великий князь литовський Вітовт і польський король Ягайло вшент розбили німецьких рицарів тевтонського ордену

⁵ До послуг пана професора добродія (пол.)

а направи дурить сама себе і хоче дурити нас або вимагає від нас якихось інших нервів, ніж ті, якими наділяла нас природа.

Артист. Sciele sie do stopek jasnieuwelmoznego pana¹ Я також не люблю цибулі, ані її запаху.

Професор. Як то? Як то? Причім тут цибуля?

Артист. Вона не вимагає ніяких інших нервів, ані ніякого смаку.

Професор. То ніби виходить?

Критик. Ніби нічого не виходить. Я мушу стати в обороні цибулі. Люблю штуку², але й цибулі не дам плювати в лице.

Заграничний політик. Ну, певно, се ж часть твоєї національної традиції, твої святощі.

Репортер. Пане Парафіянський, à propos. Сьогодні я бачив вашого мецената, того графика, що ви мали з ним битву під Грюнвальдом.

Артист. Ого! А він чого тут шукає?

Репортер. Стоїть в європейськiм готелю, номер 10, приїхав з якоюсь молодою дамою.

Заграничний політик (стає перед професором, беручись за боки). Пане професор! І пощо вам того на старі літа? Я би, будши вислуженим і пенсіонованим...

Професор (з гідністю). Перепрошаю, невислуженим і суспендованим.

Заграничний політик. Невислуженим і суспендованим ц.-к.³ професором будівництва і копання фундаментів, не компромітувався би таким круглим нерозумінням штуки. Адже у вас на техніці повинен дехто розуміти, що се не все одно: збудувати локомотив до порушування корабля і збудувати апарат, котрий може перервати ток електричний — ну, візьмім, мільярд разів на секунду. Правда, для такого майстра, що будує локомотив, збудовання такого апарата може видаватися чимось таким, що вимагає зовсім інших нервів, ніж наші...

¹ Падаю до стіп ясновельможного пана (пол.)

² (пол) мистецтво

³ ц.-к.: цісарсько-королівське

Критик. Браво, поет від заграничної політики! Бий техніка технічними аргументами!

Професор. О, даруйте! Я й не знав, що пан Вінкентій поет.

Критик. Не друкований досі, але тим не менше вітхнений.

Заграничний політик. І не швидко буде друкований.

Професор. А то чому?

Заграничний політик. З двох важних причин. Одна та, де є та публіка, що могла б читати і відчутти мої поезії?

Професор. Ну, коли напишете зрозуміло, то...

Заграничний політик. Зрозуміло! От іще шаблон! Фраза! Ви, професоре, пишть свої книги і трактати зрозуміло, бо ви промовляєте до розуму. Ми, поети, виливаємо своє чуття і промовляємо до чуття, то пощо зрозумілість? Або, коли хочете, нам треба зовсім іншої зрозумілості, ніж ваша. Ваша логіка, ваше аргументовання, ваші дефініції і дистинкції — се наша смерть. А найгірше те, що ви своєю науковою папляниною попсували нам мову, зробили її нездатною для поезії. Наші слова зробилися символами ідей, абстрактів, логічних процесів, а не чуття. І се друга причина моєї абстиненції. Хіба ж я можу вилити чуття мого серця тою самою мовою, котрою висловлюється «два рази два є чотири»?

Професор. А я думав, що чим серце повне, те устами ллється. Думав що ясні ідеї і сильні чуття можна висловити ясними словами. Думав, що ясність і простота...

Артист. *Caluję ręczki, uniżony sługa wielmożnego pana*¹. Питання про ясність доторкає потроха мого фаху, і тут я смію сказати, що шановний професор є на дерев'яній дорозі, чи, як каже німець, *auf dem Holzwege*.² Ясність є один із окликів пережитого натуралізму котрий голосив: природа! природа! Не розуміючи в своїй наївності, що в практиці він на кождім кроці завдавав брехню своїм окликом. Як то се так гарно висловив Ніцше, пане критику?

Критик (декламує)

„Treu die Natur und ganz:“ — Wie fangt er's an?

Wann wäre je Natur im Bilde abgetan?

Unendlich ist das kleinste Stück der Welt;

¹ Цілую руки, низький слуга вельможного пана добродія.

² Він на манівцях, помиляється.

Er mahlt zuletzt daran, was ihm gefällt.
Und was gefällt ihm? Was er mahlen kann.¹

Артист. От то, то, то! Вся брехня, вся внутрішня суперечність так званого об'єктивізму. Я, мовляв, не видумую, а малюю дійсність, те, що є, і таке, як є! А насправду що виходить? Він малює те, що йому подобається; малює так, як уміє, як його навчили, після старих шаблонів. Ось вам і правда, і природа, і ясність! І що таке ясність? Природа не знає ясності. Вона знає кольори і відтінки і більш нічого. Ясність — се пуста фраза зарівно в поезії, як і в малярстві. Ми хочемо бути щирі і говоримо: малюємо так, як бачимо. Не віримо в ніяку об'єктивну правду, в ніяку безоглядну ясність, а віримо тільки в свої нерви і в свою фантазію.

Професор. І в зелені коні, червоні дерева, помаранчову траву і кармінове² небо.

Артист. У все те! Передаємо вам наші суб'єктивні враження та й годі. Більше не годен вам дати ніхто; всі інші тільки оббріхують вас.

Професор. Ціла штука — брехня, але, як мовив Пушкін, «нас возвышающий обман»³.

Заграничний політик. Нашій штуді байдуже до того, чи ви через неї підвищитесь, чи ні. Вона — сама собі мета. Вона — скарбниця найвищого, найсубтельнішого чуття, а не підойма до підношення стофунтових кльоців. Треба вже високо стояти, щоб могли розкошуватися нею.

Професор. Значить, штука для вибранців?

Заграничний політик. Так.

Професор. А народ! А маси, що також живуть, і працюють, і мають право до розкошів життя?

Заграничний політик. Хіба я бороню їм жити і розкошуватися? Тільки ж коли вони не можуть розкошуватися моєю поезією, то значить — жити спільним зі мною життям чуття, то що я винен тому? Чи задля того маю зректися своєї вищості, що вони не доросли до мене?

¹ Вірний природі і певний! Як він того починає? Коли вся природа охоплена в образі? Безмежною є найменша частка природи. Він малює на ділі те, що йому подобається. А що подобається йому? Те, що може малювати!

² карміновий — червоний колір

³ «обман який нас підносить»

Професор. Дійсна вищість почуває себе до обов'язків супроти нижчих. *Noblesse oblige*¹

Заграничний політик. Як кого. Мене ні. Які обов'язки сповняє цвіт? Цвіте і пахне. Мотилем не орють, цвітами в печі не топлять. Найвища функція, найвищий обов'язок артиста — бути артистом, творцем, бути самим собою. Він незалежний ні від кого, він пан, він цар, він бог. Не він обов'язаний до вдячності суспільності, що видала і виплекала його, а суспільність повинна чтити, шанувати, обожати його за те одно, що він є. Бо він цвіт її, сума її найкращих сил, найпіднеснішого чуття, екстракт її мізку і квінтесенція її нервів.

Професор. І за ту честь, за той пошановок, за те обожання чим він має платити суспільності?

Заграничний політик. *Odi profanum vulgus et arceo*²

Професор. Он як!

Заграничний політик. А так! його діяльність — се золотий міст від теперішності до будущини. Він пророк. Він видить те, що буде, жиє з тими, що прийдуть колись, розмовляє з ненародженими.

Професор. Пророків колись побивали камінням.

Критик. А нині вони пишуть заграничну політику в демократичних або й антидемократичних газетах. Поступ!

Внутрішній політик. (входить з провіантами). Панове! К чорту естетика! Горілка і закуска на столі!

III

Снідання кінчилося, коли адміністраційний слуга підійшов до заграничного політика і з звичайним своїм не то стурбованим, не то заляканим видом, ніби шепчучи, але так, що чули всі, промовив:

— Прошу пана, там до пана якась баба допитується.

— Баба? Що за баба? — скрикнув заграничний політик, которому горілка і розмова про штуку трохи підступила до голови.

— Та... тота... що... пан знають.

¹ Стан зобов'язує (французьке)

² Ненавиджу низьку юрбу і погорджую нею (Горацій)

Заграничний політик зрозумів.

— А чорти б її мучили! — крикнув він гнівно і вибіг до адміністраційного локалю.

Лице слуги прояснилося по його відході. Всміхаючися добродушно, він нахилився до критика і шепнув, але знов так, що всі чули:

— Привела йому наступника престола.

Всі зареготалися.

Всім була звісна трагікомічна історія, як заграничний політик прийшов до наступника престола. Одинадцять літ тому з ним склалася досить незвичайна притичина. Забавившись до пізньої ночі у веселій компанії, він вернув десь о дванадцятій домів. Він займав тоді кавалерську квартиру, зложену з одного покою і одного передпокою на другім поверсі в офіцині¹ одної великої камениці. Побіч нього жили якісь панство і мали служницю, сільську дівчину, зовсім непоказну з лица. Отже, доля хотіла, що тої самої ночі панство були на балу, а дівчина ночувала сама в кухні. Заграничний політик, вернувши опівночі додому, напотемки, а притім у нетверезім стані, помилився дверми і замість свого передпокою заблудив до кухні. Чи так воно було справді, чи тільки він так а posteriori² уложив сю історію — не знати, досить, що пізніше, коли проявилися наслідки його нічного блукання, він ніяк не міг докладно пригадати собі нічогісінько про ту ніч і про свою пригоду, і про саму дівчину. Але історія обернулася неприємним кінцем для нього; дівчина вдалася до поліції, і бідний кавалер³ мусив платити аліментацію. Дитину віддано на село до мамки, мати, виздоровівши, пішла знов у службу і оце перед двома роками вмерла в шпиталю, а заграничний політик першого почував гризоту сумління і послав п'ятку бабі Василісі.

Від року його положення зробилось ще неприємніше. Він оженився. Правда, він був настільки чесний, що упередив свою жінку про обов'язок, який тяжить на нім, і вона не противилась висиланню п'ятки. Але в нього була вже своя дитина, пенсія⁴ була досить скупа, посторонні заробітки ще

¹ Офіцина (пол.), флігель

² (лат.) потім, після вчинку

³ кавалер (пол.), холостяк, парубок

⁴ пенсія (тут польське значення: заробіток, платня)

скупіші, то не дивно, що тсй хлопчик там, на селі, стояв перед його душею, як мара. Що з ним буде? Куди подіти його? Він не бачив його ніколи, не цікавився ним, ненавидів його, як гріх, як помилку, як пригадку чогось страшного, гупого і безглузлого. Але щось треба ж було зробити з ним. Прийде час, коли баба не захоче держати його далі і що тоді? Заграничний політик зловився, кляв, але не міг додуматися ні до чого. А коли минув перший, він з легко-мисністю, властивою поетам, забував про свою турботу, спихав її з денного порядку якоюсь фразою вроді: «Якось-то буде», «Ще світ не валиться», «Дам його до ремесла» — і був спокійний, марив та диспутовав про штуку, декламував Верлена і писав заграничну політику.

IV

Заграничний політик живо підійшов до баби Васи́лихи. Його лице було червоне, очі палали гнівом.

— Що ж се таке, бабо? Ще першого нема! Чого ви напасуєте мене?

— Та я, паночку, нічого. Я тільки от...

І вона обернулася і, взявши за плече Петруся, що тулився до неї посунула його трохи наперед себе.

— Що ж се таке?

— Та се ваш хлопчик, Петрусь. Петрусю, дитино моя, се твій тато. Поцілуй його в руку.

— Ні, ні, не треба! — сквапно крикнув заграничний політик, піднявши вгору руку, мов боявся дотику якої обридливої жаби. Він зирнув на хлопчика, але зараз же відвернувся і говорив до баби:

— Ну, чого ж ви хочете від мене?

— Та я, паночку, привела вам його. Не можу довше держати його.

— Не можете? Чому?

— Корова здохла. Ні з чого жити. Мушу кидати хату і йти в комірне.

— Але я також не можу взяти його до себе! Держіть його ще пару неділь, нехай вишукаю для нього тут яке місце.

— Пан давно обіцяли вже вишукати. А я мушу заздалегідь шукати собі теплого кутка на зиму.

— Обіцяв, обіцяв. І шукав. Але не було досі. І мені обіцяно... за тиждень, за два... тижні...

Заграничний політик брехав. Він нічого не шукав, ніхто нічого не обіцявав йому. Але баба вхопилася за се слово.

— Так знаєте що, паночку? Я лишу його тут, у Львові. Тут у мене є кума, на Новім світі. Вона ходить до служби, а хлопець може пробути у неї тиждень або й два, поки ви знайдете що для нього. Погляньте лишень, який гарний. Зовсім на вас подібний. Я певно не робила йому кривди, держала його, як свого рідного. Школу скінчив у селі. А покажи-но, Петрусю, своє свідоцтво!

— Не треба, не треба! — скрикнув заграничний політик, і винявши срібного гульдена, дав його Петрусеві, а бабі дав п'ятку.

— Натє, заплатіть своїй кумі, нехай подержить його зо два тижні. Я вже тут постараюся примістити його. Ну, йдіть, ідіть, бо я не маю часу.

Баба взяла Петруся за руку і пішла, а заграничний політик вернув до свого товариства. Там зустріли його голосними криками:

— А, gratулюємо! Gratулюємо! Гарний хлопчик, гарний! Ну, що? Чутлива була стріча батька з сином?

Заграничний політик увесь запаленів. Сцена, котру він тільки що перебув он там, у тім бруднім адміністраційнім передпокою, пекла огнем його чутливу душу. Він чув, що се була одна нова сторінка ганьби, сорому і погорди для себе самого в його душі і що він до смерті не забуде її, не забуде особливо того несмілого, заляканого, благального, покірного і докірливого погляду великих ясних дитячих оченят Петруся, свого сина. Досі не раз він сумнівався, чи то був справді його син і не раз був майже певний, що служниця причепилась до нього з доброго дива. Але тепер, побачивши Петруся, він не міг сумніватися. Се його син! А проте він поводився з ним, як з ворогом, як з чимось чужим, ненависним. Не міг інакше! Може, з часом привикне, полюбить його, але тепер він не міг, не міг дивитися на нього, не міг знести дотику його дитинячої руки, його рожевих уст! Не міг та й годі!

— Гм... Гарний хлопець, правда? Еге! Ну що ж... Дам його десь до ремесла... Нехай працює... Авжеж, авжеж! Не відречуться його!

Заграничний політик говорив ніби до товариства, а властиво для заспокоєння свого сумління. А що сумління не заспокоювалося, то він виняв ще корону, післав по більше горілки та закусок. При веселій розмові снідання протяглося до першої години. Заграничний політик ішов додому з гарячою головою, ступав твердо, давно вже забув про Петруся, а в душі його бриніли тільки мелодійні вірші Верленові:

O poète, faux pauvre et faux riche, homme vrai,
Jusqu'en l'extérieur riche et pauvre, pas vrai,
/Dès lors, comment veux-tu, qu'on soit sur de ton coeur?/
Tour a tour souple drôle et monsieur somptueux,
Du vert clair plein d'espère au noir componctueux,
Ton habit a toujours quelque détail blagueur.¹

V.

Минув тиждень, минули два тижні. Заграничний політик не знайшов місця для свого Петруся, а Петрусь не зголошувався. Минув перший — не приходила вже ані баба Василиха, ані жадна інша баба, ані Петрусь. Заграничний політик був троха неспокійний того дня; він так привик, що хтось мусить прийти «доїти його», що не міг всидіти на місці і аж здивувався, коли не приходив ніхто. Другого дня він вже не думав ані про Василиху, ані про Петруся.

Минув ще тиждень — було тихо.

Аж ось одного дня до редакції навідалася стара, згорблена бабуся і забажала бачитися з паном Вінкентієм.

¹ О поете, фальшивий бідахо і фальшивий багачу, правдивий чоловіче, аж до зверхнього вигляду не на правду багатий і не на правду бідний (і супроти того, як же ти хочеш, щоб хтось був певний твого серця) раз ти і покірний блазень і пишний пан, перескакуєш від ясної зелені, повної надії до скорботної п'їтьми, твій одяг має завжди якусь смішну деталь.

— Що за дідько? — крикнув сей, коли слуга повідомив його про візит.

Бабуся, низько кланяючися і кашляючи, прошамкала:

— Перепрошую, я від Юзефовой — знають пан?

— Що за Юзефова? Не знаю жадної Юзефовой.

— На Новім світі. Вона до послуги ходить. Знають пан?

— Ні, не знаю.

— Та вона сама хотіла йти до пана, але захорувала, лежить... гарячку має, небога...

— Але що ж мене то обходить? Я її не знаю.

— Та вона каже мені: «Підіть, Антоньова, до того пана, що при газеті» — не знаю, чи я добре трафила — вона дала мені отсю карточку, прошу, нехай пан поглянуть.

На карточці паперу, взятого, мабуть, із тютюнової обертки, написано було безграмотно жіночою рукою титул часописі і його хресне ім'я.

— Ну, добре. Але скажіть же, що се за Юзефова і чого хоче від мене?

— Та вона не хоче нічого, тільки просила запитати пана, чи був у пана той хлопчик, що його лишила у неї якась баба з села?

— А!

Заграничний політик догадався.

— Той хлопчик? Ні, не був у мене. Або що з ним?

— Та не знати, прошу пана. Каже Юзефова, що вже тиждень тому, саме як вона захорувала, він забрався і пішов кудись і досі не вернув. Вона думала, що він пішов до пана, — каже, що пан мали знайти йому яесь місце.

— А так, так. Ну, і що ж з ним?

— Та не знати. Як пішов перед тижнем, так і досі не вертав. То Юзефова неспокійна. Хотіла сама піти до пана, але не може встати. То мене просила: «Ідіть, — каже, — Антоньова, і запитайте того пана.»

— Ні, він не був у мене. Може, вернув назад у село до... своєї баби?

Те «своєї» яось не хотіло вийти заграничному політикові з горла.

— Та може. Але Юзефова боїться, щоб його не потягли з собою ті хлопчиська...

— Які хлописька?

— Та лямпарти ¹, прошу пана. Там їх у нас на Новім світі цілі купи волочаться. Батярі ² такі. Вдень волочаться по полю, ніби бавляться, а вночі крадуть з огородів, із садів, із подвір'я, що тільки захоплять. Один є між ними старший, якийсь термінатор ³, прогнаний від майстра, і той комендерує ними. Але мусять мати й інших спільників, що переховують крадене, бо ось сими днями вже почали бушувати по стріхах, красти білизну...

— Але що мене те все обходить, жінко добра? — скрикнув заграничний політик, котрий від репортера в редакції чув уже не раз про ту злодійську шайку, що розтривожила весь Новий світ.

— Та того клопіт, прошу пана, що той хлопчик від Юзефової, заким пішов від неї, дуже був стоваришувався з тими лямпартами. То Юзефова боїться, чи він не пристав до їх спілки.

— Але то не може бути! — скрикнув заграничний політик з таким святим переконанням, немов знав се напевно. — Він, певно, затужив за селом і втік на село.

— Га, може бути. Коли пан так кажуть... А може би пан написали там до кого в селі і запитали, чи є він там?

— Добре, добре! Дякую вам за відомість. Зараз нині напишу. І бабуся, кахикаючи, пішла.

«Треба написати до тамошнього попа», подумав заграничний політик але ще в тій хвилі прийшла інша робота для газети, потім треба було йти додому на обід, потім до друкарні по коректи, потім до кав'ярні на нові газети, потім десь до казина, то день минув, і листа він не написав. А другого дня й зовсім забув про Антоньову, про Юзефову, про Новий світ і про писання листа.

VI

Третьої ночі його обікрали.

Злодії підстерегли, коли він з жінкою був на якійсь гостині, а служниця з малою дитиною спала в остатнім покою. Виду-

¹ лямпарт (пол.), гульвіса, розпусник

² батяр (мад.), розбишака

³ термінатор (пол.), учень у майстра — ремісника

шибши одну шибу у вікні, вони всадили нсю одного із своїх, очевидно, дуже малого хлопця, досередини, сей відчинив їм вікно, і вони чисто забрали гардероб пана і пані, дещо з постелі і з інших речей, що могли винести без стуку. Все те, як показували сліди, занесли в сад, що притикав до підвір'я, а відси, пересадивши частями через паркан вибралися в темну, безлюдну вуличку. Тут дальші сліди пропадали.

Але знайшовся ще один важний слід. Під канапою, що стояла при стіні просто того вікна, через яке вліз перший злодій, заграничний політик знайшов загублений котримось із злодіїв зім'ятий і вдсятеро зложений піваркуш сірого, паперу зі штемпелем на 15 крейцарів. Се було свідоцтво підписане учителькою села Н. Бобрецького повіту, а в ним потверджувано, що Петро Гарасимів, 11 літ, скінчив однокласову школу в тім селі і проявив дуже добру пам'ять, цікавість, пильність і взірцеву обичайність.

Заграничний політик передав се свідоцтво комісарові, що провадив дссліди в справі сеї і кількох інших, зовсім подібних крадіжей.

— Се, правдоподібно, той самий пташок, котрого вони всаджують першого крізь видушену шибу до покоїв і котрий відчиняє їм вікна, — мовив комісар. Є надія, що швидко будемо мати їх усіх у руках.

Заграничний політик хотів ще щось сказати комісарові. В його серці щось пекло, щось бунтувалось і кричало, але уста мовчали.

За кілька день йому дали знати, що всю шайку арештовано, віднайдено її криівку і забрано покрадені речі. Він пішов до поліції з жінкою. Там уже була ціла група пошкодованих. З прокляттям на устах вони перебирали крадені речі, віднаходячи свою власність. Жінка заграничного політика також подалася до сеї роботи, над котрою провадив догляд один поліційний ревізор. Заграничний політик тимчасом розмовляв з комісаром.

— А що, є й той малий? — питав він.

— Є. О, то небезпечний пташок! Подумайте: вийняв ніж і почав боронитися, коли його хотіли арештувати. А само таке мале — хрущ!

Серце заграничного політика тріпалося сильно, але уста були заціплені.

— Що ж буде з ним? Невже дасте його до криміналу¹?
— Е, ні! Відставимо його цюпасом на місце вродження і накажемо громадській власті, щоб дала його десь на службу і мала над ним пильний догляд.

Заграничному політикові зробилося легше на серці.

«Зараз там напишу, щоб подержали його пару день і дали мені знати. Сам поїду, візьму його і приміщу десь», подумав він і заспокоївся на тій думці.

Розуміється, що листа того дня не написав, другого дня подумав, що ще не пора, а третього дня забув.

VII

Петруся продержали три тижні в поліцейнім арешті. Тут він пройшов другий курс злодійської науки. Потім його відвели під конвоєм у рідне село, а з ним разом пішло і письмо, де розповідано його історію і наказано громаді, щоб держали його у себе під дозором.

— От тобі й на! — мовив вїт. — Маємо свіжого злодія. Пішла дитина з села, як дитина, а тепер нам привозять злодія. І що нам з ним робити?

Ніхто не вмів відповісти на се питання.

— Візьміть його, куме Йване, — мовив вїт до одного радного.

— Я? А нащо мені його? Роботи з нього ніякої, а ще до того — злодій! У Львові практикований! Ні, дякую красенько!

Те саме говорили й усі інші.

— Га, нема що робити, — мовив вїт, — візьму його сам. Нехай живе у мене. А від баби Василихи вивідаємося про його батька, може, він схоче відібрати собі його.

Радні аж тепер поміркували, що се потроха пахне інтересом, але вже було запізно. Стало на тім, що Петрусь має лишитися у вїта.

— Слухай, хлопче, — мовив до нього вїт, коли його привели до громадської канцелярії. — Громада присудила, щоб ти жив у мене. Я тобі кривди не зроблю, але справуйся добре!

¹ кримінал — тюрма

Пам'ятай собі, у нас не Львів. У нас по чужих хатах і коморах лазити не можна, бо, як зловлять, буде біда. Справуйся добре, кажу тобі. Будеш добрий, буде і тобі добре, а ні, то краще було тобі й не родитися на світ.

Коли б Петрусь ще перед трьома місяцями був почув таку мову, звернену до себе, був би розплакався зо стыду. Тепер він вислухав тих слів спокійно, мов закаменілий, не тільки без сліз, але й без тіні рум'янців на лиці.

Тиждень він пробув у вїйта. Його держали остро, давали мало їсти, гнали до роботи, поштуркували і ляяли. Одної ночі він забрав своє манаття, прихопив дещо й з вїйтівського і щез. Другого дня прийшов із Львова лист без підпису до начальника громади, щоб був ласкав донести на адрес «певний» — *poste restante* — у Львові, чи є там у селі такий і такий Петрусь Гарасимів і у кого він пробуває. Прочитавши сей лист, вїйт плюнув гнівно, подер його на шматочки і пробу-ркотів:

— Щезай, маро! Зломи голову без мене!

VIII

Минули два місяці. Після незвичайно довгої і лагідної осені настала відразу люта, морозна зима. Снігу насипало в коліно, вітри ревли понад Львовом, щоночі приходили відомості про великі заметі, про спізнення залізниць, про перерви на телеграфічних дротах. А разом з тими відомостями почали приходити й інші — про голод у краю, про брак паші, про дорожнечу, про мордовання коней по селах. Зима відразу страшним упирем налягла на галицьку землю.

Було се в половині січня. Минула дванадцята година. В редакції відомої нам демократичної газети пусто вже, співробітники порозходилися всі, крім заграничного політика, що, забалакавшись перед тим, кінчить ще якусь статтю.

А втім, дзінь-дзінь-дзінь! — задзвонив телефон. Заграничний політик покинув писання, підійшов до телефону, віддзвонив і притулив слухавки до вух.

— Хто там? — запитав він.

— Чи редакція?

— Так.

— Я поліцейний комісар. Прошу прислати репортера. Власне їде комісія на Янівське.

— В якій справі?

В справі тої пожежі, про яку донесено нині рано.

— Дякую! Зараз буду там!

В ранішнім номері газети було коротко донесено про загадкову пожежу: горів військовий магазин з сіном. Огнева сторожа від самої півночі працювала над злокалізованням і погашенням огню. Треба було конче користати з нагоди і їхати на місце. Репортера не було, а в редакції було таке правило, що в разі потреби кождий співробітник має обняти репортерську службу, щоб обслужити газету. Прийшлося заграничному політикові їхати на сю пожежу. Він узяв дорожку¹ і погнав на Янівське.

Магазин — се була величезна шопа: дах, опертий на стовпах, без стін, тільки між стовпами повбивано поперечні дрючки у відступах одного метра. Сей магазин стояв на кінці просторої площі, за стайнями, досить далеко від вулиці і відгороджений від неї високим парканом. Тепер ще сіна з нього не брали, він був повний аж під самий дах, містив кілька тисяч сотнарів сіна. Яким способом міг він запалитися?

Хоча огонь побачено ще недовго до півночі, то й досі не вдалося вгасити його цілком: діставшия в глиб збитої маси сіна, він бушував в нутрі величезного стога і наповняв усю площу, ба всю околицю густим, душним димом. Від ночі вояки в спілці з огневою сторожею лили воду на всю купу сіна, і хоча зверху вона стояла зовсім чорна і мокра, то клуби диму, що раз у раз ішли з нутра, свідчили, що там огонь не згас. І справді, досить було в однім місці якийсь час перестати лити воду, а з того місця від внутрішнього огню підіймалися клуби пари, а за кілька хвиль показувалися огняні язики. У гасильщиків опадали руки з утоми.

— Ще відколи живу, не бачив такого! — мовив начальник огневої сторожі до комісара, що власне в товаристві кількох газетярів прибув на місце нещастя. — Сотки скирт гасив я вже, але все огонь держався верха, а тут він усередині. Виглядає зовсім так, як коли би зсередини почало горіти.

— Може сіно було гниле і загорілося? — мовив комісар.

¹ взяти дорожку (пол.), наймати візника

— Ні, пане комісарє, — мовив фірєр, що мав коменду над компанією вояків, призначених для помочи огнєвій сторожі. — Сіно було сухе. Під моїм оком складали, я на тїм розуміюся.

— Чи не ночував тут хто?

— Ночував? Хто ж би тут міг ночувати?

— А ви обдивили добре щодня магазин?

— Ні, не було пєщо.

— А, так!

І, не розмовляючи довше, комісар закурив сигару і пішов попід паркан, що відділював касарню від вулиці. Під парканом росли корчі, будяки, всякі хащі. Все те тепер було сухе, поломане, завіяне снігом, а проте легко в тїм снігу відкрити вузьку стежку, злегка завіяну вчорашньою метелицею: вона вела від горючого магазину в один кут до паркана. Приклякши на землю і розгорнувши недавно наметений сніг, бадилля і сіно, напхане на купу, комісар відкрив під парканом досить простору яму, которою можна було з вулиці пролізти сюди.

Газетярї пильно слїдили за кожним його рухом і повітали його відкриття голєсними окриками.

— От бачите! Секрет потроха вияснюється! Тут бували гості.

— Певно крали сіно.

— Або крали — се би ще байка, — мовив комісар, і його лице нараз поблїдло, немов від якоїсь страшної думки. — Або...

Він не договорив і поспішив до горючого магазину.

— Або що? Або що? — допитували цікаві газетярї.

Комісар не відповів на се питання. Обходячи довкола горючої купи сіна так близько, як тїлько позволяв на се докучливий дим, він пильно вдивлявся в чорну, обгорїлу стїну збитого сіна. Нараз в однім місці він зупинився і, махаючи руками, покликав до себе газетярїв.

— Що там? Що там?

Комісар не говорив нічого. В тїм місці, де він стояв, було гаряче, бухав дим, змішаний з парою, запирало дух і гризло очі. Але комісар не вступався з місця, стояв мов причарований чимось страшним.

Газетярї звільна наближались.

— Що там? Що там?

Комісар, не мовлячи нічого, показав пальцем в одно місце.

З обгорілого сіна вистирчувало щось чорне, грубе: придивляючися ближче, можна було розпізнати пару ніг, у чоботях.

В тій хвилі повіяло димом і жарою просто в очі влазливим свідкам, немов пожежа була гнівна на тих людей, що підгаляли її секрет. Усі повідсакували.

— Тут хтось є! Тут хтось є! Тут чоловік у сні! — закричали газетярі.

— Дай боже, аби тільки один, — лаконічно мовив комісар.

— Як то? Як то? Мало бути більше?

— Боюсь, що так. Бачите, панове, підкопано паркан, стежка втоптана, — значить не один ходив сюди ночувати. Скажу вам по секрету: ми давно вже шукаємо за одним таким масовим нічлігом. Маємо певні сліди, що ціла купа підозрених волоцюг ховається кудись на ніч, западається мов під землю. Вдень раз сього, раз того видно в місті, робили ми облави, перешукували всі лазні, всі цегельні, всі відомі нам злодійські скритки. Багато пташків наловлювали, багато страшної нужди і горя набачилися, але деяких найнебезпечніших фацетів¹ ніяк не могли запопасти. Боюсь, щоб отсе не було їх гніздо.

— Ну, в такім разі ви могли б дякувати богу, — жартував заграничний політик. — Хто тут ночував сеї ночі, той уже безпечний навіки.

Відомість про те, що в скарбовім² сніні видно трупа якогось чоловіка, донеслася зараз до коменди. За хвилю прибув на місце капітан у товаристві кількох офіцерів, далі генерал зі своєю свитою, прикомендеровано ще кількох компаній війська і велено їм систематично розбирати шопу і поміщене в ній сіно. Робота була небезпечною, де тільки рушити, всюди бухав вогонь. Аж по кількох годинах важкої праці опановано його, розкидавши весь верх і приваливши сіно грубою верствою снігу. Тоді почалися пошукування з боків. При ненастанній праці сикавок, звернених у те місце, де видно було ноги, розгорнено там вигоріле сіно і витягнуто ті ноги. На диво всіх, се були самі ноги — решти тіла згоріла на вуголь. Але, йдучи далі за тим слідом, стражники поба-

¹ фацет (пол.) зневажливо: тип, особа

² скарбовий (пол.), державний

чили сліди глибокої нори, викопаної в сні, і в тій норі зараз на вході знайшли другого тура. Він лежав головою до отвору, а цілим тілом вкопаний в сні: тепер голови не було, згоріла на попіл, а решту тіла витягли з сніа. А за сим одним знайшли другого, третього, десятого. Цілий ряд страшно обгорілих, повикривлюваних голяків. Тут були зів'ялі старці і молоді парубки, дівчата і старші жінки, ціла збиранина великоміської нужди, зопсуття і розпуки. Комісар ходив, мов отроєний. Адже се відкриття — страшенний удар для репутації столиці краю і її власті безпеченства!

Вже вечоріло. Вояки з правдивою лютістю, з якимось шаленим гнівом кидалися на ту страшенну стирту, що пожерла стілько живих людей, розривали її, тлумили снігом і водою решти вогню, шукали нових, ще нових жертв. І знаходили. Показалося, що в стирті була ще не одна така нора: швидко відкрили другу і третю, а в кожній повно трупів. До вечора відкопано їх сорок, не числячи кількох рук, ніг та голов, що лишилися окремо і не можна було знати, до якого трупа приложити їх. Усі свідки сих страшних розкопок стояли, мов осуджені, немов усіх їх прилапано на співучасті в страшнім, нелюдським злочині. Комісар спокійний, хоч блідий, пояснював свою думку:

— Видно, котрийсь із них вернув пізно вночі п'яний з сигаром у зубах і так заснув. Огонь заскочив їх усіх у сні.

В тій хвилі вояки, що розпорпували решту сніа, підняли крик. Віднайшли ще одного трупа. Сього, видно, огонь заскочив не сонного, бо він мав настілько притомності, що руками і головою вкопався вниз, до подення, на котрім закладене було сніо. Знав, що полум'я і дим ідуть угору, і думав вирятуватись низом, пролазячи попід подення. Але помилився, бідний. Верства сніа була занадто груба, він не встиг докопатися до самого подення. Дим задушив його, ноги обгоріли зовсім, але верхня часть тіла була ціла, бо сніо, в котрім вона була закопана, лишилося неспалене. Витягли його з нори. Се був малий хлопчик, несповна дванадцяти літ. Його положили лицем на сніг. При світлі заходового сонця комісар зараз пізнав його і обертаючися до пана Вінкентія, промовив:

— А, пане, се ваш знайомий!

Пан Вінкентій зирнув і затрясся, мов у лихорадці.

— Мій... зна... йомий?

— А, так, той, що помагав обікрасти вас. Знаєте, що ви знайшли його свідоцтво! Петро.... Петро... як то він?... Гарасимів.

Пан Вінкентій стояв, як труп, і не смів глянути на те маленьке, до половини перепалене тіло, на те пожовкле і посивіле личко, на ті широко розняті уста, на ті витріщені в передсмертній тривозі очі, на ті рученята, що судорожно заціплені, держали ще по жмутові сіна.

— Відки він міг тут узятися? — ледво переводячи дух, промовив пан Вінкентій, бачачи, що всіх очі обернені на нього і всі немов ждуть від нього якогось слова.

— О, ми давно слідим за ним, але все висковзувався нам із рук, як в'юн. Знаєте, його відвели були в село. Побув там тиждень у в'їта і втік. Блукав десь зо дві неділі, потім явився у Львові. Кілька разів уже ось-ось мали його арештувати і все висмикувався з наших рук. Раз знайшли його були на нічлігу в лазні під лавкою: поліціант не знав його і пустив, коли зачав проситися. Потім ночував по цегельнях. Раз мало не замерз у якійсь загаті, а оце тепер тут знайшов своє місце.

ІХ

Того вечора пан Вінкентій не вернув додому на вечерю. Стривожена жінка вже зібралася, щоб іти шукати його, коли два якісь пани заїхали дорожкою перед дім і майже на руках винесли його дороги сходами і ввели до покою.

— Боже! Що се? — скрикнула перелякана пані.

— Нічого, нічого, — шептом мовили панове. — Видно, пан добродій трошечка тее... Прошу, де його положити?

І, не чекаючи відповіді, вони положили його на софі, поклонилися пані і пішли.

А пан Вінкентій, п'яний як ніч, плакав і балакав-балакав.

— Гунцвот¹ не моє ім'я, коли не дам його до ремесла! Буде чоловіком. Ніжки згоріли, животик згорів, кишечки видно... Лист, лист, зараз треба лист написати!

¹ гунцвот (пол.) негідник

Les sanglots longs
Des violons
De l'automne
Blessent mon coeur
D'une langueur
Monotone¹

Жінка стояла над ним з заломленими руками і не знала,
чи плакати, чи гніватися, чи посилати по лікаря.

¹ Протяжний плач осінніх скрипок крає моє серце монотонним сумом
(Верлен)

БОРИС ГРІНЧЕНКО
(1863—1910)

Борис Дмитрович Грінченко народився у 1863 р. у дрібно-власницькій сім'ї на хуторі Вільховий Яр на Харківщині (тепер Сумська обл.) Учився у середній школі у Харкові. Тут під впливом Шевченка починає писати українською мовою. У 1879 р. був арештований за поширення народницької підпільної літератури. У 1884 р. він склав екстерном іспити на звання народного учителя і до 1894 р. вчителював у сільських школах Харківщини і Херсонщини. Пізніше працював у Чернігівському земстві і водночас організував видання дешевих книг для народу. З 1902 року жив у Києві. З доручення редакції журналу «Київська старина» він впорядкував Словник української мови, який вийшов у чотирьох томах між 1907—1909 рр. Цей українсько — російський словник з елементами тлумачного словника і численними прикладами з літератури і фольклору і досі вважається найкращим словником української мови. Він був також редактором першої української щоденної газети, яка виходила з 1905 р. спочатку під назвою «Громадська думка», а далі під назвою «Рада»; він редагував також журнал «Нова громада» і був головою товариства «Просвіта». Він хворів ще з юнацьких років на туберкульоз і помер у м. Оспедалетті (Італія) у 1910 р. Похований у Києві.

Грінченко писав вірші і прозу. Він випустив поетичні збірки «Пісні Василя Чайченка» (1884), «Під сільською стріхою» (1886), «Хвилини» (1903). Як прозаїк писав оповідання з життя селян і шахтарів, розкриваючи тяжкі умови їх праці, даючи цікаві психологічні студії. Згадаймо тут дуже дотепне його оповідання «Сам собі пан» (1902) про зневажливе ставлення «освічених класів» до селян, яке стало хрестоматійним. Грін-

ченко є також автором повістей з життя села «На розпутті» (1891) і «Під тихими вербами» (1901).

Слід згадати тут і про заслуги Грінченка як етнографа і фольклориста. Його «Этнографические материалы собранные в Черниговской и соседних с нею губерниях», яке вийшло трьома випусками у 1859—1897 і 1899 р. є найкращим виданням українського фольклору дожовтневого часу.

Оповідання «Підпал» подаємо за виданням: Борис Грінченко, Твори в двох томах, т. 1, Київ, Вид. Акад. наук УРСР, 1963.

ПІДПАЛ

I

Уся сім'я Семенова Коломійцева ще спала, коли враз почувся голосний крик:

— Уставайте! Горимо! Горимо!

Молодший з двох синів Семенових — Грицько почув той крик перший і зірвався з долівки, де спав.

— Лукіє, вставай: чуєш! — почав він жінку будити. Та, — йому на диво, — жінки не було там, де вона лягла звечора.

Ніколи було Грицькові про те думати, чого це її нема. Він, штовхаючи та сіпаючи, збудив брата та батька й вискочив з хати, кричачи:

— Уставайте! Горимо!

Було свято, — тим ото хоч уже й світало, а Семенова сім'я ще спала. Як вискочив Грицько, то перше, що він уздрів при сірому ранковому півсвіті осінньому, то була його жінка, що стояла близько дверей.

— Горить! — крикнула вона й показала рукою.

Грицько глянув і побачив, що на маленькому хлівчикові, поблизу хати, вже вихоплювалося з-під стріхи полум'я. І тієї ж миті він помітив, що якийсь чоловік утікав од їх двору геть до слободи. Їх хата стояла сама собі на край села і від неї до слободи було з гони. Отим порожнім місцем і тікав чоловік і здався він Грицькові по знаку. Він і хотів був кинуться слідком за їм, та полум'я на хлівчикові дуже вибухнуло, — так він і метнувся до колодязя, гукнувши:

— Рятуйте, хто в бога вірує!

Тим часом із хати повибігали Семен з жінкою, старший син Іван, його жінка, та двоє-трое дітвори. Жінки й діти зараз почали голосити та кричати: «Рятуйте!» Не могли того

сусіди не почути — і вже за малу годину Семенів увесь двір був повен людей.

Люди ті кричали, метушилися, витягали воду з колодязя, носили її відрами, розтягали той хлівчик, що горів, та поливали його водою, а дві жінки — у їх сили вдвоє побільшало з ляку — вже викочували з хати високі на колесах скрині.

Серед усього того розруху впала Грицькові у вічі жіноча постать. Лукія не пособляла ні виноситися, ні гасити, вона стояла прихилившись до стіни, притиснувши руку до грудей. Грицько, біжачи з відром од колодязя, скочив до неї. Вона була як біль біла, очі мов у божевільної.

— А чого стоїш? — крикнув Грицько. — Берись пособляти!

Він побіг далі, а вона й не ворухнулась і все стояла, бліда, раз у раз здригаючись. Вона дивилася туди, де горіло, та тільки нічого, мабуть, не бачила: її трусила пропасниця, що не давала їй ані бачити, ані розуміти.

Тим часом Семенова сім'я, гуртом з сусідами, встигла вже розтягти маленький хлівчик, не давши вогневі перескочити на хату. Двоє-троє ще перегортали уважно та поливали порозтягану пригорілу соломку та дерево, боячися, щоб не заховалася де іскра. Інші вже тільки дивилися й розмовляли про те, з чого це воно сталося.

— Та звісно, з чого сталося: підпалив хтось та й годі! — казав один.

— А ти знаєш? — сперечався хтось.

— Авжеж знаю! Усі ж спали в хаті, і дівчини нема, щоб у повітці спала. Якби був наймит, то той міг би цигаркою підпалити, а то й наймита нема. Видимо, що чуже підпалило.

— Та я його й бачив, отого палія! — озвався Грицько. — Тільки я вискочив, а він просто від нашої хати біжить на слободу. Я й хотів гнатися за їм, так і вогню ж не кинеш. І такий він — наче мені по знаку.

— А на кого він скидається? — запитався урядник: він жив недалеко, то вже й прийшов на пожежу.

— Та хто його зна... так не вгадаєш... — вагався Грицько.

— Ну, а в чому він був? — допитувався урядник.

— Та він у чумарці був і без шапки.

— Без шапки? — озвався один з людей. — Стривай лиш! Оце чую я, кричить щось: «Рятуйте, хто в бога вірує!» А я вже встав і був у дворі. Кинувся я на вулицю, коли дивлюсь —

аж проз мене біжить якийсь чоловік у чумарці і без шапки. І біжить так — з вашого боку. І мені наче по знаку здався.

— Ну, а хто ж то? — спитався знов урядник.

— Та хто його зна... Не вгадаєш сказати; а може й не воно?

— Ну, та вже як там тобі здалось, так і кажи!

— Та здалось так, наче на Андрія Тищенка скидається, а втім хто й зна...

— На Андрія Тищенка? Ну, це такий парубок, що він того не зробить, — сказав хтось.

— Хто його зна — не вгадаєш... — якось непевно зауважив чоловік, що бачив утікача. — Всякого буває...

— Ви кажете, що Андрій Тищенко? — загомонів до його Грицько. — Отже й мені так здалось... — і Грицько через віщось несамохіть глянув туди, де стягла його жінка.

— Та хто у вас перший побачив це? — спитавсь урядник.

— Я перший почув, що кричало: горимо! — почав розказувати Грицько. — А хто саме кричав, того до пуття не розібрав. Вискочив я з хати, дивлюсь: моя жінка стоїть серед двору і кричить: «Горимо!» Мабуть же вона перша й побачила.

— А де же твоя жінка? — сказав урядник. — Ось ми її питаємося.

— А он вона, — показав хтось із людей на Лукію, що і досі ще стояла, прихилившись до стіни.

— А йди лиш сюди! Махнув їй рукою урядник.

Лукія не ворухнулась.

— Та йди, коли тобі кажуть! — уже крикнув урядник і, не дждавшись, поки вона прийде, сам підійшов до неї. Люди й собі потовпились ближче до молодиці.

— Ану, скажи: ти перша побачила, що горить? — почав урядник.

Помітивши, що всі на неї дивляться, почувши, що неї питаються, Лукія враз мовби прокинулась зо сну; але відмовити змогла аж як удруге урядник спитався.

— Я... — вимовила вона, спокійною силкуючись бути, а сама вся тремтячи.

— Ну, то й що ж ти саме побачила? Як ти побачила? Як воно було? — розпитувавсь урядник.

— А це що? — крикнув несподівано один чоловік з тих, що обгорілу солому розкопували та поливали: він витяг звідти жіночу хустку і показав її всім.

— Хустка, хустка! — загомоніли округи.

— Чи ти ба! А чия ж це?

— Та це Лукііна, — скрикнула старша Семенова невістка.

— А й справді, наче її, — згодилась її свекруха.

— А давай лиш сюди! — сказав урядник і взяв хустку.

— Ану, скажи, — вдався він до Лукії, — твоя оце хустка?

Молодиця відмовила не зараз:

— Це... це не моя хустка... — ледве вимовила вона.

— Не твоя? А чого ж твої кажуть, що твоя? — наполягав урядник.

— Не знаю... Може й моя... — плутала молодиця.

— А коли твоя, то як же вона сюда потрапила, га? — допитавсь урядник.

Лукія мовчала. Все її бліде обличчя з червоними очами, з тонкими тремтлячими губами, виявляло велику борню душевну.

— Та кажи ж! — підгонив урядник.

— Я... — почала молодиця і спинилась, мов щось їй горло здавило відразу; та вона перемогла себе і почала казати далі: — Я... сама підпалила хату... удвох з Андрієм Тищенком... а хустку впустила...

Усі відразу стихли. Он воно що! Про Андрія та про Лукію всі знали. З їми трапилось таке, як звичайно трапляється. Вони покохались, а батько думав інакше й оддав Лукію за нелюба Грицька: мати не оступалась. Лукія прожила з чоловіком з кінця зими до осені, та й зосталась чужа й чоловікові, і всій його сім'ї. Була вона весела та жвава колись, а то стихла. Хоч як свекруха або старша невістка дошкуляли, — вона все мовчала. А тепер ось виходило, що, мовчачи, ховала вона в душі далеко більше, ніж люди думали.

— Ти підпалила? Ти? — спитався дивуючись урядник. — А на що ж ти це зробила?

— На те... на те, що мені життя нема, що світ вони мені зав'язали — хай же й вони знають горе... Спалити їх хотіла!...

Усе це вона викрикнула голосом, що раз у раз їй перехоплювався. Тоді, знесилівши — після всього, що витерпіла — з цього останнього вибуху, вона відразу впала на приспу, затулилася руками та так і заніміла.

— Візьми її у волость: там допитуватиму! — звелів урядник соцькому. — Та й по того, по Андрія треба послати.

Соцький підійшов до молодиці й торкнув її за плече.

— Ходім, Лукіє!

Вона, здавалося, не чула.

— Чуєш, ходім! — і він штовхнув її дужче.

Вона підвела голову й повагом устала. З обличчя була мов зовсім спокійна.

— То й ходім! — якось за малим не весело сказала вона, устала й сама перша пішла. Люди мовчки дивилися на все це; і вже аж як Лукія відійшла далеченько, почали потроху гомоніти; усіх те, що скоїлось, уразило, всі по-своєму силкувалися його вяснити. Тільки Грицько нічого не казав. Мовчки та неперушно він стояв — дививсь услід жінці...

II

А Лукію приведено до волості і, поки слідство, посаджено в холодну. Молодиця не довго просиділа сама в тій темній комірчині. Трохи згодом двері в холодну відчинилися і туди вкинуто нового рештанта. То був Андрій.

Ледве вздріла його Лукія, вискочила з темного куточка, де сиділа, й кинулась йому назустріч. Вона вхопила його за руку й потягла в той темний куток. Там ніхто не міг їх побачити крізь невеличку дірочку, що була прорубана в стіні з холодної в сіні і що ставала замість вікна у рештарні. Та й дивитися не було кому, бо всі зараз повиходили з сіней, скоро замкнуто холодну. І сидячи в темряві, пригорнувшись до Андрія, почала вона палко, пошепки, щоб хто не почув:

— Андрієчку, любий, ох як страшно було! Як я боялася, що хата займеться, що не поспіють погасити завчасу. А потім, — ох!

Вона вхопилася руками за голову, та зараз спустила їх і казала далі:

— Вони таки знайшли хустку, що я там кинула: так я й думала, що вона не згорить. Вже й не знаю, звідки у мене та сила взялася сказати, що це я з тобою підпалила. Ой, боже! Скільки сорому, скільки ганьби — підпалила!

Вона спинилася стурбована, а може сподіваючись од його якого слова, що додавало б їй відваги. Але він мовчав, сидючи непорушно та дивлячись у темряву. Вона почала знову:

— Та вже найважче відбули. Тепер уже що буде, а нас ніхто не розлучить.

І вона обняла Андрія за шию рукою і притулилася щокною до його щоки. Він усе мовчав.

— Андрієчку, чого ти мовчиш? Скажи що, повесели мене!

Він помовчав ще трохи, а потім почав повагом:

— Та нема чим веселити... Не знаю, чи гаразд ми зробили?.. Бо воно ж гріх! Та й сорому скільки зазнали та ще більше зазнаємо.

Він змовк на хвилину. Вона теж мовчала, дожидаючися, що він ще казатиме.

— Це воно тільки казати легко було так, як ми казали: відтерпіли та й край! Якби тілом терпіти, то воно б нічого. А то ж сороба, ганьби скільки! То люди, як люди були, а тепер острожники, каторжні!

Дедалі він казав, вона все дужче відхиляла своє обличчя від його і, врешті, зовсім пустила його шию. Вона обхопила руками свої коліна та, стиснувши пальці, що вони аж затріщали, й сказала:

— А ти ж не так тоді казав!

— Еге... тоді... — почав був він.

— Стривай! — не дала вона йому казати. — Ти тоді казав, що любиш мене так, що хоч і на Сибір ладен піти, аби зо мною. А потім ти почув, як Іван Омельченко, що його за підпал на Сибір заслано, прислав листа, що йому там гарно жити, — як ти це почув, то сказав: от якби й нас туди заслано — жили б ми там удвох добре. Адже так ти казав, так?

Він кивнув головою, що так.

— Ну, ото й почали ми про це думати та розпитуватися. Ти ж сам і довідався, що коли нас замляють навіки, так мене з чоловіком тут розлучать, а там нам звінчатися можна бути. Тоді ми й наважили це зробити. Адже ж це так, так? Кажі! — І вона вхопила його за руку.

— Та що там балакати? Хай і так! Так тоді думав.

— А тепер уже й не так думаєш?

— А тепер не так...

— А як же тепер?

— А так, що краще було б, якби цього не робити.

— Отак-о!... — Лукія пустила його руку і встала. Не сходячи з місця, вона прихилилася до стіни, а він усе сидів у кутку біля її ніг, похнюпивши голову. — Чому ж би то було краще, якби цього не робити? — спиталася вона.

— Так я ж тобі вже казав. Хіба легко острожником, палієм ірзобитися? Як же його людям у вічі дивитися? І яке вже там щастя буде після цього!

— А ти хіба цього не знав тоді ще, як нічого й не робилося? Чом же ти тоді про це не думав? Чом же ти тоді не лякавсь його так, як тепер?

— Хіба я не думав? Я думав, та, мабуть, одно — думати, а інше — робити.

— Та ти ж нічого й не робив! Адже я підпала, а з тебе тільки й діла було, що побіг, щоб люди бачили.

— Не шо ж бо то й шо: нічого не робив, а ганьбу терпіти доводиться нізащо!

— Нізащо? Андрію, серце, а я ж? Адже й я для тебе сибірно, острожницею роблюся!...

У голосі в неї чути вже було благання, та він не помічав цього, або не хотів помічати. Дуже вже гостро вразила його та ганьба, що він зазнав, ідучи рещтантом по рідному селу, ховаючи свої очі від поглядів людських. Та ще й за яке діло! Підпал — адже це найгідніше діло, всі так кажуть, і він сам знає, що цьому правда. І він те зробив! І як воно сталося, як він міг це зробити!

Так вони любилися!... Суворя воля батькова розбила їх щастя. Та їм не хотілося, вони не могли його зрєктися. Спершу вони не стрівалися таки довгенько, а потім почалися, здебільшого випадкові, сумні зустрічі, короткі, на кілька хвилин, у яких куточках на вулиці або де в садку. Але одного разу їм пощастило поговорити на самоті. Спинюване почування спалахнуло знову з усієї сили, вони не могли кинути надію жити колись укупі, почування штовхало їх боротися за це і здобути цього хоч як дорого, і отут-то вперше й виникла божевільна думка: зробити яке злочинство, щоб за його їх заслано й можна було їм одружитися.

Не легенька була їм обом ця думка!

Не легко було їм думати про ганьбу тую, що малося їм відбути, про розлуку з рідним краєм! І спершу вони облишили цю думку.

Але потім, в самотні часи, вона з'являлася кожному з їх і вабила їх облудною мрією: оце ваше щастя, отак-о ви можете його здобути! Хіба щастя — то така мала річ, що за його не варто відтерпити? І що ви губите, це зробивши? Андрій — злидар, чужий наймит, йому на те хазяйство ще збиваться треба. Хіба не однаково, що там це робити, що тут? Звісно, тут zostавалися рідні, люблені люди, та в їх обох не було найрідніших, найлюбленіших людей: Андрій був зовсім сирота, а Лукії мати не любила, а батько — був той батько, що зав'язав їй світ, занастив літа молоді. І нестерпучі тяжкі їй ці літа: чоловік — і так їй нелюбий — уже починав дуже її бити, свекруха, не вгаваючи, гризла.

— Мені так, що хоч і втопиться! — сказала Лукія. — Або втечу звідси, або втоплюсь!

І вони зважились...

Еге, але тепер він бачить, що поспішився, що дуже він поняв віри облудній мрії, помилився й тільки себе занастив.

Та й її ж! — щось наче сказало йому в душі. — Бо ж твоя це думка була! Звісно, Лукія з усієї сили вхопилася за неї, вона пособляла йому зважитися на це; вона навіть і зробила це сама, — та без його вона цього не зробила б, — на це треба було конче, щоб він згодився, щоб і він того забажав — і він бажав його. То він і її занастив!

Та чого ж він її, а не вона його? Адже ж, якби її не було, то ніщо таке не спало б йому на думку. А вона нагадувала йому цю думку, вона розпалювала його зважитись, вона мов штовхала його. І все це, вся ця ганьба — від неї, і через неї він занастив своє життя! Він почував, що в його вже зникає кохання до неї, а є зовсім інше лихе почування.

Лукія мовчки стояла біля його. Думки мішма йшли у неї в голову, вона почувала тільки, що нове, страшне лихо от-от упаде їй на голову. Як її за нелюба присилувано піти — то було перше страшне її нещастя. Та тоді ще надія в неї в серці не вмирала: почувалась бідолашна, що ще є щось, що за його вхопитися можна й жити задля його. Це щось — то було зганьблене, затоптане примусом, але й досі так, як і перш, палке й чисте кохання до Андрія, його кохання до неї. А тепер? Тепер оце нещастя незмірно страшніше, незмірно важче за перше. Все вже вона згубила: волю, честь, рідних та подруг, бо з їми її розлучать, — усе-все згубила, тільки

Андрій та кохання його їй залилося, те кохання, що задля його вона на все лихо пішла. А тепер і він... Коли то правда все, що він каже, коли те все не так тільки, на мить, з серця казано, то й його вона губить! Що їй по цьому в житті?

— Андрію! Голубе! А що ж ти зо мною зробив? — скрикнула вона і, не сівши, а впавши додолу, припала до його, обхопивши його руками.

Але він стиха відсунув її.

— Тихше, а то ще почують, — сказав він неприхильно, устав і одійшов у другий кут.

III

Пішло слідство, допити та передопити. Після довгого першого допиту слідчий, що на село приїхав, звелич випустити Лукію та Андрія з холодної. Поки суд, повинна була Лукія у свого чоловіка жити.

Тяжке було їй це життя!

Повсякчас-годиночку знала вона й чула, що зробила зло тим людям, з якими жити має. Зло те мусило їх навіки розлучити; та їх ще поки не розлучено, то й було це важко велими і їй, і людям тим. Вони мов боялись її — мов обминали її, найбільше чоловік. Якби він бив її — може б їй було це легше, може б ота кривда, отой біль придавлював би в душі в неї думку про те, що вона винна перед їм та перед його сім'єю. Та ніхто вже її не займав тепер, усі тільки обминали її, мов щось нелюдське, і оце-о й було найважче.

А тут ще Андрій! Відколи їх випустили з холодної — вона бачила його тільки на мить, на допитах, та раз на вулиці зустріла. Вони нічого одне одному не сказали, але ж Лукія почувала, що його серце від неї одвернулось.

Так! Але вона не хотіла, не могла тому віри йняти, щоб він зовсім покинув її. Вона жила ще однією нерозумною надією. Вона сподівалася, що все це може ще й перемінитися: вся ця справа — вона сама так складеться, що Андрій до неї, до Лукії, вернеться. Адже воно вже зробилося, його не переробиш, і хоч як, а їх зашлють. І певна вона була чомусь, що зашлють їх неминуче в одно місце. І тоді, як вона таки буде з їм — тоді його серце знову цілком прихилиться до

неї, — так уж воно все складається, що примусить Андрія до цього. Бідолашна! Вона забувала, що силою не вернеш почування, коли вже воно вмерло, і голубила цю мрію, і жила нею, і нетерпляче дожидалася суду.

Ото й прийшов той суд, ото вже вона у місті, і солдати уводять її в величезну світлицю, людей повну. Спершу вона не розбирає нічого, вона не знає, що це за люди, чого це їх тут стільки назбиралося.

Невже це всі її судитимуть? Вона силкується розібрати це і потроху догадується, що ото судді, а ото люди прийшли подивитись, як її судитимуть. Вона та Андрій сидять на одному ослоні. Він блідий і не дивиться на неї; вона вся тремтить, доходячись, що ось-ось зараз знатиме, яка її доля.

Щось читають — вона там нічого не розбирає, тільки дочуває, що раз у раз там її та Андрія згадують. Потім про щось її питають і вона відмовляє мало не навмання, бо й це погано розуміє. Вона тільки каже, що винна вона, що підпалили удвох з Андрієм, вона уперто обстоює за те, що вдвох з їм, що він теж винний.

А він... він каже, що ні!

Як почула вона те вперше, — ледве вдержатися змогла, щоб не скрикнути з болю, що їй серце пройняв. Та вона перемоглась і зважилась боротися з Андрієм, зважилася здобути його собі.

Він каже, що нічого не зна, що він тільки йшов проз двір та й побачив, як Лукія щось там робила коло хлівця, а він звідти не біг, а тільки йшов.

Вона силкується показати його брехню, розказує, як вони поперед змовлялися, як удвох прийшли й як зробили. Вона тільки не каже, нащо вони це зробили, свою мету не виявляє. Як питають її про це, вона або мовчить, або каже, що зробили вони на те, щоб помститися над її свекром та над чоловіком, бо вони їх, Андрія та Лукію, розрізнили, не дали їм звінчатися. Вона не хоче, щоб судді знали, нащо вони це зробили, боїться, що тоді стануть їй судді на перешкоді, — зашлють Андрія нарізно від неї.

Починають свідків питати. Свідки плутають, не розбереш до пуття з їх оповіді, як воно саме було. Та все ж із того, що вони кажуть, виходить так, що й справді Андрій у тому ділі був. Вона дослухається до кожного словечка, що його

свідки кажуть, і радіє як тії слова сприяють їй. Еге, вона подужає: Андрій буде винний.

І тоді їй відразу страшененько схотілося — так, що несила перемогтися — схотілося почути від Андрія хоч одно ласкаве слово, хоч один неворожий його погляд піймати. Вона стиха торкається рукою йому до руки. Він повертається, мить дивиться на неї, чи то дивуючися, чи то мов обороняючись од неї, дивиться, як на ворога, що з їм боротися має. Вона відразу схиляється, як прибита.

Вона починає розуміти, що силоміць себе любити не примушиш, вона зрозуміла, що він до неї ніколи, ніколи не вернеться! То що ж їй робити? Хоч би й в одно місце їх заслано, — однак, вони й там чужі одне одному будуть. Нащо ж тепер боротися, добуватися того, з чого ніякого пуття не буде?

Та нащо ж він бреше? Нащо він зрікається її й діла того, що вдвох його роблено? Ніколи б вона так не зробила, ніколи! А він зробив, — хай же йому за це кара, хай і йому така доля, як і їй буде.

І несподівано інше почування оживати, зростати у намучених її грудях почало. Адже вона любила його, вона його ще й тепер любить, хоч він і робить так. То люблячи, вона йому життя занастить? Їй уже світ заміжжям зав'язано, а він ще міг би щасливий бути... та й може ще бути, — аби вернувся додому неосуджений. І що більше вона думала, то дужче брав її жаль живий, жаль уже не про себе, а про цього нещасливого, пригніченого, а все ще любленого Андрія.

— Подсудимый Андрей Тыщенко, что вы можете сказать в своё оправдание? — питається найстарший суддя.

Андрій устає й говорить тремтячим голосом:

— Та що, господа судді... не винен я... це все набріхано... нащо мені таке страшне діло робити?... Я... ми... — далі він плутає, ще щось нерозбірне каже, й сідає.

Тепер і Лукію про те саме суддя питає. Вона устає й мовчить спершу, не відразу каже. Та вона вже знає, що казати:

— Простіть, що казала так! По-дурному я на його сказала: все я сама зробила, а він нічого тут не винен, він правду каже, а я на його з серця наказала, бо він мене кинув...

Вона каже це голосно й сідає на своє місце, чуючи, як серед людей шепочуть:

— Яка вперга! Аж тепер правду сказала!

Вона почуває на собі погляд Андріїв і повертається до його. Яюсь благаючи, як винний, він на неї дивиться. Вона перемогла себе й усміхається до його ледве помітнім, останнім усміхом на довічне прощання.

Присяжні недовго радяться. Вони скоро вертаються з рішенням: Лукія Коломійцева — винна, Андрій Тищенко — не винний. Серед панів хтось заляскав у долоні. Суддя подзвонив, і все стихло. Суд читає присуд: пустити на волю Андрія Тищенка, а Лукію Коломійцеву заслати на Сибір.

І в той час, як суддя останні слова у присуді дочитує, важко придавлене ридання розлягається по великій світлиці. Все на мить стихає: то, припавши головою до поручат, ридає все на світі загубивши, присуджена до кари злочинниця..

1893 р.

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА
(1863—1942)

Ольга Юліанівна Кобилянська народилась у містечку Гура-Гуморулуй у чиновницькій родині. Дитинство її проходило у Кимпулунзі і Сучаві, пізніше оселилась у Чернівцях. Початкову освіту здобула німецькою мовою, далі учитись не могла, бо в родині більше увагу звертали на виховання її братів. Все життя вона мусіла займатись нецікавою для нею хатньою господарською роботою, а на початку 900. х років захворіла на частковий параліч, так що і рухатись могла важко.

Ці обставини її життя пояснюють чому Ольга Кобилянська так пристрастно віддавалась літературній праці, яка була для неї єдиною відрадою. Писала спочатку німецькою мовою, і перші твори залишились ненадрукованими. Перша її друквана повість була написана у 1891 р. українською мовою і називалась «Людина». Інші її відомі твори — повість «Царівна» (1895), «Земля» (1902), «В неділю рано зілля копала» (1909), «Через кладку» (1912). У більшості повістей і оповідань Ольги Кобилянської ставиться питання про перспективи, які відкриваються у житті перед жінками в суспільстві, яке вважає, що жінка немає права на вищу освіту і самостійне життя. Крім того вона писала цікаві твори про психологію селян, в яких борються чистота душі людини праці і приватновласницькі інстинкти.

У 1964 р. була перекладена на румунську мову повість Кобилянської «Земля».

Новела «Час» дається за виданням Ольга Кобилянська, Твори в трьох томах Київ, Держлітвидав, 1956 р. т. I.

19. J. H. Conway and R. K. Guy, *Spherical Designs: An Introduction to the Geometry of Spheres*, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.
20. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Spherical Codes and Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1988.
21. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Sphere Packings, Lattices and Groups*, Springer-Verlag, New York, 1988.
22. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
23. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
24. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
25. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
26. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
27. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
28. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
29. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
30. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
31. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
32. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
33. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
34. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
35. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
36. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
37. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
38. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
39. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
40. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
41. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
42. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
43. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
44. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
45. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
46. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
47. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
48. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
49. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.
50. J. H. Conway and N. J. A. Sloane, *Unsolved Problems in Lattices*, Springer-Verlag, New York, 1993.

ЧАС

Наче сон весняний, виринають у мої душі спомини й картини з рідних сторін. Гори Карпати, сповиті в синяві мряки або непроглядні густі праліси синіють здалека, — немов зачарований, замкнений у собі окремих світ. Хто жив у тих горах, хто дихав їх воздухом, упивався їх величавою красою, того все тягне між них, наче орла до гнізда на самотній скелі; той все настроєний ворожо супроти дрібнодухого, лицемірного навзавідництва, супроти нервового, бурхливого життя й думання в тих долах...

В мені збудилась знов туга за тим світом.

Обнімає мене сильно, сильніше, взносить високо понад запилену галасливу долину і опускає посеред мовчазної лісної гори.

Ліс переповнений свіжим смоляним воздухом, а я лежу в м'якім моху серед відвічних смерек та через щілини сплетеного гілля шукаю синього неба...

Немов живе золото, грає по вершках дерев сонячне проміння, миготить свавільно й зазирає в найглибшу глибинь лісу. Мило мені й спокійно серед тої лісної тишини... Ха! Ха! Спокійно? Адже чоловік то немов та ріка бистра, що мчитьсь вічно вперед, вперед — і не знає ні супочинку, ні спокою...

.....

На склоні гори, край дороги, здибала я стару жінку-мужичку. Вона сиділа й пасла корову. Тварини не видко, але від часу до часу дає про неї звістку голос її дзвінка. Я завела з мужичкою розмову та небавом і довідалась цілу історію її життя. Була вдовиця, мала трьох синів і одну доньку і жила при жонатім сині.

— Ой, багато перетерпіла я на своїм віку! — сказала сумно серед розмови.

Я дивилась мовчки на неї. Була така мала, худа, майже вдвоє зігнена, а таки на поморщеному лиці не можна було вчитати якого-небудь перебутого горя.

— Ваша донька ще дівчина? — спитала я.

— Дівчина. Пішло їй зараз на святого Іллі на двадцятий.

— Може хоч заручена?

Стара глянула на мене:

— Заручена? Чотирьох женихів уже мала. Не хотіла їх!

— Не любить жодного?

— Чи любить? Між ними є один чесний і веселий парубок, та й кождий має хоч трохи поля, худоби й овець, але вона їх не хоче.

— Бо не любить жодного, тому й не хоче жодного! — кажу жартівливо. — Пождіть, прийде такий, що сподобається їй так, що аж утратить голову, тоді вже схоче!

— То лише така бесіда! — відповіла тупо, махнувши байдуже рукою — То лише така бесіда! Слсва видумав чоловік, а всякий знає, що все має свій час. Вона віддасться аж тоді, як її доля дозріє.

Я всміхнулася.

Вона повернула звільна своє лице за мною, і її мутні очі промайнули по мені.

— Чи ви що казали?

— Ні, я щось думала.

— Чого тільки думати? Передумати — не передумав ще ніхто нічого.

— Як то, лелічко?

Вона здвигнула плечима та воркнула, немов до себе:

— Думати, або й не думати, а найгіршого лиха не в силі ніхто віддумати!

— Якого найгіршого лиха?

— Якого? Ну так. Воно від вас далеко; ви ще молоді, наче голубка: але я... се ж прецінь смерть — найгірше лихо.

— Смерть! — повторила я за нею протяжно. — Справді, її не можна думками відогнати.

— Так і видите! — сказала з притиском переконуюче і всміхнулася з співчуттям. — Отже, видите. А що значить все проче?

— Смерть — то щось таке, що мусить бути, — відповіла я, — але то не найгірше лихо.

— Ба не лихо! На добре не виходить она нікому... А втім — чи одно мусить бути, бо бог так хоче!

— Як, лелічко?

— Кажу: бог так хоче...

— Що?

— Так як воно є.

— І чоловік може хотіти...

Вона похитала сумно головою.

— Якби ваша донька хотіла тепер віддатися, то віддалася би. Чей ви не бороните їй сього.

— Чого б я боронила? Я вже стара. Може, умру небавом, бо я слаба. Що вона пічне без мене? Піде служити? Який там кінець усякої служби? Як порадить вона собі з хлопцями, що гонять за нею, мов яструби? Вона ж дурна!

— Вона не любить, — обізвалася я знов.

— І сказала щось розумного! — відповіла вона тупо, з ледве замітною насмішкою.

Опісля сперла голову на худу руку й споглядала втомленим поглядом по долах.

Хвилю мовчали ми, відтак почала я знов.

— Як чоловік молодий, то він інший, а як старий, то знов інший...

— Так, — відповіла з жалем. — Як чоловік молодий, то має силу, а як старий, то — розум. Та що йому з того? Його час прийде, він мусить іти, чи хоче, чи не хоче... Ет! і махнула рукою. — Впрочім, я б і пішла, лиш її не хотіла б я так лишити.

— Чи ви вже забули, які ви були замолоду, — спитала я весело, — або коли віддавалися? Та як хочете, щоби dokonче віддалася, то присилуйте!

— Тото нічо не pomoже. Все має свій час. Як я була молода, то (боженьку прости мені гріхи мої!) дуріла за одним жовняром, а він за мною — то вже аж землі під собою не чув. Мій найстарший син — то його дитина, а таки ми не побралися. Його мати була погана жінка, та й час мій не був ще прийшов. Я віддалася за другого, котрого я ані не любила, ані не хотіла. Віддалася, бо от... прийшла собі пора! Так буде і з Іллінкою, так діється з кожним і так ведеться зо всім, зо всім... Але чоловік загонистий, пливе проти води й хоче свій розум мати.

— Чи так зле, лелічко?

— Або я знаю!... Мабуть і в тім божа воля...

Ми замовкли.

Вона сиділа нерухомо, споглядала тупо, сонливо вперед себе, а я дивилася на неї, засохлу та поморщену. Вона й шептала щось до себе, але я її не розуміла. Так сиділи ми чималу хвилю, коли нараз недалеко перед нами показалася молода дівчина.

— Іллінка! — кликнула стара втішно, а я глянула цікаво за тою Іллінкою. Ішла дорогою вгору, до нас, і вела сильного гуцульського коня недбало за гриву. Була гарна, струнка, як усі верховинці. На її лиці було знати супокій, який подибуємо у людей, що живуть у найглибшій самоті й духовній рівновазі. Її рухи були певні, а очі темносині, сяючі, та які ж ліниві і на вид холодні!.. Але коли я на них глянула, накинулась мені дивна думка: «Тигриця», подумала я мимоволі. І справді! Вона мала в собі щось із звинної, скритої сили того звіра. В чім лежала властиво та сила, — я не могла відгадати.

Прийшла, щоби стару заступити.

Я розговорилася із нею, а вона в розмові усміхалася раз по раз, причім її лице роз'яснювалася й ставало гарнішим.

— Ти не хочеш віддатися? — спитала я між іншим жартівливо.

Вона спаленіла, оглянулась десь далеко вперед себе, причім її уста гордо-весело здригнулись.

— Дурна! Вона буде ждати, доки її мама не вмре; тоді й даху над головою не буде мати, — відповіла замість неї мати.

Дівчина спаленіла знов і вдарила роздразнено якусь муху у коня на шиї.

— Як вовки мене не з'їдять, то люди не з'їдять мене, — обізвалася вона. — Ви все боїтеся!

— Бо ти дурна і не будеш все молодою, як тепер, то й боюся. В твоїх літах була я також дурна, думала лише дурне й робила дурне!

— Що вам, мамо, з вашого старого розуму? Чи вас ваша невістка шанує, як нема мене коло вас? Ліпше одну повну торбу носити, як дві порожні. Чи ви хочете вмирати, що натискаєте так на мене?

— Бийся по роті, Іллінко!

— Так дайте спокій, мамо, псждіть!

— Добре «ждати», — сказала журливо стара, і погляд її полинув знов на противолежній стрімкій, лісистій стіні гори. — Ждати, доки сонце не зайде, доки ніч не настане, а я очі навіки не замкну...

Дівчина здвигнула пелчима й збиралась до відходу.

— Ідіть, мамо, додому, я вже буду сама корову пасти.

І плеснувши коня долонею, захопила його за гриву та й пішла спокійним, майже лінивим ходом вгору. Небавом по тім зникла з очей і лише спів її розходився по лісі.

Стара встала.

— Отака вона, — сказала турботно, дивлячись довго в ту сторону, в котру пішла дівчина. — Перестала мене слухати. Не боїться і має вже свій розум. Куди заведе він її! — і зітхнула. — Журба о ню зігнула мене вже вдвоє, а вона регочеться з мене. Прости їй, боженьку, той сміх!

— Бувайте здорові, — обернулась опісля до мене. — Най бог дасть добру доленьку й дні добрі, та проживайте свій вік щасливо!

Спускаючись звільна вниз, держалась боязко руками корчів та шептала безнастанно до себе. Трохи згодом зникла, немов привид, з моїх очей.

І знов лежала я на м'якім моху під відвічними смереками.

Ухом слухала я їх шуму, а оком слідила орла, що нерухомо звис якраз наді мною високо понад лісами, немов чорна точка на синьому небі...

Між тим лунав сильний дзвінкий голос дівчини, котрої образ стояв ясно-яскраво перед моєю душею. Її пісня розляглася далеко лісом і проймаюче, немов поклик до щастя й радості. А я вдумалась в неї, неначе в яку подію...

В ярах відзивався відгомін.

Здавалося, що одна стіна скали передавала другій сміливий, покликуючий голос: все даліше й даліше, все вище й вище... Здавалось, що поклик сей полинув кудись далеко — аж у недоглядну далеч...

10

11

12
13
14

15
16
17

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ (1864—1913)

Михайло Михайлович Коцюбинський народився у 1864 р. у м. Вінниця на Поділлі в родині небагатого урядовця. Початкову школу закінчив у м. Барі. Між 1876—1880 учився у Шаргородському духовному училищі. Через матеріальні недостатки не зміг закінчити середню освіту, до цього додалися і політичні утиски. У 1881 р. його було заарештовано за участь у народницькому русі. У 1891 р. він склав приватно іспити на народного учителя і поїхав як домашній учитель у с. Лопатинці. Між 1892—1897 він служив у філоксерній комісії, яка у Бессарабії і Криму провадила боротьбу проти шкідників винограду. Через хворобу змушений був залишити цю роботу. У 1897 р. працював у редакції газети «Вольнь» у Житомирі, а від 1898 р. і 1912 р. працював як статистик (від 1900 р. як завідувач статистичного бюро) при Чернігівському губернському земстві. Серед подій його життя згадаймо кілька поїздок до острова Капрі (Італія), де познайомився з Горьким і дві подорожі у Карпати. Помер Коцюбинський у 1913 р. у Чернігові від хвороби серця.

Творча спадщина Коцюбинського невелика, але вона належить до вершин української прози. Назовім тут його перше оповідання «Андрій Соловейко, або вченіє світ, невченіє тьма», написане у 1884 р. (за життя ненадруковане), перші надруковані оповідання «Дядько та тітка» (1886) «На віру», «Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник» (1891—1892), «П'ятизлотник», «Ціпов'яз» (1893), «Для загального добра (1895) «Пе коптьор» (1896), «На камені» і «Дорогою ціною» (1901), «Сміх» і «Він іде» (1906), «Персона грата» і «В дорозі» (1907), «Інтермеццо» (1908), повість «Фата моргана» (1903—1910), «Тіні забутих предків» (1911), «Що записано у книгу життя» (1910), «Коні не винні» і «Подарунок на іменини» (1912).

На румунську мову твори Коцюбинського були перекладені ще за життя письменника. Особливим успіхом користувалась його новела «Пе куптьор», перекладена у 1908 р. Н. Ткачуком і у 1920 р. Йоном Бузду-

ганом. Після 1944 р. вийшли чотири збірки його творів румунською мовою. Найповніша з них збірка 1964 р.

Внаслідок того, що твори Коцюбинського широковідомі і загальнодоступні, ми обмежувались тут лише одним його оповіданням, яке до речі, показує і зв'язок його творчості із напрямом, який представив в українській літературі В. Стефаник, оповіданням «Що записано у книгу життя», яке подається за шоститомним виданням його творів (Київ, Академвидав 1961—1962).

ЩО ЗАПИСАНО В КНИГУ ЖИТТЯ

Мусила баба злазити з печі: онука заслабла і потребувала тепла. А що не було місця на лаві у тісній хаті, послалась баба долі. І син і невістка наче не бачили того. Там вона і лишилась.

З кутка між дверима і мисником, де на долівці вона лежала — стара, забута смертю мати — все видавалось чудним. Досі вона роками валялась на печі і звикла дивитись з гори в долину. Тоді синові діти здавались дрібними, сліпнуче око все спочивало на білявих головках або ловило сердиті, прибиті нуждою обличчя невістки і сина, коли пропливали повз неї од дверей до печі. І вже з-за комина чулось, як бубоніли їх голоси.

Тепер все вирсало зразу. Діти, що спинались над нею до мисника і обсипали кришками з хліба та всяким сміттям, синові чоботи, старі, намерзлі, важкі, як гори, і босі ноги невістки, що ставали перед самим обличчям та закривали весь світ. Тепер вона бачила в печі в'юнкий вогонь, що паливо жер, а все ж вмирав з голоду, чорні кутки попід лавками, що роззявляли беззубі роти і дихали згнилою вогкістю. Часом, коли одчинялися двері, стовп білої пари, наче туман, стелився по долівці, закриваючи все, і здавалось, що така має бути і смерть, каламутна, безока, з холодком по ногах.

Де ж вона? Чому не приходять? Не докличеться баба. Бродить навколо, а про бабу забула. Чоловіка забрала, задушила семеро дітей, сь-ось не видно як по онуку прийде. Скрізь покосила, поклала цілі покоси, а про бабу забула. І чудно, і страшно, що так трудно умерти.

Довгими днями і ще по довгих ночах, коли миші товчуться по згнилій картоплі і по бабинім тілі, а таргани шарудять коло неї, як коло старої ганчірки, лежить тихенько баба і од часу до часу викидає з просохлих грудей тужливе зітхання, як скавуління сліпого щеняти.

— О-ох!... Де та смерть моя ділась!...

— Нема на вас сконання! не дають спати!... — сердито бурчить невістка, і лавка скрипить під нею.

— Не-ма! — говорить баба у тон невістці і облизує ясна, де були колись зуби, і лиже зсохлі, запалі всередину губи.

Кисленького хочеться бабі, капустаки або розсолу з-під огірків, а дрімота сплітає дійсність з снами: уривки казок, отченаша і синові чоботи, важкі, як гори, що лишають по собі мокрі сліди.

Потому сон раптом щезає, як змитий водою, і баба чує своє маленьке тіло, якому твердо і зимно долі, на тоненькій ряднині, у вогкім кутку.

Нащо вона? Кому потрібна? Життя виїло силу із неї і, як лушпиння з картоплі, кинуло в кут. А душа міцно вчепилась за ту шабатурку і не хоче її покинуть.

Не багато місця займає баба на світі, куток під мисником, а всім заважає. Не багато з'їсть хліба, а й те при нужді велике. І знов шелеснуть зів'ялі уста, як сухе листя:

— Ох!... моя смертенько... де ти?

Тіло часом прохало. З тої горсточки шкури й кісток, з присохлого живота, порожніх грудей — добувалось непереможне, фантастичне бажання і заглушало розум:

— Мо-лоч-ка!..

Тоді невістку нападав сміх. Не говорила нічого, тряслась од сміху грудьми, лицем і животом, аж кутні білили між скривленими губами.

Бабі було так кривдно. Не дають молочка... Молочка не дають...

Вона з жалю кривилась, бурчала, їй до сліз молочка хотілось, хоч знала, що його навіть слаба дитина не бачить.

Врешті невістка хапала віник і закривала бабу хмарою пилу.

— Ноги прийміть! Викину в снін разом із сміттям!...

Баба приймала ноги і довго невидимкою кашляла з-під мисника.

Вдень її обсідала дівтора, як п'ятеро горобців жовторотих. Цілий ряд очей дивився в рот бабі...

— Розкажіть казку.

Рот розкривався, як порожній гаман, і в ньому шипіли слова щось про царенка, злото, дорогі страви. Але язик висувався, злизував все розпочате, і баба кінчала про інше, про кобилячу голову, або рись-мати. Вона вживала старинні слова, яких діти не розуміли. Їм було скучно.

— Бабо! Коли ви помрете?

Вони розтягали зморшки на бабиній шиї, що складалась рядами, як на старій халяві, розглядали дві шабатурки грудей, між якими застряг мідний хрест, підіймали запаску і мацали ноги, сухі, чорні, у жилах, як патики з корою, якими мати розтоплює в печі.

Вони хотіли б побачить, як вилетить з баби душа.

— Бабо! душа пташкою вилетить з вас?

Потому спинались до мисника, толочили ніжками груди і засипали очі кришками з хліба.

Про смерть говорили і невістка з сином голосно, злісно, як про несплачену подать.

— Помре, чим будеш ховати?

Син тільки сопів та сердито зиркав в куток, а баба боялась тоді кликати смерті: а ну ж прийде, де тоді взяти на похорон грошей! Попові плати, дошки дорогі, а люди скільки з'їдять та вип'ють...

Одна була розвага в баби. Як тільки забували зачинити двері, крізь них влітала з сіней зозулястенька курка і прожогом бігла до баби. Витягала коротку шию, ставила боком кругленьке око, знімала лапку і чекала. І лиш баба простягне суху долоню з сухими кришками хліба, зозулястенька цокає дзьобом в долоню і пощипує бабу.

Ну, й доставалось курці. Її били по спині, аж вона присідала, виганяли назад у сіни і кляли:

— Бодай ти здохла, треклята.

Краще б закликали бабу. Може б скоріше померла.

Міркувала щось баба. Днями й ночами, потай, сама. Плямали губи, очі дивились углиб, уста складались до слова і нерішуче мліли. Часом шептала «сину!» і зараз боязко мовкла та оглядалсь, чи не почув. Тоді знесилені руки і ноги покривались краплями поту і до сорочки липли, а баба лежала, як нежива.

Нарешті перемоглася.

— Сину!...

Він щось латав і, певно, не чув.

— Потапе!

— Чого?

— Ходи сюди.

— Чого там?

— Сядь коло мене.

Він нехотя звівся і сів на лаві під мисником.

Великий і мокрий чобіт стояв у неї перед очима, покривши тінню обличчя.

— Пора вмирати.

— Знов кликати попа? Казали — вмру, а тільки гроші дурно оддав попові.

Потап дратувався і не дивився на неї.

— Ех, бабо... мамо, — поправився він.

Жорстока складка лягла і застигла у нього між носом та бородою, і щось неказане сховалось в ній.

— Не треба попа... Бог гріхам простить і так. А от не можу вмерти...

— Чув вже. Казали.

— Забула за мене смерть... Нема сконання... Хоч би ти допоміг.

Баба заворушалась у своїм леговиці. Він чув, як стукнула кістка ноги об кістку, як ядуха зашипіла у грудях — і ворожа зануда грубо вирвалась з горла у нього.

— Ну?

Але баба лежала вже тихо і спокійно щось говорила до себе наче крізь сон.

— ... взяв син лубки, поклав старого та й одвіз у провалля...

Потап підняв брови.

— Що ви сказали?

Але баба опритомніла.

— Я так... непотрібна вже стала та й зайва. Куток займаю ... ох, ох... хліб їм, а він дітям потрібний. Всім важко зо мною і мені важко... Одвези мене в гай...

Він не розумів, тільки скоса глянув на матір.

— Поможи, сину... одвези в гай... Тепер зима, швидко застигну... Хіба бабі багато треба? Раз-два дихнула, та й вже.

Щось війнуло на нього од тих чудних слів, наче згадка про давній забутий сон, що зачепив тільки мозок крилом і дали полинув.

Не хотів слухати, а слухав.

— Гріха не буде... У гаю чисто і біло... дерева, як свічі у церкві... Засну й прокинусь та й скажу: «Матінко божа, не суди сина, суди нужду людську»... На те не зважай, що скажуть люди. Як біда прийде, де тоді люди? Нема... Загибай сам...

Мамине слово падало в нього, як зерно в зготовану ниву; він чув се, і се підіймало у ньому нещирий, чужий, роблений гнів.

Нарешті встав з лави і крикнув сердито, більше до себе, аніж до неї:

— Не верзїть казна-чого... Дав бог життя — пошле і смерті ... спали б вже краще.

А коли світло згасили і обляглись, його думки забились по хаті, ліниві, спутані, темні, як клубок хмар, і лиш інколи щось ясне їх розривало.

Бог?

Ти дивишся з неба? Дивись.

Злісні й холодні були ті проблиски думки.

Гріх?

Вся земля у гріху. Хіба його голод не гріх ситих?

Він гнав од себе думки, особливо про те, що стара говорила. А разом з тим, наче наперекір, виринали в пам'яті напівзабуте, про що чув од мами або од баби своєї, як колись, у давнину ще діти вбивали батьків. Вивозили в ліс або на поле і там покидали, поки не прийде смерть. Нащо життя старому? Старе мусить вмирати, молоде жити. Так все на світі. Старе листя спадає, молоде наростає. Зима гине, як надходить весна, зерно гние в землі, випускаючи парость. Так все ведеться, відколи світ.

Нажилась стара, а вмерти не може. Прохає смерті — не дає бог. Хіба гріх помогти?

І знову щось темне підіймалося в ньому, як пара понад гнилим болотом, стирало думки, млоїло тіло і виганяло на чоло холодний, сверблячий піт. Тьфу! тьфу! Господи боже! Живу матір виволік з хати... Глибока ніч цілою вагою налягала на груди та не давала дихать, а думки несміло знов мацали мозок, ворущились і розгортались.

Згинь! Пропади!... як буде, так буде... Що б люди сказали? Люди! Вони осудять. Коли з голоду гинеш з малими дітьми, коли од біди виєш, як пес, коли тебе пече і крає — людей нема. Нема на світі страшнішої пустки, як та, що зветься людьми. Люди! Ха-ха!...

Потап не міг заснути. Крутився, здіймав голову з лави і посилав вуха в куток, під мисник. Там було тихо.

І раптом йому здалося, що вже по всьому. Мати в гаю, в хаті більше простору, нема того стогнання, зайвого рота, нема вічної думки, де взяти на похорон грошей. Йому аж легше стало.

Та ось зашкрябали миші, затовклися під мисником і звідти озвався нудний, пискливий голос:

— Ох, моя смертонько... де ти?

Встав пізно.

День був тихий, важкий. Сіре, переповнене небо здушило землю, а по ній лазив туман, як неприкаянні душі. Треба було возити гній. І він возив, важко ступаючи біля саней, сам сірий, як загуслий туман, і все дивився вглиб себе, де щось осіло за ніч і ствердло.

Чогось покинув роботу рано, завидна. Зайшов у хату, потупав мовчки і вийшов. Ще раз вернувся, став біля порога, але не дивився під ноги. Щось хотів казати і не знаходив слів.

Мати мовчала.

Тоді він кинув на землю важко, напівсердито:

— Опам'ятались вже?

— Що кажеш? га?

— Забули вчорашні дурниці?

— Ох, поможи мені, сину...

— Знов за своє?

— Одвези в гай...

Тоді він раптом присів накарячки, наблизив до баби своє лице, аж на неї війнуло гаряче дихання, зашептав швидко із свистом:

— Кажіть, самі схотіли?

— Сама.

— Добре зміркуйте: самі?

— Сама.

Він різко звівся і сів за стіл. Хотів одрізати хліба, але не порізав і знов поклав на місце.

Не дививсь ні на кого, але чув добре, що всі вже знають.

Не здивувався, коли жінка спокійно сказала:

— Треба літепло гріти.

Значить, зараз будуть обраджати бабу на смерть.

Тоді він байдуже почав дивитись на метушню.

Бачив, як діловито засували в піч соломку, як діти шептались у кутку, наче раділи, що «тато одвезуть бабу у гай», як стара простягла руку з-під мисника.

— Сорочку чисту дістаньте.

— А свічки, здається, нема в нас!... — дзвінко скрикнула жінка, і він поліз сам під образи, де звикли ховати вербну воскову свічку.

Йому не слід було дивитись, як обряджатимуть матір, і він вийшов надвір.

А коли повернувся, вона вже лежала готова на лаві, суха, маленька, як справлена курка, з хрестом на грудях — і чисті п'яти стирчали з-під чорної вовни запаски, як в неживої.

— Скінчили? — хотів він спитати, але не спитав, бо бачив, що тільки на нього й чекають.

Він підійшов до лави.

— А може ви теє...

Вона захитала сухеньким обличчям, на якому лягли нові вже тіні.

Тоді він рішуче підійшов ближче, поцілував руку і губи, а вона благословила його сухими, як осінні гіллячки, руками.

Тепер підходили всі, молодиця і діти і цілували бабу.

А баба злегенька крехтала; їй було добре, що чула на губах теплі уста.

Невістка схлипнула навіть, але зараз замовкла, коли Потап поспитав про верету.

— Нащо тобі?

— Треба б накрити...

— Гляди ж, назад привези.

Потап взяв маму на руки і виніс. Одчинилися двері, холод пішов по хаті, і в чорний морок сіней вскочив одразу дитячий рев.

На санях було сінце. Потап підмостив його бабі під боки, покрив її веретою і, беручись за віжки, спитав:

— Добре вам, бабо?

Знов «бабо», подумав, але не мав зваги поправить.

— Не забудь же верети... — знов пригадала жінка, коли сідав на сани.

Коняка рушила задом — і баба поплила.

Йхати було за три версти полем, що починалось зараз од хати. Ніч упала зразу і проковтнула обрій. Тільки близькі сніги білили, і туман одягав в іній на ніч дерева.

Мовчали. Що було говорити? Раз — нужда давно замкнула йому уста і промовляла тільки в серці, а друге — щось встало таємне і полохливе між живим тілом на санях і ним, чого не зважався проганять словом.

Уважно дивився, як кобила крутила покошланим задом, на якому осідав уже іній, і думав, що треба врізати січки, міркував, коли краще околотити одвезти в січкарню, чи сьогодні, як поверне додому, чи, може, завтра. Потому згадав, що забув узять рукавиці, що не помив руки од гною і тепер вони наче в корі.

Йому здалося, що стара щось скрипить. Обернувся назад і крикнув:

— Чого хочете? Га?

Він розібрав насилу. Всна питала, чи вони їдуть Микитиним полем.

— Микитиним? Га-га! Микита давно помер. Вже й поле його продали сини.

— Кому продали?

— Тут ціла історія була.

Він оживився, обертався назад, кричав, щоб мати чула, стукав пужалном у сани, махав руками, радий, що може криком прогнати те таємниче і полохливе, що стояло між ними.

Сани йшли у затоки, стукались копилами, а він одставляв ногу і впирався в тверді краї дороги, як звик се робити, коли вивозив гній. Хвиськав кобилу... Нью-о! І знов обертався назад.

Вони раді були обое, що знову живуть спільним життям, як ще тоді, коли стара могла ходити по світі.

Баба хтиво ловила ті новини. Вона нічого того не чула. Що можна почути, валяючись десь під мисником? А той Микита сватав її... Хе-хе!

Не помітили навіть, як обступив їх гай.

Потап спинив коняку.

— Не змерзли? — підійшов він до баби.

— Ні.

— Приїхали вже.

Баба зараз хотіла підняти, але впала назад.

— Пождіть ще, полежте.

Він одійшов у гай, поринаючи глибоко в сніг і шукаючи місця. Вибрав під дубом, на гладенькім горбку і наголос сказав:

— Тут добре буде.

Потому подивився навколо.

В глибокій тиші снували дерева біле мереживо гілок, нач збирались закинути невід у глибокі води неба, де неясне тремтіли золотою лускою, мов рибки, зорі.

«Краще, ніж в церкві!» подумав.

Наніс сюди сіна, зробив для мами ложе і поклав стару навзнаки.

Хотів накрити веретою ноги, а вона не дала.

— Не треба... візьми додому, в господарстві здається.

«А здається», подумав він і одклав набік верету.

Але зараз роздумав і покрит маму до голови.

Вона покійно витягла руки поверх верети, а він склав їх на грудях, як у мерця. Потому засвітив свічку і застромив між пальці.

«Щоб ще зробити?» подумав.

Встав на коліна, просто у сніг, і ткнувся лицем у зложені руки.

Теплий дух воску, що танув, стікаючи вниз, підняв у його грудях гірке щось і каламутне, яке не мало слів. Хотів розказати ціле життя, всі свої кривди, отут, серед тиші, де дерева стояли, як свічки у церкві, на тих твердих руках, що скоро перед богом свідчити будуть про свою працю, а тільки промовив:

— Простіть мене, мамо...

— Хай бог прощає...

— І вдруге... і втретє...

Мав уже звестись, щоб був кінець нарешті, коли почув, що мати щось шепче.

Перевів очі на її вид, що танув, здавалось, як жовтий віск свічки.

— Що, мамо?

Вона старече плямкала ротом, кривила уста, аж відкривались синяві ясна, і немов простогнала:

— Не ріжте зозулястої курки... вона буде нестися...

З напівзгаслого ока у баби стікала сльоза.

Він обіцяв. Зарізати курку!... Хіба курка мужицька страва?
Тепер вже все? Він встав на ноги, вклонився і побрів по снігу.

Упав з розгону на сани і вдарив коняку. Кобила махнула задом і понеслась, б'ючи санями об пні дерев, підкидаючи ними на всіх вибоях.

А коли в гоні отому він озирнувся назад, свічка тихо й рівно палала поміж деревами, немов зірка разом з інієм спустилась на землю і спочивала в снігу.

І зразу легко зробилось. Вага зсунулась раптом з плечей. Втягнув у себе морозне повітря, почув порожняву у грудях і заповнив ту пустку диким, сердитим криком:

— Ньо! Стер-во!

Хилитався на саях, мов п'яний, мов з ярмарку їхав, помогоричивши добре, все було байдуже, нічого не страшно і по коліна море.

Коняка винесла в поле, втомилась і почвалала ступою.

Тоді йому раптом прийшов на пам'ять один дитячий день.

Була неділя. Вся хатина сповнена сонцем. Його кортіло швидше до хлопців і страх не хотілось змінити чорного хустя. Але мати зловила, і хоч він плакав, наділа на нього чисту і білу, холодну сорочку. Розчесала волосся і вже на порозі за пазуху вклала гарячий пиріг. Пиріжок пік йому груди, але він вийняв його на вулиці тільки, як був серед хлопців. Йому було приємно, що всі дивились, як він кусав пиріг і виколупував пальцем з середини сливи.

Більше нічого не міг згадати.

Ще було гарно, як тато померли. Зібралось багато людей, їли капусту, пахло коливо медом і чорніли на ньому, як мухи, родзинки.

Тоді він наївся.

Він їхав далі, все глибше в поле. Коняка так побіліла, що зливалася з снігом, зате небо чистим стало і чорним...

Микитине поле... Сватав мене Микита... Хе-хе!

По небі плила самотня біленька хмаринка, як тінь голубиних крилець.

Одвів очі від хмарки, скулився ввесь. Щось холодне залоскотало під грудьми. Може, то не хмаринка, а душа мами пливе?

І думки побігли назад. Лежить в гаю самотня, на холоднім ложі, як підстрелений птах, дивиться в небо крізь сльози.

Тільки свічка плаче над нею, і капа гарячий віск на сухі, до смерті зложені руки.

Треба ж було одвозить... Послухав, сама схотіла, а могло б бути інакше. Могло б бути...

Тут він застиг. Загубив поле, небо, коняку. Один образ вхопився його уяви, покриваючи все.

... Тільки що винесли маму на кладовище, з коругвами, з попами, по-християнськи. В хаті народ. Смачно парує страва. «Випийте, свате, за душу небіжки»... — «Хай буде царство небесне»... Пече горілка в горлі і в животі... Гомін навколо ... Теплом диха чесна громада, і диха з полумиска варене м'ясо ... Випиймо ще... «Добра була небіжка»... Стукають ложки об миску, ласо плямкають губи, блискучі од сала, сита душа наче парує, одкрита для інших, хочеться плакати або співати... «Та нема гі-ірш нік-о-ому»... — «Випиймо, кумонько люба, за душі померлих»...

Йому зробилось душно.

— Половину города можна б заставить, — сказав наголос і аж здригнувся.

Хто се сказав?

Озирнувся навколо. Коняка ледве переставляла ноги, туман знов десь узявся, стирав верхами небо, долами поле і сіяв нудне щось і безпросвітне.

Треба було прогнати лукавий образ. Він намагався згадать щось з того, що піп казав у церкві, що говорилося між людьми отак, для годиться. Думав про гріх, про душу, про молитви церковні, християнські звичаї. «Шануй батька і матір твою»... Але все те було холодне і тануло враз у теплі принадних картин, які малювала уява.

«Одна у нас мати і одна смерть, — говорив він до себе і слухав разом, — частуйтеся, кумо... пеймо за душі померлих»... Поринав в гомін, в тепло голосів, у смак масної страви, у свято і радість живого тіла.

Хати вже виднілись.

Тоді він раптом піднявся на санях, подивився вперед, озирнувся назад себе і завернув круто коняку.

— Ньо-о, стер-во!

І понісся в туман, серед клаптів збитого снігу, що викидала на нього коняка, назад по бабу.

.....
.....
.....

.....
.....
.....

.....
.....
.....

.....
.....

.....

ОСИП МАКОВЕЙ (1867—1925)

Осип Семенович Маковей народився у 1867 р. у м. Яворові біля Львова в сім'ї кушніра. Закінчив п'ять класів початкової школи, а з 1879 р. вчиться у т. зв. академічній гімназії у Львові, саме у той час, коли у Львові розгорталась революційна діяльність Франка, якого він знав особисто і який мав великий вплив на нього. Між 1887—1893 рр. він вчився на філософському факультеті Львівського університету і водночас для заробітку співпрацював у журналах «Народ», «Житте і слово», «Зоря». Між 1895—1897 рр. редагував газету «Буковина» у Чернівцях, а з 1897—1899 рр працював поруч із Франком у редакції «Літературно-наукового вісника». У 1899 р. отримав стипендію і поїхав до Відня, де слухав лекції славіста В. Ягіча. Як результат занять у семінарії, написав роботу про поему «Осман» далматського поета XVII ст. Івана Гундулича, а згодом, за наукові заслуги отримав ступінь доктора філософії. Між 1899—1910 рр. був учителем української мови в учительській семінарії у Чернівцях, між 1910—1913 рр. займав таку же посаду у Львові, а з 1913 р. став директором учительської семінарії у м. Заліщиках над Дністром, де і пробував до кінця життя з довгою перервою під час війни, коли мав різні роботи при армії. Помер у 1925 р. у Заліщиках.

Маковей почав друкуватись від 18 років у журналах. Окремими книгами вийшли такі збірки оповідань: «Наші знайомі» (1901), «Оповідання» (1904), «Пустельник із Путни і інші оповідання» (1909), «Хрестини» (1913) «Кроваве поле» (1921) «Примруженим оком» (1923); також повісті: «Залісе» (1897) і «Ярошенко» (1905); ліричні збірки: «Поезії» (1895), «Подорож до Києва» (1897).

У повісті «Ярошенко» і в збірці «Пустельник із Путни і інші оповідання» відбилась багато цікавих моментів румунської історії і ці книги представляють особливу цінність як художні відзеркалення довговікової дружби між румунським і українським народом. Твори Маковея подаються за виданням: «Пустельник із Путни і інші оповідання», Чернівці, Видання «Української школи» 1909 р.

2014

100

1

100

100

100

100

100

ПУСТЕЛЬНИК ІЗ ПУТНИ

I

В половині XV століття жив у долині Путни серед гір і пралісів пустельник Данило, отой самий, що його образ є ще й досі на стіні монастирської церкви у Воронці, бо він на старі літа перенісся туди з Путни і був тут ігуменом. Він і в Путні не був уже молодий, мав із шістдесят літ і був сивий, як голуб. Але дивним дивом у його виголоженому, випощеному, худенькому тілі була тоді сила, що він дуже велике і чудне діло зробив.

Там у Путні над потоком, що пливе поміж горами, є скала, яка, мовби придавлена великою вагою, висунулася з-під гори в яр. Скала довга, але не висока й не широка. Попри неї потік журчить, а навкруги ще й тепер такі ліси, що Боже! Так ото в ті давні часи прийшов раз сюди, Бог знає звідки, чоловік у довгій рясі та з клунком на плечах. То був Данило. Кілька днів ходив понад річку Путну, якби чогось шукав. Зголоднівши ловив рибу у річці, пік на огні і їв або ягоди збирав, а потім знову ходив. Ночував, де попало, і не боявся звірів, котрих повно було в лісі. Аж одного дня прийшов у яр над той потічок, що впадає до Путни, коло скали. Побачив ту скалу, сів і задумався. Дуже вона йому припала до вподоби. Зверха страшений камінь, а під каменем такий сховок, що й коня можна загнати перед дощем.

— У сім камені я вирубаю церковцю, Богу на славу, погадав він собі, — а сам буду жити у сховку під каменем. Отут я й лишуся.

І як собі загадав, так почав робити. У клунку він приніс уже із собою долота та клеvці — видко, вже наперед мав гадку зробити собі десь печеру. Розмірив скелю, як який

будівничий, потім постив, молився і раз ранком зачав рубати камінь.

Першого року не багато вирубав, тільки малий отвір на двері і за дверима комірчку таку, що вже й сам міг у зимі тут спати та спрятати харчі, що мав від пастухів, які літом пасли товар у тих сторонах понад рікою Сучавою, а в зимі, як сніги не надто завіяли всі дороги, то аж із Волівця приносили йому деякі страви. Вони, хоч самі жили дуже невибагливо, як запізналися з тим дивним пустельником, жалували його, дивувалися, боялися — і довгими, студеними, зимовими вечорами не раз говорили, як то там жиєся Данилові в пущі в такі морози. Кругом сніги, ліси, дикі звіри, в околиці ані одного чоловіка, а він там сам, як палець, і не боїться... А тимчасом Данило і в зимі, розклавши огонь у своїй коморі, довбав далі своїм долотом та клевцем у камінь, полохав диких волів-турів, що заблукалися десь колись коло його скали, та від часу до часу виносив з комори вирубане каміння і скидав у потік. Приходив вечір, він дещо перекусив, як мав, молився довго, затикав добре дверці, клався у постіль з моху, накривався овечими шкірами, що йому позаносили пастухи, і спав. А рано починав знову свою роботу.

Сім років працював він так, поки у скалі вирубав церковцю на диво. Замість притвора була перед церковцею невеличка камінна площа над самим потоком, де в літі любо було посидіти. А з тої площі заходилося у періпу комору, як у бабинець церковний. Тут з лівого боку у стіні було вирубане широке корито на леговище для пустельника. З сеї першої комори заходилося до другої, цілком як до «корабля» у православних церквах. У лівій стіні було тут одно заглиблення, мабуть на сипки, а там, де престіл, друге, і тут стояв дерев'яний хрест. А у правій стіні були віконця, невеличкі, але дуже гарно витесані в камені. Зверха-ж на камені був хрест з дерева. Все разом цілком так, як у церкві. А ще під скалою пустельник зладив сховок так, що міг там літом спати, як не було слоти.

Се вже була пізня осінь, як Данило скінчив свою роботу. За останні роки він ще більше постарівся та згорбився, а руки його були як один великий мозоль. Проте його худе лице, сховане як би в рамцях з довгого сивого волосся і бороди, було погідне, а очі веселі та привітні. Так і видко було по нім, що він тішиться своєю роботою, дарма, що сам при

тім одерся і не мав гідної одежі на собі. Утомлений сидів він собі перед своєю церквою і дивився на яр та гори і ліси перед собою.

Було се перед полуднем. Мраки піднімалися вгору і з-поза білих та сивих хмар показувалося синє небо. Сонце заглянуло у яр і мов золота накидало на брудно-зелену траву, на ясножовті берези і верби над потоком та на зелені ялиці на горі. Данило глянув у правий бік, бо причулося йому, мовби там у лісі далеко загавкав пес. Але там було тихо, так тихо, як у його церковці в зимі. Тільки букові ліси аж чорніли, так їх листя зів'яло. Деся далеко каркали ледве чутно ворони; два половики крутились над лісом, мовби здоганяли себе; а на сухі бодяки недалеко пустельника впали звідкись чижі, весело цвірінькаючи.

II

Пустельник зітхнув, зайшов до своєї церковці, виніс звідтам велику книгу, усів собі і став голосно читати. Але тут йому знову причулося, що кілька псів загавкало, уже ближче, а в лісі щось злопотіло, якби біг великий звір. Не вспів він ще гаразд оглянутися, де і що, як від річки Путни надбіг, тяжко сапаючи, величезний тур, дикий віл. Пустельник зірвався на рівні ноги, притулився до дверей своєї церковці і глянув, що се. У шкірі тура стреміло кілька стрілок; із шиї ллялася йому цюрком кров. Звір спстикнувся, прикляк до пстока і став пити воду. Зірвався знову, щоб втікати, але ступив уже лише кілька кроків і впав саме проти Данилової скали. Данило бачив його страшні червоні очі і безсильну злість, яка аж підкидала скроставлене тіло. Здавалося йому, що тур от-от зірветься і одним скоком вискочить до нього аж на камінь.

Видко діло, у лісах хтось полював. Небавом надбігли і пси, але ловців треба було ще довго ждати, заким надїхали на конях. Було їх кільканадцять. Мали із собою луки, списи, довгі ножі та топори. Пси дали їм знати, де лежав тур. Але ж бо тут побачили всі щось дивніше, як тура. Проти них на високім камні стояв сивий дідусь, здивований несподіваними гістьми.

Нарешті один із ловців, молодий ще, з гарним, круглим лицем та з довгим волоссям чоловік, зважився спитатись:

— Хто ти, старче божий?

— Я пустельник Данило, — відповів дідусь.

— Давно вже тут?

— Сім років. А ти хто, пане, що маєш таку дорогу одежу і таку велику дружину?

— Я Степан, воєвода і господар сеї землі.

На те пустельник сказав:

— Знав я ще твого діда Александра, а Господь сподобив мене побачити ще й тебе. Ходи до моєї церковці, нехай я помолюся, щоб Господь дав тобі довгий вік.

Воєвода Степан і його дружинники вилізли на камінь і зайшли до церковці. Всі оглядали цікаво невидану печеру і слухали молитви пустельника перед дерев'яним хрестом. По молитві вийшли із церковці і воєвода спитав пустельника:

— Ти сам вирубав цю церковцю?

— Сам, пане мій.

— Не величай мене паном на сім місці; тут я перед тобою, старче божий, хилю голову.

— Не передо мною, а перед Богом, що вибрав собі мене за свого слугу.

— Добре тобі тут?

— Добре. Відколи моя церковця готова, вже не маю журби.

— І не страшно тобі?

— Страшніше між людьми, як тут у лісі. Бував я в світі, і знаю, де гірше.

— Ти, кажеш, запам'ятав мого діда?

— Так. У його війську я воював на Покуття і на Поділля, поки польський король Владислав не переміг його. Се вже тридцять літ тому. Вернувся я додому і не застав нікого з родини: всі вимерли від «повітря».¹

Тоді я пішов на гору Афон² і там прожив кільканадцять років у монастирі. Вернувся звідтам, знайшов собі отсе місце і живу. Тут так тихо і гарно, душа має спокій.

— Справді гарно, — потвердив воєвода — Ми тут посидимо трохи відпочнемо.

¹. Повітря — епідемія, найчастіше холера.

². Афон — гора у Греції, коло Салонікі, найважливіший центр православних монастирів

Дружина воєводи зійшла з каменя, а воєвода лишився з пустельником сам. Пустельник виніс овечі шкіри, простелив на землі і просив гостя сісти. Степан усів.

— Нічим мені тебе прийняти — нарікав пустельник.

— Не журись, старче! От є з тура м'ясо, і в нас дещо найдеться.

А внизу над потоком вже справляли тура і розкладали огонь. Тихий закуток у ярі, де бувало пустельник цілими тижнями не чув людського голосу, оживився; стало гамірно і весело.

— Чи то правда, що турки здобули Царгород?¹ — спитав Данило воєводу.

— Правда.

— Боже! Боже! — зітхнув пустельник сумно. — І до мене дійшла ця чутка, а я не вірив у такий допуст божий. За які гріхи впала така страшна кара на християн? Тепер і Молдова не буде мати від турків спокою.

— Авжеж! — відповів воєвода. — Коли б дав Бог мені прожити, буду мати з ними діло не раз.

— Будеш! Будеш! — сказав пустельник живо, — і Бог тобі pomoже. Я буду молитися... ми всі будемо просити Господа.

Воєвода задумався:

— Це моя найбільша журба. Нападуть на край, знівечать і навіть мої кістки з гробу викинуть.

— В Бозі надія. Ти проживеш ще довгі літа. А коли вже про смерть думаєш, збудуй біля монастиря читальню, і там колись спічнеш.

Бібліотека Читальні „Просвіти”,
Вінніпег, Ман., Канада

Ч.: .....

III

“Prosvita” Reading Ass’n, Winnipeg, Man.

Перекусивши, що було, попросив воєвода пустельника і кількох бояр, що були з ним, піти оглянути околицю. Всі пішли горі річкою Путною. Не могли нахвалитися чудової сторони, освіченої тепер лагідним осіннім сонцем. Тут було так тихо і любо, якимось і розмова складалась добре. Воєвода ішов задуманий і провадив ціле товариство на гору. З гори оглядав долину річки і нарешті промовив:

¹. Царгород — Константинополь.

— Я побудую тут монастир, а ви аби мене по смерті в ньому поховали. Тут я буду мати спокій.

— Рано ще тобі про смерть думати, замітив один з бояр.

— А проте треба. Спасибі тобі, старче, що мені сю думку піддав. Тут справді гарно і тихо. А мені за те Бог pomoже турків побити.

— Дай то Боже! — сказали всі.

— Де ж би сей монастир ставити? — спитав Степан уже веселіше. — Всюди тут гарно. Ано, пане постельнику, стріль із лука: де стріла упаде, там буде церква. Міряй у сей бік у якесь дерево!

Постельник Красниш стрілив з лука; стріла застрягла в землю між деревами. Слуга побіг туди, щоб зазначити місце, а потім сховався за грубе дерево. По нім стрілив боярин Дума Браєвич: його стріла впала недалеко від першої. Стрільяли ще бояри Станчул, Штібор і Данович і їх стріли попадали також на землю. Тоді натягнув лук сам воєвода і його стріла застрягла в пень явора та й зломилася. Слуга дав про це знати воєводі. Всі зійшлися в цьому місці, де падали стріли.

— Отут і буде престіл церкви, де моя стріла застрягла. Назначи собі, старче Даниле, се місце добре; я хочу, щоб тут була церква. З весною пришлю сюди робітників. А тепер пора нам додому.

Слуги привели коней, усі повсідали.

— Будь здоров, старче божий! — сказав Степан. — Молися за мене та за мою родину.

— Нехай тобі бог щастить, господарю наш любий! — відповів пустельник... — Буду молитися і Бог мене вислухає. Будуть тебе прославляти навіки, доки сонця та землі.

Ловці від'їхали і пустельник остався знову сам. Вернувся до своєї скали і застав тут ще велике огнище над потоком. Ловці лишили йому цілу шкіру, зняту із тура, і трохи не все м'ясо, а в церковці знайшов довгу грубу свиту, яку йому таким способом дарував хтось із дружини воєводи. Коло свити лежали паляниці і ціла грудa солі. Пустельник постановив собі, дати м'ясо завтра пастухам, а шкіру лишити собі. Попрятавши, що було треба, він усів перед своєю церковцею, такий радий, як уже давно не був, і глянув у сей бік, де колись мав стати монастир. Не втерпів і зійшов з каменя, щоби піти ще раз оглянути се місце.

Сонце вже заходило. Темносинє небо покритося ясножовтим золотом в тїм місці, де сонце ховалося. Порозкидані і порозривані хмарки, чорносиві, цеглястожовті і білі, як далекий дим, подіставали внизу від сонця золоті рубці. Нижче від них простяглася небом довга фіолеторожева смуга, котра щораз вище ширшала і блідожовтим сяєвом засягла трохи не до місяця-молодика, котрий забілів на небі.

Понад річкою Путною знялася легенька мряка і повіяв вітрець. З дерев почало сипатися листя тихо, незамітно. Надлетіло кілька чижів і їх тихе цвірінкання розляглося в сонній пущі так дзвінко, якби голос не знати яких великих птахів.

А пустельник Данило оглядав тимчасом місце під монастир і говорив голосно свої вечірні молитви.

**Бібліотека Читальні „Просвіти”
Вінніпег, Ман., Канада**

Ч.: .МАНЮЛІ.....

“Prosvita” Reading Ass’n, Winnipeg, Man.

Давно було у Буковині сорок монастирів для черців і черниць. З них 36 скасував цісар Йосиф II ще в році 1785, а чотири лишив, а то в Сучаві, в Путні, в Сучавиці і Драгомирні. Розумієся, давних монастирських церков ніде не розбирано, вони лишилися, хоч не стало черців, і їх можна ще й тепер оглядати. Красні то будови, варто побачити. Такі старі церкви, як у Сучаві, Радівцях, Воронці, Путні, Гуморі, Ватрі-Молдавиці, Сучавиці, Драгомирні, Солці, Старих Іцканах-гідні того, аби й поїхати до них і подивитися. То з книжок не можна за тиждень тільки навчитися, кілько пізнаєся старих часів, як подивитися годину на одну таку давну церкву. Кожда з них — як яка фортеця; мури страшно грубі, двері і вікна малі, хіба що переробили їх у новіших часах на більші. А довкола церкви, як от у Путні, Сучавиці і Драгомирні, ще й тепер замість огорожі високі, грубі мури з вежами, з тяжкими брамами, і рови, в котрі колись напускали води, як ворог напав. Бо давнійші церкви і монастирі були не тільки на то, щоб в них молитися; в них ховалися люди перед ворогом і боронилися, як у фортеці. Вони й стоять звичайно на неприступних місцях, на горбах, у горах між лісами або в ярах, де ворогові тяжко було зайти та напасти.

Молдовські господарі, особливо ті давнійші, і люди дуже любили колись ті монастирі тай таких їм маєтків надавали, що мало є таких багатців на світі, кілько багатства мали ті церкви. Такий монастир у Путні — правда, що він був найбагатший зі всіх — мав свої грунти від семигородської границі аж по Чернівці. До декотрих монастирів належали цілі села, вони мали свої поля, ліси, млини, стави; цигани робили на них панщину; а люди мусили зносити їм мід, віск, олії,

риби і інше. Черці і судили своїх людей, як треба було; збирали також податки від них для воєводів. Таке значіння мали колись калугори на Буковині. А все через те, що люди були давно дуже побожні, черців мали за святих людей і не жалували їм нічого. Всі знали, що недалеко сиділи турки, котрі Христової віри не терпіли і мучили за ню християн; отже чим більше карали за ту віру, тим більше люди любили єї і церкви і черців. За то, правда, й подавали черці людям ту потіху для душі, якої і за гроші не купиш. Бо вже як там жилося людям у ті давні часи, так жилося, — нераз добре і спокійно, а нераз дуже зле і гірко, — а все душа їх упоминалася поживи для себе. А тут шкіл не було, книжок не було, ніхто не вмів читати — стільки потіхи й мали люди, що послушали слова божого у церкві. Стільки і всеї науки, як жити на сім світі, чували наші прапрадіди.

Отже й приходили вони до монастирів, слухали слова божого та дивилися на ті мури, на ті грубі стіни церковні, помальовані образами не лише всередині, а дуже часто і знадвору, від даху аж по фундаменти; чудувалися, як отакі церкви можна би будувати та такі образи вималювати; слухали повісток про мудрих заграничних майстрів будівничих тай, як повернули до своїх низких, курних хат, далі розказували те, що чули, причинивши неодна і від себе. Було, наприклад, повір'я у ті давні часи, що аби мури трималися, то треба замурувати живого чоловіка. А що живого чоловіка не так легко було найти, то замурували тілько чоловіка. Робили се так, що підходили під якогось чоловіка крадьки, міряли трошечку його тілько і сю трошечку клали в мур. Сей чоловік, казали, мусів до сорок днів умерти і ставав духом. Тому то, коли хто бачив, як міряли тілько, кричав до чоловіка: «Уважай, бо забирають тобі тілько!»

Усе те, звісно, ніщо інше, тілько видумки людські, бо мури від тині не ставали кріпші, але то могло бути, що і муляри в ті часи були забобонні і вірили в такі чари. Все ж таки вони мусіли знати своє ремесло добре, особливо самі будівничі. То були звичайно люди не молдовські, тілько з заграниці, з полудня. З них найбільше прославився іспанець Емануїл Гомец або Манолі, як його звали. Де яка красна церква є, то все кажуть, що то він ставив. Про сего Манолія і ходить повістка між людьми, така гарна, що аж плакати хочеся. Я її чув у Путні від одного старого чоловіка-селянина. Він пас

худобу далеко за монастирем Путною, там, де є звалища також з якоїсь церкви, і там я з ним познакомився. Ой, як же там красно хоть і страшно, щоправда! Ще стоять деякі стіни з тої церкви, а дєрева аж в пивниці вирости високо понад мури. І на мурах малі берізки пишаються, як квітки на грядці — аж дивно, як вони на камені ростуть. А коло мурів якісь могилки, здається, цвинтар давний. На могилках ящірки гріються до сонця, а чоловік мені казав, що й гадин там повно. Отже сіли ми собі подальше та дивилися то на сі руїни, то на монастир Путну, що даліше стояв. Сонечко, що гріло і наших прадідів, гріло і нас так якось любо та солодко, та на цілу околицю Путни накинulo легесеньку мряку, в котрій усе мерехтіло, мінилося. Здавалося здалека, мовби і вежі путнянського монастиря з хрестами рушались, такого дива сонце наробило. А я на то дивився, слухав повістки старого чобана і мовби все бачив перед собою. Послухайте і ви сеї повістки!

Церква у Путні, що її вибудував Степан воєвода, була красша, як та, що є тепер. Теперішна то вже перебудована з давної, Степанової церкви.

Так ходив собі раз сей Степан воєвода берегами понад річку Путну, а з ним ішло десять товаришів: дев'ять мулярів і Манолі десятий, майстер над майстрами. Ходили вони понад річку та шукали місця під монастир, що його загадали виставити Богу на честь, а собі на славу. Шукали місця і не могли найти. Коли дивляться, сидить пастушок і грає на сопілці.

— Слухай, хлопче, — каже воєвода — ти ходиш сюди і туди понад річку. Чи не стрічав ти де пустельника Данила, щоб мені сказав, де я загадав церкву будувати? Се місце я зазначив собі, там стріла стремить у яворі, а пустельник, знає, де се, і скаже мені.

— І я знаю — каже пастушок. — Стремить стріла у яворі ще й тепер. А пустельник Данило вже й прочистив місце під церкву.

— Заведи нас туди!

Завів їх пастушок на се місце, аж там і справді стремить іще стрілка в яворі, а місце вже прочищене.

А Степан воєвода і каже: — Слухай — же Манолі, і ви, славні мулярчики! Отут я вибрав собі місце на церкву, аби була Богу на славу, а мені на пам'ятку та на спочинок по

смерті. Тепер ви, славні майстри, муруйте день і ніч, спішіться, виставіть мені тут монастир, якого нігде нема на світі, бо як мені не зробите, то інших покличу і скажу вас замурувати живцем у мури.

А майстри-мулярчики і Манолі з ними зараз повиймали шнури, міряють місце і починають копати землю, де має церква стати. Вкопали і починають мурувати. Мурують-мурують, а мури ростуть усе вгору та вгору. Але не щастить їм Бог, бо що за дня зроблять, то вночі валиться, мури не тримаються разом і розлазяться.

Степан воевода бачить се, дивуєся, гнівається, сварить мулярів і страшить, що скаже їх живцем закопати в землю. А дев'ять великих майстрів і Манолі десятый, майстер над майстрами, трясуться зі страху і мурують здосвіта до пізної ночі, працюють гірко. Стидно їм і перед Богом і перед воеводою і перед пустельником і навіть перед пастушком, бо ще такого не зазнали на своїм віку, аби їм так мури валилися, що вони змурують.

Утомився Манолі і поклався спати. Приснився йому сон дивний, предивний. Він встав і каже:

— Ви дев'ять великих майстрів, послухайте, який мені сон приснився дивний, предивний. Почув я голос з неба, що все буде мур валитися, поки ми не замуруємо у стіну тої, що завтра рано-вранці перша принесе обід братові або чоловікові, хоч най то буде сестра, хоч най то буде жінка. Ми хочемо, аби тут станула святиня, нам на славу; присягнім же собі перед Богом: завтра рано, скоро зазоріє, котра перша надійде, хоч най то буде сестра, хоч най то буде жінка котрогось з нас та мусить бути замурована у стіну...

А майстри згодилися, бо й вони хотіли, аби церква була красна. Стіни вже готові, та не знати, яка сила в них?

Стало світати, Манолі збудився. Тільки збудився, зараз лізе на мури високо, оглядає і думки думає: Стіни вже пад верх підтягнені, а хто знає, чи постоять? Може знову розсунуться... Коли дивиться згори на дорогу, аж там далеко перша його жінка йде, молоденька жінка, красна, як царівна, іде та обід несе і вина напитися. Дивиться Манолі й очам своїм не вірить, а серце йому аж омліває зі страху та жалю. Він паде навколішки і молиться щиро: — «Боже мій! Боже! Хоч я присяг перед Тобою замурувати її, але Ти спусти буйні дощі на землю, нехай потоки розіллються, як ріки, щоби

повінь стримала мою жінку, щоби вона додому завернулася». Змилювався Господь над Манолієм, зібрав густі хмари на небеса, закрив сонце і спустив рясний дощ, щоби потоки прибули і як ріки розлилися. Але жінка дощу не злякалася, йде до чоловіка, несе йому їсти, бо знає, що то її повинність. Бачить се Манолі і серце йому аж розпадаєся з жалю. Він знову паде навколішки і просить Господа: — «Боже! каже, Боже! Зішли бурю на землю, щоб аж ялиці ломила і гори тряслися, нехай жінка завернеся і піде собі додому». Змилювався Господь і зробив то, що Манолі просив. Зіслав бурю на землю, аж гори тряслися і ялиці ломилися. Але і буря не стримала жінки, вона все йде та йде несе їсти чоловікові, утомилася, аж з ніг паде, поки таки прийшла, бідненька.

А майстри великі, дев'ять славних мулярчиків, побачили се і втішилися. Тільки Манолі зажурився, поцілував жінку, взяв її за руку, вивів на стіну високо, посадив на мур і каже:

— Сядь собі тут, любко, і не бійся! Я тебе лиш так про жарт замурую.

А жінка повірила чоловікові тай засміялася. «Ти, каже, хочеш, аби церква міцно стояла?» Маноле слухає її словам і аж мороз іде йому поза плечі, але нічого не каже. Нагадує собі він той сон і присягу Богу і починає скоро мурувати. Мур сягає уже по кістки, уже по коліна. Жінка вже не може ногами рушити, вже не смієся, блідне і питаєся:

— Манолі, Манолі, не жартуй, моє серце, недобрий твій жарт. Я вже ніг не витягну, цегла давить мене.

Але Манолі вже нічого не каже, закусив зуби, не дивиться на жінку, тільки мурує, аж руки йому тремтять. Мур росте уже по пояс, уже по груди. Жінка бідна вже не смієся, вже й не годна сміятися, тільки плаче ревне і стиха промовляє:

— Манолі, Манолі, майстре Манолі! Чи ти на правду, чи ти лиш жартуєш? Мене мур тисне, у грудях мені тяжко, я дихати не можу.

Але Манолі не каже ані слова, а мур росте і росте. Уже став мур вищий, як жінка, і закрив її уже з головою. А вона бідна вже й плакати не може, тільки її тихий голос зі стіни:

— Манолі, я вже світа не бачу, моя смерть уже йде.

А під вечір надійшов Степан воєвода. Дивиться він, а церква вже вимурована, така висока і красна, якої другої на світі нема. Утішився дуже і каже:

— Ви майстри церковні, десять великих майстрів, скажіть мені правду, з рукою на серця, чи годні ви поставити мені на славу ще кращу, ще вищу церкву?

А мулярчики, десять велики майстрів, стоять високо на мурах і кажуть згори:

— Таких великих майстрів нема на цілім світі. Коли хочете ще кращого монастиря, то ми вам вимуруємо.

Почувши таке, воевода задумався, потім, хитро засміявся і казав зараз забрати всі драбини і руштування, аби славні майстри не могли злізти, аби там нагорі і погибли та у порох розпалися, аби кращого монастиря нігде не поставили.

Але десять мулярів, десять великих майстрів раду врадили, поробили собі з драниць крила. Зробили крила, розпиняли і скочили на землю. Тільки сколичи, як усі покамініли зараз на місці.

Майстер Манолі, нещасний Манолі, хотів також піднятися на крилах, аж тут чує він жінчин голос із стіни, сей голос, що він так любив слухати:

— Манолі, Манолі, майстре Манолі, мур мене давить, світа вже не бачу, смерть моя йде. Будь здоров Манолі! Я не гніваюся на тебе.

Почувши се, Манолі зовсім стерявся, розум його покинув, світ йому потемнів, все кругом него закрутилося, він упав з мурів на землю і убився.

А там де він упав, ударило джерело, а в тім джерелі взялася солена вода, мабуть, від сліз гірких.

1992

1993

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК
(1871—1936)

Василь Семенович Стефаник народився у 1871 р. у селі Русові Снятинського повіту теперішньої Івано-Франківської області (на Галичині у сім'ї багатого селянина. Між 1883—1890 рр. учився у польській гімназії у Коломиї. За поширення соціалістичних ідей його виключають з гімназії і він переходить до Дрогобицької гімназії, а після її закінчення у 1892 році Стефаник поступає на медичний факультет Краківського університету. Факультет Стефаник не закінчив, бо він захопився літературою. У 1899 р. виходить його збірка оповідань «Синя книжечка», а у 1900 р. збірка «Камінний хрест». З 1900 р. він живе у селі Русові, а між 1904—1909 рр. у селі Стецеві, а відтак знову в с. Русові, займаючись сільським господарством і політичною діяльністю у рядах радикальної партії, ставши між 1908—1918 рр. депутатом австрійського парламенту. У перші роки переїзду Стефаника на село продовжують появлятися його збірки прози (у 1901 р. збірка «Дорога», а в 1905 р. збірка «Моє слово»), але письменник писав із великими перервами, часто хворів на нерви. Перша світова війна справила на нього велике враження і він знову береться за перо, створивши оповідання «Діточа пригода», а далі оповідання «Вона-земля», «Сини», «Марія» та ін. Далі письменник вже не перестає писати аж до 1930 р., коли захворів на параліч. Помер він у 1936 р. у селі Русові.

Перший переклад Стефаника на румунську мову датується 1910 р. Ідеться про переклад оповідання «Діти», здійснений Ніколаєм Ткачуком. Вибрані новели Стефаника у перекладі Валерія Кордуна і Профіри Садвяну вийшли у Бухаресті 1958 р.

Оповідання Стефаника друкуються за виданням: Василь Стефаник, Повне зібрання творів у трьох томах, том перший, Видавництво АН УРСР Київ, 1949.

ШКОДА

У Романихи заслабла корова. Лежала на соломі і сумно дивилася великими, сивими очима. Ніздря дрожали, шкіра морщилася — дрожала ціла у гарячці. Пахло від неї слабстю і болем страшним, але німим. В таких випадках найбільше жаль, чому худобина не може заговорити і поскаржитися.

— То очі виді, шо она не буде. Може би, і поміг шо, якби то кров, а то хтось кинув оком на ню, бодай му повілізали, та й тепер нема ради. Здайтеся на бога — може, вас потішит ... — так казав Ілаш, що знав до худоби.

— Ой Ілашку, видко, шо не буде, але як єї не буде, та й мене не траба. Я цілий свій вік змарнувала, аби коровки дочекатися. Від чоловіка лишила-м си, син умер у воську, а я крірвала та робила і ніч, і день. Такі зимові ночі довгі, а я до днини преду, аж ми пушки спухають, аж пісок у очах стає. Лиш один бог знає, як я тот грейцір гірко претала, заки напретала...

— То, видите, бідному, то все таки, а хоть би-с руки зробив по лікті, та й нічо з того не буде. Уже так є, та й шо діяти? Треба якось так жити...

— Та й не знати, шо своїй голові робити та й шо діяти, та й хто би мені раду дав?

— Ше кличтеси на яку днину, аби-сте службу наймили та й обідець зробили. Або дайтеся на відпуст Івана Сучавского: кажуть, шо багато помагає.

— Ой, вже я си покликкала і на днинку, і на Зарваницьку матір божу і кличуси на Івана Сучавского.

— Може, кажу, бог вам поможе, як здастеси на него. Най вам бог даст якнайліпше.

Ілаш пішов.

Романиха сіла коло корови і пильнувала єї, аби не згибла. Давала єї, що мала найліпше, але вона не хотіла нічого їсти. Лиш дивилася на бабу і жалю єї завдавала.

— Маленька, маленька, що тебе болить? Не лиший стару бабу без ложки молока. Потіш ні хоть трошки.

І гладила корову по чолі і попід горло і голосила над нею.

— Де, де я годна стегнутиси на другу?! А ні пушок зложити, ані гли прімкнути вже-м не годна: де мені на старість за корову дбати?

Корова дрожала, а Романиха єї накрила своїм кожухом і чипіла над нею, розгорнена, на морозі. Сама дзвонила зубами, але не відступала.

— А може, це за гріхи так мене бог карає? Бо не раз я через тебе, небого, нагрішила. Десь межі трошки підпасла, десь гарбузик урвала, десь пасиночок уломила. Але я ніколи нікому молока не желувала. Десь дитина занеможе, десь жінка у злогах, а я йду з горнетком та й несу молоко. Та й сирца я роздавала людям до кулешки. Господи, не карай ні тежко бідну вдову. Нічо вже чужого не порунтаю лиш даруй ми корову.

Отак до пізньої ночі Романиха голосила над коровою. Кропила єї свяченою водою, але нічо не помагало. Вона розтягла ноги на цілу стаєнку і гонила боками, аж рикала. Баба гладила, обіймала, приговорювала, але таки нічо не могла вдіяти.

Місяць освічував стаєнку через двері, і баба виділа кождий рух корови. Вона врешті піднялася. Ледво держалася на ногах. Розглядалася по стаєнці, як би прощалася з кождим кутом.

Потім упала на соломі і розтяглася, як струнва. Романиха прикляла коло неї і шурувала єї віхтем. Сама не знала, що з нею дієся. Потім корова зарикала голосно і почала бити ногами. Романисі зробилося гарячо, жовто в очах, і закервавлена впала. Корова біла ногами і роздирала бабу на кавалки.

Обі боролися зі смертею.

СИНИ

Старий Максим волочив яру пшеницю кіньми добрими, молодими. Борони літали по землі, як пера. Максим кинув капелюх на ріллю, сорочка розіп'ялася і впала аж на плечі. Хмара куряви з-під борні засипала його сивий чупер на голові і на грудях. Він галасував, лютився, а люди з сусідніх нив говорили до себе:

— Старий пес, все лютий, але молоді коні ще міцно тримає; багатир, ізмолоду добре годований, та втратив обох синів і відтогди все кричить і на полі, і в селі.

Максим спер коні.

— Старі кості, як стара верба: на вогонь добрі, а з кіньми бігати ні до чого. Як ноги погинаються коло коней, а в данці подаються, то такі ноги, най не кажу, що варт. Лізь, діду, на піч, пора вже прийшла.

То він потряс сивою головою попід чорні кінські гриви та кричав даліше:

— Та на піч, брі, я ще годен вилізти, але піч студена, облупана. Образи на стінах почорніли, а світі дивляться на пусту хату, як голодні пси. Стара ціле жите обтикала їх бервінком та васильком та голуби перед ними золотила, аби ласкаві були, аби хага ясна була, аби діти росли. Та хоть їх багато, а всі вони до нічого, світці. Сивів нема, стару заборпав у землю, а ви, бсги, мусите вібачити за бервінок — було ліпше дбати... Ану, звіздохой, поки нам біг назначив, берімся, брі, до цієї землі.

І ходили вони з одного кінця ниви на другий, затулені курявою, а борони кусали землю, гаркотіли, роздряпували її, аби зернові вчинити м'ягке ложе.

— Ти, Босаку, ти не є жаден кінь, ти пес, ти всі плечі мені обгриз, знак на знакові, скусав в скусав. Не сіпай хоть ти мене, бо так ні жите насіпало, що ледве на ногах стою. Я тобі до світа сиплю овес, ще сам нічого не ївши; я тебе вічісую, я тебе старими сльозами поливаю, а ти кусаєш. Звіздочолий у мене чоловік: він чорними очима за мнов водит; він мене жілує; він свойов гривною обтирає дідові сльози: а ти поганий, серця не маєш. Ше недавно ти цілий жмут мойого волосся вірвав і пустив під ноги в гній. Так не належит робити, бо хоть ти дуже красний кінь, але за це поганий. Жидам тебе не можу продати, але якби прийшов до мене святий Юрій, то, бігме, подарував би-м ті, аби-с з ним ішов змії розбивати; робити землю ти не здатний, бо в тобі спокою нема.

То він слинив пальці, вимивав рану на плечах та присипав порохом.

— Гей, коні, ідім, ідім...

А борони притихали, земля подавалася, розсипувалася. Максимові ноги чули під собою м'яккість, ту м'яккість, яка дуже рідко гостит у душі мужика: земля дає йому ту м'яккість, і зате він її так любить. І як він викидав жменею зерно, то приповідав: колисочку я вам вистелив м'ягеньку, ростіт до неба.

Максим успокоювався, не кричав уже та нагло задержав коні.

— Та якого дідька болиш, ти, стара корсо, хрупаєш у кождім замку, кривуле?..

То він оглянувався позад себе та побачив попри борони довгу нитку червоної крові і сів.

— Скло залізло, матері твої! тепер волочи, а ниви недорбленої не лишиш, хіба си розкочиш у кусні. А ти, небого ниво, малий спасибіг будеш мати з цієї старої крові, бо стара кров, як старий гній, ніц не родит, мені утрата, а тобі ніякого зиску.

Криваючи, він випряг коні, повів до воза та наклав перед них сіна.

— Ти, сонце, не захмурюйси на старого, що заборзо робит полудне: старий не має чим ходити...

Він витяг з торби хліб, солонину та фляшку і вимивав рану горівкою; потім відірвав кавалок рукава, завив ногу і зав'язав мотузом від міха.

— Тепер або боли, або переставай, або як хочеш, а волочити таки будеш.

Напився горівки, взяв хліб, кусав його та, наново сердитий, вигукував:

— Це хліб? ним лиш коня жидівського чесати, бо на добрім коні шкіру зідре. Приходя до мене роєм ті підтьопані: — Діду — кажут, — ми вам печи будемо, прати будемо, запишіт нам поля. — Ці подерті суки гадают, шо я їм поле тримав? Як умру, то най на моім полі чічки ростут та най своїми маленькими головами кажут отчешаш за діда.

Зі злості шпурнув хлібом далеко на ріллю.

— Зуби здрігаютси від цього макуха: пиймо, Максимку, горівки, вона гладко йде...

— Мой, мовчи, не гавкай над мойов головов; кому взевси співати? Оцему обдертому та обгризеному дідови? Лети собі гет до неба, скажи свому богови, шо най не посилає мені дурну птаху з співом, бо як він такий моцний, най мені пішле моїх синів. Бо із-за его волі я лишився сам на всій землі. Най твій бог співанками мене не гулит, забирайси!

І він кинув грудкою землі в жайворонка, та жайворонок ще краще почав співати над його головою і не хотів летіти до бога.

— Ти, пташко, ти ніц а ніц не розумієш. Як мій малий Іван вганяв за тобою, аби тебе ймити; як шукав твого гнізда по межах та грав на сопівці, то ти тогди, пташко, розумно робила, шо-с співала, так треба було робити. Твій спів і Іванова сопівка ішли низом, а поверх вас сонце і всі ви сипали божий глас і надо мнов, і над блискучими плугами, і над всім миром веселим. А крізь сонце бог, як крізь золоте сито, обсипав нас ясностев, і вся земля, і всі люди відблискували золотом. Так то сонце розчінило весну на землі, як у великім кориті...

— А з того корита ми брали калачі, а калачі стояли перед музиками, а молоді в квітках любилиси і ішли до слюбу, і котиласи весна, як море, як потопа; та тогди, пташко, твій спів спливав в моє серце, як різка вода в новий збанок...

— Иди ж собі, пташко, в ті краї, де ще калачів не забрали, а дітей не порізали.

Обома руками взяв він свою сиву голову та й схилювся до землі.

— Сид тобі, сивий волосе, стидайси, що приповідаєш та приспівуєш, як плаксива баба, бо нічо вже тобі на цім світі не поможе...

— Ех, сини мої, де ваші голови покладені?! Не землю всю, але душу би-м продав, аби-м кровавими ногами зайшов до вашого гробу. Господи, брешут золоті книги по церквах, шо ти мав сина, брешут, шо-с мав! Ти свого воскресив, кажут. А я тобі не кажу: воскреси їх, я тобі кажу покажи гроби, най я ляжу коло них. Ти видиш цілий світ, але над моїми гробами ти отемнів...

— Най тобі оца синя баня так потріскає, як моє серце...

— Та прийдіт котра до старого: ніби ви їх не обіймали, моїх синів, та не лягали в білу постіль? Та вони були, як дуби кучеряві... Та принеси на руках байстретко, не встидайси, приходи. Дід тобі всі коверці під ноги підкине, а байструкови порубає все полотно найтонше на пелінки. Бо ти ходиш без вінка та плачеш від наруги.

І дід здохнув обі руки вгору і кликав ними до цілого світа:

— Ходи, невісточко, ходи до тата, нам попа не треба.

Голосно заривав, приляг до землі і нею, як хустиною, обтирає сльози і почорнів. Та ще благає дальше:

— Або приходи хоть ти, коханко, без дитини, на твоїй шії я вздрю его руки, а на твоїх губах зачервоніють его губи, а з твоїх очей, як з глибокої криниці, я вілов'ю его очи і сховаю їх в моє серце, як у коробку. Я, як пес, занюхаю его чупер на твоїй долоні... Коханко, приходи і ратуй старого.

— Ти ще є на світі, а їх нема жадного, то найдіт дорогу до мене та принесіт вість. Насипте студеної роси на мій сивий волос, бо він мене пече кожний, як розжарений дріт. Моя голова палитси від того вогню.

І рвав з голови сиве волосе та кидав на землю.

— Сиве волосе, пали землю, я не годен вже тебе двигати.

До решти обезсилений, приляг до землі і лежав довго мовчки, а потім лагідно розказував:

— Послідній раз прийшов Андрій: він був у мене вчений.

— Тату, каже, тепер ідемо воювати за Україну. — За яку Україну? — А він підоймив шаблев груду землі та й каже: Оце Україна, а тут, — і справив шаблев у груди, — отут її кров: землю нашу ідем від ворога відбирати. Дайте мені, каже, білу сорочку, дайте чистої води, аби-м обмивси, та й бувайте здорові. — Як та его шабля блиснула та й мене

засліпила. Сину, кажу, та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери і его на це діло; він дужий, най вас обох закопаю у цю нашу землю, аби воріг з цього коріння її не віторгав у свій бік: — Добре, каже, тату, підем оба. — Та як це стара вчула, то я зараз видів, що смерть обвиласи коло неї білим рантухом. Я подавси до порога, бо-м чув, що її очі випали і покотилиси, як мертве каміне на землі. Так мені здавалося, але світло на її чолі вже погасло...

— А рано вони оба виходили, а стара сперласи на ворота та не говорила, але так здалека дивиласи, як з неба. А як я їх скидав на колії, то-м казав: Андрію, Івану, взад не йдіт, за мене пам'ятайте, бо я сам, ваша мама на воротях умерла...

До самого вечора Максим водив коні по ниві, та не кричав уже, геть замовк. Діти, що вівці гнали; люди що плугами попри нього дзвонили, з ляку не поздоровляли його. Замазаний грязюкою, обдертий, кривий він неначе западався в землю.

Пізнім вечером, як Максим пообходив корови та коні та подоїв вівці, увійшов до хати.

— Ти, небого, гет затихла, замертвіла, як би в тебе хто ніж упхав, не годна-с слова сказати... Та я в тобі ще розгрібу трохи вогню...

Він зварив кулешу, убрав білу сорочку, повечеряв і затих. Потім прикляк до землі, і молився:

— А ти, мати божа, будь мойов газдинев, ти з своїм сином посередині, а коло тебе Андрій та Іван по боках... Ти дала сина одного, а я двох.

ЛЕСЬ МАРТОВИЧ
(1871—1916)

Лесь Семенович Мартович народився у 1871 р. у селі Торговиця Пільна, Городенського повіту, теперішньої Івано-Франківської області в сім'ї сільського писаря. Учився спочатку у сільській школі, далі у гімназії у Коломиї і Дрогобичі.

У 1892 р. він записався на юридичний факультет Чернівецького університету і повернувшись на Покуття він віддається із великим запалом громадській діяльності, якою захоплювався вже в гімназії. Він засновує читальні, агітує під час виборів до австрійського парламенту за селянських кандидатів. З 1895 року матеріальний стан його батьків гіршає і він починає працювати в адвокатських канцеляріях у різних містечках Галичини, а від 1898 р. живе у Львові, редагує газету радикальної партії «Громадський голос» і займається літературною діяльністю. Згодом покидає Львів і вже до кінця життя працює по адвокатських канцеляріях. У 1909 р. Мартович закінчив факультет, а у 1914 р. склав іспит на доктора прав. Письменник помер у с. Погариську у 1916 р. від виразки шлунка і був похований у селі Монастирок біля Рави Руської.

Літературну діяльність Мартович розпочав ще учнем. У 1889 р. він надрукував окремою книжечкою своє оповідання «Не-читальник» Під цією же назвою виходить і його збірка оповідань у 1900 р. У 1903 р. виходить друга збірка під назвою «Хитрий Панько», а в 1905 р. збірка «Стрибожий дарунок». Мартович написав між 1909—1911 рр. сатиричну повість з життя галицького духовенства під назвою «Забобон». Вона вийшла після смерті письменника, у 1917 році.

Оповідання «Грішниця» друкується за виданням: Лесь Мартович, Вибрані твори, Київ, Держлітвидав, 1952.

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

ГРІШНИЦЯ

— Я вже не перебуду цієї осені. Як спаде осіння мряка, то задушить мене. Правду мені вповіла баба Палагна, що як, — каже, — половина тебе всередині обірвалася, то шкода вже й надію мати. «Ось — ось, — каже, — та й по тобі». Вірну мені правду сказала.

— Я вмру восени, в саму хляпавку. Головонько бідна! Як ви не ховатимете в таку розкаль?! Та то ніяк босої ноги витянути з болота, не то ще двигати деревище¹ з грішним тілом.

— Та й не знатимете жадне, коли я вмру; я то добре чую. Задушить мене вночі. Як лише студінь настане, як мряка розсядеться, то я лиш очі вивалю. Без свічки вмру, лише хрест на себе покладу. Най біг прийме й так! Не заслужила я на ліпше. Видко, що мені господь милосердний і на цім світі покуту завдав. Ой! Та бо й грішниця я, грішниця!

— А ти, Аничко, не завдавайся в журу. Палагна ж казала, що як будеш журитися, то й не вийдеш. Ти маєш бути весела, то й полегшення матимеш.

— Не вговкуй мене, Андрійку, най викажу. Я тобі ніколи всього не розповідала, а тепер мушу. Мушу виговоритися, бо як ізмовчу, то здається мені, що обірвється мені й друга половина, то я й ночі не перетриваю. А ще й панотець сьогодні при сповіді роз'яснили мені, як я тяжко нагрішила, то я сама себе боюся. Мушу приповістися та й просити в тебе прощі.

— Що будеш приповідатися та мучити себе, коли я все знаю.

¹. Деревяще — труна, домовина

— Ні! Ти нічого, Андрійку, не знаєш. Ти не знаєш, що я злодійка. Я вкрала в Варвари півміток. Вона несла його попри наші ворота та й загубила. А я вхопила та й сховала до скрині. Панотець казав, що це злодійство.

— Що панотець знає? Най би була не губила! А ти в мене найпорядніша газдиня в селі.

— Але як умру, Андрійку, то півміток треба вернути, бо казав панотець, що я через то й на тім світі не буду мати спокою.

— Ти мені не говори про смерть, Аничко. Я не хочу це й слухати. Бо що я варт без тебе? Із-за твоєї голови та я став порядним господарем. А тепер, ади, тебе не стало, а я не могу собі ради дати. Вийду на двір та й кручуся й кручуся, а робота мене не береться, бо не знаю, до якої роботи ставати. Та й виджу, що наша праця марнується. Не раз заломлю руки та й думаю: з ким я оженюся, як Аничка вмре? Нема бігме, нема в цілім селі ані одної такої газдині, як ти. Бо ти бувало вийдеш на двір, візьмешся до чого — робота тобі в руках горить. Зарядиш, заставиш мене до роботи, та й я також роблю. А як що зле, то ти мене насвариш або й начупруєш, та й добре: і хосен є з роботи й признака. То я собі тоді гадкую в своїм сумлінню: «Нехай чупрує, бо має за що, святилися б її ручки». За отаке я тебе дуже навидів та й тепер навиджу.

— Не говори так, Андрійку, не риж мого серця, бо я не варта, або ти мене навидів. Я не варта й доброго слова від тебе почути. Бо я — душогубка. Це я загнала Йваниху в гріб. Правда, Іван її догаманував¹, але я була всьому причина. Небіжка знала добре, що він ходить до мене: журилася, журилася та по кутах плакала. Стала йому відтак дорікати, а він до бійки. І зчинилася в них з того часу гризота. З того небіжка й пішла з цього світу.

— А чого ж небіжка була така дурна, що гризлася? Ти, Аничко, бігме, з гарячки таке говориш! Якби ти була здорова, то це би тобі й на гадку не приходило: ти би розуміла, що нічим тут журитися, ні про що й думати. А так ти в гарячці, що собі отаке ні се ні те береш до серця та й непокоїшся. Утихомирся, Аничко.

¹. Догаманував — добив

— Не втихомирною мене, Андрійку, бо ти ще мало що знаєш, то ще не все. Бо я... Та ти мені радше вперед у очі наплюй (бо так мені належиться), а потім слухай. Я тебе ніколи не любила та й тепер не люблю.

— Ти, бігме, Аничко, в гарячці. Що це ти таке говориш. Опам'ятайся. Таже ти на мене працювала, таже ти мене господарем зробила, та же ти для мене білле вижмакала, таже ти мені щосуботи голову змила, ти мені смашно їсти зварила. Що тобі таке?

— Бо ти, Андрійку, ще не вирозумів, куди я говорю. Я люблю Івана. Я вдивлювалася на нього, як у образ. Без нього мені ніщо не було миле. Я рвалася до роботи, аби заголомшити в собі той біль, що мені під серце підступав та й доти пив мене, пив, аж доки я Івана не вздріла. Та і він мене так само любив та й отак світом нудив без мене. А ти цього не знаєш.

— Чому ж би я не знав? Що це тобі таке, Аничко? Може я намочу платинку та прикладу тобі до голови, бо тебе має гарячка дуже мучити. Не знав! А хіба ж я сліпий? Я видів, що в мене жінка дуже красна: є з ким у неділю межі люди показатися. Не одного аж колька сперла, що його жінка та не така.

— Чекай, Андрійку, мені аж лячно, що ти мене не розумієш, бо не хочеш вірити, що я така. Я тебе виряджала з дому, а тоді приходив до мене Іван. Ми собі сідали за хатою на приспі та й я клонила йому голову на плече. А він мене обіймав одною рукою, а другою гладів по лиці. «Чому ти не моя жінка?» — говорив мені заєдно, а я слухала й не могла наслухатися. А тепер роби зо мною, що хочеш, бо вже знаєш.

— Знав я це й давно, та міркував собі: «А видиш, багачу, таки ти мені бідному завидуєш. Та й масток твій пса варт, коли в тебе нема газдині. Який ти межі людьми сиромудрий, а який ти маленький коло моєї Анички. А я собі невидний, а рівно Аничка моя, та й її голова веде моїм господарством».

— Ти бо таки, Андрійку, наважився мене мучити. А ти ж не знаєш, до чого та люба доводить? Я та Іван, та ми обоє — малися до себе. Уліті я заставляла тебе спати в хаті, а сама йшла до стодоли й дожидала Івана. Тепер уже знаєш, яка я та й що я була для тебе та й чому так караюся?

— Що бо тобі, таке, Аничко? Ти мене за дитину маєш? Ставало і мені того добра, коби так що інше. Ти жінка годна: у тобі кров грала. А мені що за кривда, як ти стелила в хаті на постелі м'ягонько, що я спав, як по купелі? Та соромся щось таке нагадувати. До чого воно? Але ти отак у гарячці лежиш та й собі щось таке розгадуєш, а воно тебе зовсім обмарило. А ти як подужаєш, то насмієшся сама над собою. А ще й панстець намість тобі вибити тото пuste з голови, то він іще, не знати якого лиха, гірше тебе збаламутив. Йому здається, що кожному так, як йому, нічого більше нема на голові, лиш тото.

— Може бути, Андрійку, що це я з гарячки таке говорю, та ще тому, що мене панотець так налякали. А все-таки... або я знаю... Ні! Я — ніхтолиця¹. Візьми камінь та трісни мене по чолі, нехай лиш отут ногами зіб'ю! Ой! Ой! Троє малих діточок: два хлопчики і одна дівчинка, а я, бігме, не знаю, хто їм батько: чи ти, чи Йван. Головонько нещаслива, світку мій гіркенький! Що я діточкам уповім, як вони попідростають?! Як я їм у очі подивлюся?! Ой, ой, ой.

— А цить же, Аничко! Та бо не плач!... А бодай того попа хороба втяла! Не міг отам до своєї грубої попаді причепитися, але він мені хору жінку перепудив. Аничко, цить-бо! Будь же розумна! Та що ти таке вигадуєш?! Хто ж наші діточки годує, як не я? Кого ж вони слухають? Мене слухають. Чию худобу пастимуть? Мою. На кого робитимуть, як не на мене. Я їх подружу, я їм ґрунт відумру², і вони мене похваляють. Отож я й батько їм. А ти, Аничко, завсігди звертаєш на тото пuste. Стидайся!

— Та бо я присягу зламала! Я божила тобі вірність, а з Іваном полюбилася. Ой, господоньку! Земля підо мною горить!

— А бодай же той піп онімів, коли тобі таке наговорив! Таже то кальвін³, не піп. Чекай, чекай! Піду ж я до нього, та запитаюся: «Чи ти, мой, проводиш присягу при шлюбі в святій церковці на тото пuste, чи ти проводиш присягу на те, аби люди в мирності проживали, аби одно за одне дбало, аби працювали на хліб насущний, аби дітей до розу-

1. Ніхтолиця — ледащо, повія.

2. Відумру — віддам спадщину, відкажу

3. Кальвін — недовірок, еретик

му приводили та аби в хвалі божій із цього світа сходили. Кажі! Най знаю, якої ти віри?» Так я попа запитаю, аби знав, як мені другий раз жінку страшити. Аничко! А спам'ятайся ж, бо це не вийде на здоров'я. На платинку, об'яжи собі голову, най тобі гарячку витягне. А що? Зараз буде ліпше.

— Та я вже, Андрійку, розумію, лиш однако мені дуже сумно. За нічим мені так не банно¹, як за тими грішми, що ти видав на ліки та на ворожки пусто-дурно. Ліпше було би посправляти яку одежинку на діти.

— Оце ти, Аничко, розумно говориш. За це тебе хвалю. Але ти ще собі тото май у тямці, що ти найліпша газдиня в селі: ми доробилися з нічого, а все з-за твого старання. Та й я собі розрахував, що на тебе не жаль видати, бо як поздоровієш, то ти все відробиш. Ти, небого, варта видатку. Я тебе сильно навиджу та й тому не жалував би нічого, лиш аби тебе до здоров'я привернути. Йой! Таж я стратився б, якби по твоїй смерті роздумав, що я тобі на лік жалував. Ану ж би було помогло: бо я знаю, що без тебе змарнується ціле господарство, та й такої газдині ніде не дістану. Пильнуйся ж, Аничко, аби тобі легше було. Не бери собі тото пuste до голови. Ти собі лежи, як пані, та прибагай собі все, що схочеш, лиш не журися, бо то тобі не виходить на здоров'я. А я тобі подам усе готове під руки, аби ти й пташачого молока забажала, Аничко! А подивися ж весело на мене. Не будеш уже журитися?

— Не буду.

1904 р.

¹. Банно — сумно, тужно

МИХАЙЛО ЯЦКІВ
(1873 — 1961)

Михайло Юрійович Яцків народився 5 жовтня 1873 р. у селі Лесівці теперішньої Івано-Франківської області в селянській родині. Після закінчення початкової школи він вступає у 1886 р. у Станіславську гімназію, але з IV класу його виключають за участь у таємних зустрічах. Після двох років йому дозволяють учитись у Бережанах, але гімназію він так і не закінчив. З 1897 р. він живе у Львові, працює службовцем у кредитному товаристві «Дністер». З 1906 р. Яцків входить до редакційної колегії журналу «Світ», а в 1907 р. бере участь у заснуванні модерністського угруповання «Молода Муза», яка виникла навколо цього журналу. Під час першої світової війни Яцків служив в австрійській армії. У 1921 р. редагує газету «Рідний край». У 1939 р. працював у львівському відділі народної освіти, а з 1940 р. у львівській науковій бібліотеці. Помер у 1961 р. у Львові.

Яцків почав писати традиціями критичного реалізму. В цьому напрямі написані оповідання, які увійшли до збірки «В царстві сатани» (1899), повість «Огні горять» (1902), але далі переходить до символістичної новели. До напряму символізму можна зарахувати його оповідання «Доля молоденької музи», яке дало назву вищезгаданому] угрупованню, та оповідання «Боротьба з головою» (1906), збірка «Казка про перстень» (1907) та збірка «Ададжіо консоланте» (1912), роман «Танець тіней» та ін.

Оповідання «Боротьба з головою» друкується за збіркою «Галицька проза» ред. Ан. Лебідь, Київ, вид-во «Час», 1927.

10/10/10

10/10/10

10/10/10

БОРОТЬБА З ГОЛОВОЮ

Мати осиротила мене хлоп'ятцем. З тіней минулого дивляться її очі, долітають святі промені серця. Блукаю по світі, й ніде не судилось стрінути того образу віщої задуми. Я сам, маляр, довгі літа не зміг відтворити його, хоч у хвилях смутку оглядав щиро в душі. Тямлю ті очі... Станула на порозі й дивилася на кімнату довго-довго. Ледве відтягнули її. Знала, що не вертати їй вже ніколи.

Батько оженився вдруге. Взяв собі білоручку з панського дому. Пан біг за глину, а чоловік за калину. Як кажуть: «Першу жінку в дошки, а другу в подушки».

Статна, завертоока, ясне волосся, грішні груди, яркий голос. Сонна і лінива, як кітка. Тіло заглушило духа, як це звичайно буває у жінок. Принадами суєти обманила вона старого, він підчинився її волі й ладові. Так полинула тиха співанка у вічний спокій, а на її місці запанували пусті розкоші.

Мене лишали самого. Вимету бувало хату й сяду в куті. Знадвору заглядає хмарний вечір, я дивлюся через плече в безконечну, сіру пустелю перед собою, — сльоза за сльозою паде з очей.

Найбільше любив я бавитися зі своїм ровесником, Сенюковим Олексою, також сиротою.

Та раз прийшов він до мене опухлий, заплаканий і приніс з собою малі грабельки.

Ми сіли в бур'яні, він був смутний, не говорив нічого й не мав охоти бавитися як звичайно. Я дивився на його, врешті він попросив у мене хліба. Я побіг до хати й виніс крадьком кусочок хліба в пазусі. Олекса взяв хліб, вщипнув кришку, але не їв. Потім устав, сказав, що грабельки дали

Йому тітка, і волік їх за собою. Я підводив його, а він за-
грібав сліди своїх ніжок у поросі й лебедів як-би до себе:
— Бу-вай здо-ров, бу-вай здо-ров...

На другий день сказали люди, що Олекса помер.

Оповідали, що кілька днів перед тим ішов він попри пан-
ський сад, паничі були на черешні, а він правив у них чере-
шень. Таки дуже милосердно мав правити. Вони сміялися
з його й метали йому кістки, а потім нацькували псами.

В гарячці перед смертю просив черешень.

Минали літа, тепло вистигло для мене, я відсунувся й пі-
шов у світ-за-очі.

Чоловікові жінка не вмере, лише дитині мати.

І виріс я на чужині, а в мене виросла туга за рідною Украї-
ною, за рідною ненькою.

Я забажав бодай маленьку пам'ятку віднайти по ній, вос-
кресити її образ.

Так поїхав я в рідне село.

Батько привітав мене як тінь з того світа, мачуха позеле-
ніла і прибрала богомільний вид.

Простягла руку й показала на крісло.

— Ов, ти ще живеш? Ми вже давно вважали тебе небіж-
чиком!

В ході слів батько зиркав на мене; йому, видно, будилося
сумління й спомини, бо відступав від речі і згадав кілька
разів, що моє обличчя пригадує йому покійну.

Мачуха спитала, чи тямлю що з хлоп'ячих літ, але по
сім пригладжувала надшивку сукні й не чекала на відповідь.

Я силкувався на спокій, але шукав тіні тої, яка навіть по
смерті одна-одинок не покидала мене на білому студеному
світі. Це була кімната, в якій я її останній раз бачив.

Ні одної пам'ятки не лишили. Тепер ця кімната була перес-
троєна, чужа й холодна...

Наймичка накривала на стіл, мачуха позіхнула й вийшла.
Батько став не свій. Вона, видно, так заглушила його. Старий
шептав сам до себе, глипав дико на мене, розкладав руками,
то кривився, і та мерзота ранила мене й мучила до краю.

Двері отворилися, мачуха тягла щось, батько зітхнув, я
піднявся і застиг на місці.

— Представлю тобі, Назаре, мого єдиного сина, доктора
прав Нюнька, сказала вона з чванливою примхою і привела
перед мене карлика — не карлика, а велику, перехилену голову

з риб'ячими очима і неприємним усміхом. Вся решта тої мачушиної потіхи губилася в одязі дівка, тільки здорові руки й грубий карк нагадували людину, закопану по пояс у землю.

Ми обкинулися поглядом, карлик вхопив мою руку і стиснув так, що я аж висіпнув її.

— Пардон, — заскрипів він, як криничний журавель, — але я вважаю за потрібне представити все рґіпсіріо в тому значінні, щоб гість пізнав відразу, з ким має до діла і не судив по моїй марній появі, що в мене нема сили.

Він засичав і вишкірив два ряди здорових зубів, а те «моїй марній появі» виповів гордо.

Я почав казати, що таким способом не люблю ніяких доказів сили, але мачуха перебила:

— Від брата треба все приймати, тим більше, що він доктор.

Вона збилася з толку, але я мов-би й не чув цього і для спокою сказав від себе, що дорога втомила мене. По правді, мені було байдуже, хоч-би він був навіть міністром.

Та Нюнько напосівся на мене.

— Я чоловік практичний, здоровий розум — це моє серце. Стою на чолі фінансових та політичних інституцій і захираю голос у головних суспільних справах.

Знана річ, що з людей, яких греки кидали з Тайгету, сьогодні суспільні керманічі. Ціла сьогоднішня культура на таких підоймах.

Я дивився в того свого «брата», мене забирала лють і милосердя, а в кінці страх. Легко було зміркувати, що між нами прийде до важливого діла.

Він зійшов на поезію й мистецтво і сказав, що не терпить їх, бо плаксиві, бідні розбиваються в потемках і самі не знають, чого хочуть.

Мені не стало терпцю.

— Я сподівався, що ви це скажете, але не приходило вам ніколи на гадку, чому вона така і хто в цьому винен?

Він ладився відповісти одною з тих витертих бюрократичних фраз, якими воюють звичайно двоногі песиголовці, та я збив його зараз з гори.

— Це тому, що наша поезія й мистецтво не має ґрунту під собою і доки суспільний та політичний провід буде в таких руках, як досі і як ваші, то нема надії на кращу долю...

По вечері лишився я сам.

Вікно було відчинено на великий сад, до мене навідалися товариші-думки.

Не хворий я в задумі, але життя без опіки, між чужими, самотнє життя в кривді й пониженні зломило передчасно юність і дотеп.

Тепер добував я колюче терня.

Виперли мене з рідної хати, все забрали. Для Ньюнка. За те, що він уродився калікою, обдарували його серцем і достатком; я вродився здоровий, за те для мене не треба було ні опіки, ні землі.

Я сперся на вікні. Щоб бодай хоч стільки були мені лишили на сьогодні. Хатину і садок, коло неї. Прискорбна душа мала-б де сотворити захист для моїх бідних приятелів. Бездомний як птах, де-ж прийму їх у гості, чим зогрію?

Тут давно покинув я вівці й сопілку, взяв материні співанки й пішов у малярську школу. Опинився між тісними мурами, як вірля в клітці, як вихор з гір. І ті мури і той студений світ довкола ogrіваю теплом з-під рідної стріхи. В чужу, темну кімнату навідувалися дитинячі сні й привиди, які приніс я з далеких, рідних лісів від моєї неньки. Отсі щирі приятелі гуртувалися все самотніми вечорами й безсонними ночами довколо огню, що палав до мого бідного народу. Самотна відрода на чужині. Гей, гей...

Бувало вибігну до Сенюкового Олекси, сховаємося в саді, зладимо плужок із старого вістря та оремо землю... Олекса давно помер, мені також не судилося орати своєї ниви.

Так скінчилася перша співанка.

Раз пастушком заблудив я в лісі й по довгім плачу й голоді сон мене зморив. Буджуся опівночі, чударні дива снуються по смереках, місяць пускає пасма крізь галуззя на пні й корчі, верхи гудуть тихо, а ген з могили виходить сновиди й стогне, стогне, аж гомін іде по лісах.

Оце давній-предавній князь так покутував і шукав загубленого меча й дружини.

І він блукав, і кликав, і зойкав, і мучився отак...

Меч іржа з'їла, дружина сном непробудним заснула, лише рідне слово осталося живе й досі...

Так зачинається друга співанка.

Вичитую не раз, що там у ріднім краю чувати, та й оцей спомин пригадався мені.

Високо на скелі тулилося старе орлине гніздо. Та одного літа сталося так, що старі зачали війну між собою, а за ними й молоді взяли приклад. От вени, що лише трохи в пір'я убралися, стали дзьобати й бити кігтями одно другого, а потім з нудьги й лютості далі витягати кімочок по кімочку з гнізда. І не минуло багато часу, як старе гніздо злетіло в пропасть і вірлята розплескались на скелі.

Це скінчилася третя співанка.

.....

Рано прочунав я, й здавалося мені, що встаю із смерті. Потім вийшов я з батьком. Спитав його, як йому живеться. Він мовчав довго, вкінці став жалітися.

— Зле. Так таки зло, що годі виказати. Сам не вмію знайти ладу в тому всьому. Нечиста сила опанувала мене... Я став за попихача, за машину, що має старатися на жінчині та Нюнькові витребеньки, а мені самому ніде ніякого місця нема. В цілій хаті нема одної п'яді, де б я міг спокійно сісти. І до того та побожна відьма вічно жалить мене, що я лише про себе дбаю. Подумай лише, як ті всі побожні потвори вміють безбожно катувати! Вони обоє з Нюньком ненавидять мене в хаті, раді б не бачити мене. Ота жінка, це стричок на мою шию, це така чорна хмара, що мене морозом проймає й я не бачу перед собою ніякого рятунку. Я невірником усього: підлоги, стіни, дверей, години, навіть кожної хвилини. Тут не можна стануть в чоботях, там невірньо заговорити, бо Нюнько спить, там невірньо опертися, бо буде люлькою чути, — нічого мені не вільно. Мене на кожному кроці обгортає страх, власної тіні боюся... Ходив я давно до адвоката, гадав, дістану розвід, але він сказав, що розводи дають лише великим панам, а хлоп навіть думати про це не може. Завинив я сам через свій нерозум, дав обмотати себе, та й годі. Взяв собі жінку не під пару та й гадав, що буде така, як перша.

Стежкою, садами вийшли ми на цвинтар, до матеріної могили.

Було тихо. Сонце цілувало землю, на ній будилися квітки з медом і запахами. Білі хмарки линули на небі, як лебеді по синьому морі.

Незабута дивилася на нас із тіней дерев.

Старий шепотів.

— Я віз її до лікаря, а вона хотіла вертатися додому і дуже побивалася за тобою. «Хто буде йому співанок вечером співати? Він забанує за мною. Гей, чи знайдеться коли в світі серце, аби відчуло мій біль? Як Назар підросте, то перекажи йому від мене, що я гірко працювала. Видко, за-мало я собі ласки в бога випросила, коли дав мені таку доленьку». Тут ухопив її кашель, і вона зомліла.

Пісня виколисала її і була щирою посестрою в радості і смутку, а вона була їй вірна до останнього духу.

Мене взяв такий жаль, — жаль без міри, душа злетіла по-над усе марне на цій землі й тоді з'явилася мені мати.

Її очі дивилися на мене, моя безмежна туга воскресила її. Я побіг додому і кинувся з несамовитим розмахом малювати образ.

Так минали дні.

За той час не бачив я ні мачухи, ні карлика.

Глибока тишина довкола, на дворі літо, в кімнаті повно світла, я сиджу й дивлюся в свій твір. Нерухомо придивляюся грі своєї душі, образи самі приходять, забуті хвили з життя моєї матері.

Найраніше вона з нас усіх встає, найпізніше лягає. Праця й праця.

Оце ранок. Челядь обідає, синій промінь всувається крізь вікно поперек хати, стелиться на головах і снує мрію. Мати задивилася в нього, хтось озвався, вона шепнула: «тихо» — і дивилися далі в той промінь.

Звичайно, порається сама в хаті й тоді завжди смутна. В самім розгарі роботи згадає про щось, оглянеться по-за себе й стане нерухома, як статуя. При шитві відведе руку з голкою, спинить її нараз, задивиться в призабутий спомин, відтак зітхне тяжко й шие далі.

В лісі джерело, мати йде по воду, та не доріжкою, але все новою стежкою, мохом, куди ще ніхто не йшов.

Поодинокими словами будить покійна в мені душу і пересуває передо мною дивний світ образів.

Лежу хворий, вона на ослоні біля вікна пряде кужіль. Останній промінь сипле золотий цвіт на її голову, в хаті тихо, лиш веретено фуркотить рівно довкола, я задивився в неї і в небо за її головою і прохаю, аби заспівала що. І вона спі-

ває мені, як зорі летять у простір, хлопчина задивився в них і посилає за ними свою думку в світи, а ту думку ловить і ховає вічність.

Опівночі слухаю в просонні, й здається мені, що в саді вітер шумить смутно. Буджуся, довкола сутінок, мати сидить у ногах, вдивлена в мене і плаче нишком.

Досвіта вернувся я з вічного сну, й мені стало легше. Мати винесла мене на приспу.

Над головою блакитне небо, над обрієм ідуть довгою лавою білі й рожеві хмари.

— Оце славне товариство виступає в похід, а онде леви везуть богиню у ясному ридванці, — оповідає мати.

По нивах буяє вітер, дівчата мигають серпами, співанка стелиться далеко, як подільський лан, як українська туга.

«Ой, як ясненько, ой, як миленько,
куди сонінько сходить,
а ще ясніше, а ще миліше,
куди матінка ходить...»

Мамо, мамо... Ти одна на землі свята. Не даром поети опівнують тебе.

Вічність закрила твої очі, як хмара ясні зорі.

Твоя благородна душа покинула мене й полинула білою голубкою на золоті заходу.

Батько сидів біля мене, задивився в портрет давньої дружини й поганяв рясні сльози.

— Тепер на старість не маю нікого, лиш її. Не раз у безсонну ніч здається мені, що вона стукає в двері, виходжу... Довкола темно, глухо й пусто... Знаю, що не зійдемося вже там, тому живу з нею тут і тону в споминах, тону, потопаю...

— Не раз явиться мені в сні тиха, лагідна, як давно. Вибачай, — каже, — що не додержала я тобі товариства... Дівчам узяв ти мене в свої пороги, рано вийшла я з тобою в дорогу, а в полудне змучилися мої білі ніжки і тяжкий сон зломив мене».

Увійшла служниця й казала, що «пані» кличуть.

Старий скулився й вийшов.

Служниця прятала в кімнаті, глипала на образ, то на мене, я повидів, що хоче мені щось виявити, але оминається.

Я зачав з нею розмову, довідався, що небіжчик її тато служив тут давно, вкінці вона пообзиралася й шепнула:

— Я-б вам щось сказала, але боюся...

— Кажи, я не видам тебе.

Присадкувата постать зігнулася в куті, буцім стирала порохи; обгоріле, негарне, але людяне лице схилене над роботою, я чув сьщ що:

— Пані й панич у великому клопоті, бо гадають, що ви прийшли відібрати свою землю. Перед татом криються, бо тато за вами, але ви стережіться, бо хочать підплатити якихось людей, зв'язати вас і відвезти десь, ніби, як це порозуміла то до такого дому, що в ньому тримають божевільних. Все по ночам пані з паничем над тим радять, а це підслухала та й вам кажу, тільки прошу вас дуже не виявить мене.

Нам і не сниться не раз, що цей копає під нами яму, а той рятує.

В якому світі перебував я цілий час?

Аж тепер зрозумів я, чому мачуха й Ньюнко бокують від мене...

Вечеріло. Я вийшов у ліс і ліг серед гущавини. Земля, як мати, тулила мою журбу.

В світі гамір, праця на зломану голову й ті прокляті години, що рядять людиною, заголомшували мене, а тут дрімучий ліс обгорнув спокоем.

Прийшла думка про карлика.

Давно, в деяку хвилину розніс би був його кістки, тепер поставівся я, дивлюся більше в себе, життя навчило терпеливості, Христова наука промовляє до серця.

Хочеш мати колись по-правді заслужений той маленький шматок землі на гріб, то годі думати лиш про те, аби їсти, пити і спати.

Стараюся так робити, як би це Христос зробив. Що-ж більше я можу?

Але міняйлів із храму треба прати, ох, прати!

Спокійно й не без серця дивився я в душу карлика.

Це ж, брате, та несила, чорна сила, що давить людину цілий вік, чатує по всіх закутках, аби тебе ограбити, здерти зі шкури, затоптати в болото. Вона від самої найвищої гори

аж до споду та й від колиски до гробу. Пустиш собі кулю в лоб, ти ще не застиг, а чоботи вже стягають з тебе... Та сила також у нас самих, ми боремося з нею як із ворогом у власній хаті й ніколи її не поборемо, бо границі між злом і добром нема, як нема двох богів: ясного і чорного, лиш один-одинокий (і то в ідеї) мстивий та й ласкавий, як одно серце, що орудує чистою й темною кров'ю в тілі.

Думки блукали як змучені журавлі над морем.

Нараз здобунило в корчах, якби звір гнав за звіром, тріск счинився близько, я призираюся — на переді втікає дівчина й хлипає, за нею жене карлик, одною рукою відбивається від землі, в другій прут, і котиться, як ярич.

Я схопився й заступив дорогу.

Місяць світив на нас, ми дивилися хвилю один на другого.

— Ти що робиш? — проскиглив карлик. — Всюди тебе повно! Носишся з потайними планами, характеристика твого народу й матері!

Я приступаю до нього.

— Що верзеш? Поволі...

— Рушай з дороги! — зашипів він і шарпнув мене прутом.

Я ймив його за горло й підняв в одній руці. Він метався, але я робив тепер своє поважно й спокійно. Пригнув грабову гилю, обернув навколо шиї й пустив його в повітря.

По цім обгорнуло мене омерзнення, я поблукав лісом якийсь час, потім стямився й помчав до хати.

Тут стрінула мене несподіванка. Карлик мав занадто сильні руки, аби повіситися. Він розірвав гилю, полетів тельмом вниз, розповів усе, і я саме застав, як він із мачухою дер образ моєї матері в кусні й обоє топтали його ногами.

Вони впали на мене як хижі птахи і це прийшла хвиля, в якій я на безвихідну боротьбу тисячу своїх днів і тисячу безсонних ночей здавалося, знайшов найпростіший спосіб, якого не пробував досі.

Я рушився до мачухи, вхопив її за волосся, кинув до землі й обкладав п'ястуками, при тому завважив блиском, що її тіло як у рися, що в ньому кісточки не домацаєшся. Та нараз чийсь руки обкрутили мене в поясі як вужівкою, я пізнав карлика, мені мигнула морока, що обкручує й давить моїх темних братів, і це довело мене до розпуки.

Я вхопив його за ноги, покладав ним мачуху і кидав до землі як клубком, та він обгорнув рамена довколо голови як пружини й сичав у одно:

— А таки мені нічого не вдієш.

Моя лють перейшла в божевілля.

Оце я знову на чужині.

В рідну Україну не вернусь ніколи.

В самоті й нудзі ковтаю гіркий жаль.

Так минають дні за днями.

А ночами переслідують мене примари.

Десь серед темряви стає з полум'я гніздо гадюк, я тікаю в долину, передо мною тінь аж до краю світа купається в крові на спаленій, потрісканій землі, ніде ні корчика, ні билини, я падаю по проваллях, а за мною з гори, від попалу котиться голова карлика.

Лише скриюся де, спочину на хвильку — бісова голова летить за мною.

Так стратив я образ матері.

Душа стала плоха, він не являється мені, я не можу відновити його.

1906 р.

МАРКО ЧЕРЕМШИНА
(1874—1927)

Іван Юрійович Семанюк (літературний псевдонім Марко Черемшина) народився 1874 р. у селі Кобаки, Косівського повіту, теперішньої Івано-Франківської області, у селянській родині. Раннє дитинство він провів у горах у діда-гуцула. Учився у сільській школі, потім пастушив. Відтак поступив до Коломийської польської гімназії, яку закінчив 1896 р. Між 1896—1901 рр. учився на юридичному факультеті Віденського університету. На цей час припадає перший етап його літературної діяльності. По закінченню університету працює як адвокатський практикант у Делятині, а з 1912 р. відкриває власну адвокатську канцелярію у Снятині, віддаючи багато енергії захисту перед судом інтересів селян. Писати розпочав знову в час першої світової війни. Помер Марко Черемшина від розриву серця на могилі батька у 1927 р.

Перші друковані твори Черемшини це оповідання «Керманич», написане під впливом Федьковича, цикл поем у прозі «Листки» (1896) і оповідання «Нечаяна смерть» (1897). У 1901 р. виходить його збірка оповідань «Карби», яка вмістила твори надихані життям селянства і фольклором. До збірки входили оповідання «Карби», «Раз мати родила», «Святий Николай у гарті», «Чічка», «Більмо», «Злодія зловили», «Основини» і ін. Друга збірка новел Черемшини вийшла у Києві у 1925 р. під назвою «Село вигибає». Вона вмістила окрім новел передрукованих із збірки «Карби» і оповідання циклу «Село за війни» («Село потерпає», «Перші стріли», «Зрадник», «Село вигибає» і ін.) і частину родинно-побутових новел, створених письменником після першої світової війни («Парасочка», «За мачуху молоденьку», «На Купала на Івана»). Інші новели цієї групи увійшли до посмертної збірки Черемшини «Верховина» (Київ, 1929).

Оповідання «Злодія зловили» і «Бабин хід» передруковані за виданням: Марко Черемшина, Твори, Київ, Держлітвидав, 1960.

ЗЛОДІЯ ЗЛОВИЛИ

По відорщах¹ умер йому дьидя, відтак за дьидем не забарила ся неня, а відтак забрали жиди усю відумерщину.² «Сім неділь без одної ходить уже малий Юра Приймаків льонтом»³ і ніхто його не питає, чи їв він, чи спав, чи має сорочечку. Ніхто ані раз!

Бліде личко пожовкло, як віск; на ньому вирізалися по обох боках косточки, а очі потали в голову і позакисали. Лишень кучма нечесаного волосся б'вйніше виросла і накривла чоло й цілу потилицю, а сама не накрита. Також передні зуби попідростали йому замість тих, що повипадали ще за дьиді. Та що ж! Горішня губа не завтякає⁴ їх накрити, тому кривиться йому на улиці діввора і прозиває його «вишкі-реним».

Ще за дьиді пас він козу дома, пас межами та поточинами, але не ціле літо, лише доти, доки жиди козу назад не відобрали. Тоді йому було святе життя, він пастушив. І тепер ще ходить з батіжком; пужівно вирубав з ліщини, а батіг пересукав собі з курмея, що загубив його чийсь кінь запутаний на толоці. З того ж самого курмея усукав він теж мотузок до підперезання.

То так іде він вулицею та й батіжком: тріс, тріс! А як тее уздрить котрий газда, то насмішкується з него згїрдливо: — А ти, мой, хло', пси пасєш?

1. Відорщі — водохрещі, йордан
2. Відумерщина — спадок
3. Льонт — безпритульний
4. Завтякати — досягнути

Юра схиляє тоді лице в долину, батіжок ховає назад плечей, каже газді гречно «славайсусу» і борзенько з ним розминається. А потім знов далі: тріс, тріс!

Так дуже любить пастушити.

Однако ж ніхто не хоче взяти його за пастушка. Прийшла була з другого села тітка, що служить там у єгомостя, та й завела його до багача Кречуна, чи не взяв би до маржини.

— Не потрібую я такого вулишника, най би ще мені потегш від хати та здезентировав, та й шукай вітра в полі. Я свої достатки сам собі обкутаю, а то пустий зафеленок¹, — гримнув Кречун на Юрову тітку. А Юра напудився та й утік з подвір'я ще заки багач виговорив своє.

— Шезни та пропади від мене, паскудо, лиш сором ми робиш! — Прощалася з Юрою тітка, вертаючи на свою службу.

І Юра мірить даліше громадські вулиці.

Найде де садовину, в лісі афину або ожину, то лиш проликне та й уже нема. А змилується хто да дасть грінку хліба, то він не зараз її візьме. А як бере, то видиться йому, що світ на нього паде.

— Простибі, вуечку, вуйночко, я не голоден, — каже, а сам очима їсть.

Такий ще соромливий.

Як ідеться попри царинку богача Кречуна, то понад поточину попри саме вориння зайдеться ід Решетаревій царинці, відтак ід Фенчуковій, а відтак під гору Клотічку. На Клотічці то такі щороку родять афини, що хоч сядь та їж. Юра заходив туди довгий час на полуденок, але тепер вони вже відродили, бо скрізь уже такі відродили. Тепер іде він ще останній раз, щоби зізнати, чи не показалися під самим вершком.

Сонце, що лише пополудновало і взялося йти в дальшу дорогу, та й так гріє мир божий, що поти збивають. Стара Кречуниха пустила на царинці тіля ід корові, аби корова молоко припустила. Сама вона причікнула з другого боку та й поволеньки відбирає теляті з писка один дійок по другім. А теля так ссе, ссе та підштуркує вим'я, та далі ссе. А крізь

¹ Зафеленок — накорінок

вориння Юра призирається, приязно призирається. Скоро теля запає голову під саме вим'я, то і він свою голову вихиляє наперед крізь вориння, а скоро Кречуниха ударить теля по писку і воно відсуне голову набік, то і він висуває свою голову з-поміж вориння назад.

То так йому оскомина на зубах робилася.

Коли відтак Кречуниха ймила теля за хвіст і за вуха та й так затигнула до яливника, тоді встав Юра з-під вориння і став іти даліше наперед себе.

Іде помаленьку і батіжком не витріскує ані раз. Не раз навіть на купину зашпотається, мовби не бачив світа серед білої днини. По мотузку, що спав з черева на клуби, можна пізнати, що то голод заступав йому очі.

А в поточині вода журчить та мечеться з каменя на камінь. Йому пригадалося, як дьдя з роботи приніс був раз із Бессарабії рибу, таку солону, таку добру. Неня зварила була її з цибулею і дала йому таку букату, як на два пальці. Тоді вивів він був козу над поточину пасти, їв рибу та й раз по раз пив із поточини воду, так що аж багачка Кречуниха йому завидовала, коли прийшла до поточини з коновками.

— Ти, мой, де був на храму, що так жльокаєш воду? питала вона тоді зі злості.

Сю солодку згадку перервав йому мотузок, що наважився поверх клубів спасти на землю. Він перев'язав його коротше і нога за ногою прийшов уже саме перед Фенчукову царинку. А на царинці корова: Му-у-у! — та й просто д ньому. Корові привиділося мабуть, що то Фенчучка йде її доїти та й несе пашу, бо то якраз час до видую, а маржинка свій час знає.

Юра зупинився і сперся на вориння. Спершу похнюпив голову в долину, гейби над чим роздумував, а відтак запхав пальці в уста і жмякає їх та й дивиться на корову, дуже жалібно дивиться.

Корова стала що раз, то ближче підходити до нього, нарешті приблизилася зовсім, витягнула писок, притулила до його руки, гейби обнюхувала, а опісля взялася лизати його руки, лице, волосся.

Юрі вчинилося ще солодше, як тоді, коли його небіжка неня проти сонця обіськала. То перший раз по нениній смерті зазнає він таких солодощів, такого тепла. Сиротою зустрічався він тільки з холодом та глумом. От уже третій день не мав нічого в роті; коли б ще стільки, то передня шкірка

на череві прилипне до поперека. З вдячності став він гладити корову по її коров'ячому чолі і приговорювати: «Міцька моя, маленька моя!» Відтак переліз через вориння, умикав жменю трави і подав корові. Корова їла. Він дивився, як вона їсть, і тут йому пригадався його голод, пригадалось Кречунове теля, що так смачно ссало свою маму, і знов пригадалися усі солодощі, що їх зазнав за дьиді та нені. І він забув де він, прикляк корові до вим'я, пригорнув дійки до своїх засохлих уст і ссав один за другим, ссав без тями. А корова стоїть та й румигає. Вона рада, що у свій час молока збудеться і вим'я полегшає.

Але стара Фенчучка не забуває ряду в газдівстві, бо вона вже двацять рік і один газдинею. Вона бере в одну руку в'язочку паші, а в другу дійницю та й іде на царинку ід білуні. Іде та й роздумує, чи лишити сьогоднішнє молоко на сметанку, чи понести до Берчихи та й сире продати, аби впрятати грошників на свічку ід богородиці. Вона ж церковна сестриця. Приходить ід корові, стає, дивиться та й своїм очам не вірить. І пашу, і дійницю пустила з рук, так розлютилася.

— Ссав би-с кров та би-с ссав! — крикнула вона насамперед так само, як кричиться на бичка-ласійка, коли сей без її призво-лу добереться до маминих дійок. Слідом за тим прискочила до Юри, що клячав і ссав без пам'яті, вхопила за волосся та й перевернула горілиць назад.

— То ти, котюго? Та ти онь мені молоко меш красти? Злодюго! Ти до корови вже берешси, рабувати мене хочеш, рабувати, рабувати? — зойкала вона на все горло та й гупала Юру, куди виділа: по тварі, по ногах, по череві. Відтак узяла за кучму, піднесла у повітря й тевкнула ним назад до землі. Корова тимчасом уступилася із давнього місця, підійшла до полишеної в'язки паши та й спокійно собі заїдала. Фенчучці се додавало ще більше злості. Вона взяла вдруге Юру за чупер та й знов піднесла. Юра тепер начеб зі сну пробудився, Досі він не тямив, що з ним діється. Фенчучка його гупала, а він ні відізався, ні ворухнувся. Тепер пізнав він заслинену твар Фенчучки, пізнав і став плакати й випрошуватися так само, як би відпрошувався, коли б його хто наторопом без причини став обкладати штовханцями.

— Нічого не буду, вуйночко, не буду, золота вуйночко, любко-вуйночко, не бу-у-у-ду.

Фенчучка не слухала його; вона дивилася на провуки і щавлю-цю і вела за чупер Юру до хати та все кляла:

— Повішенику дідьчий, ти мене рабуєш, рабуєш, мой, злодого, рабуєш!

Старий Фенчук зачув зорати з-за воріт від воріт і гукнув:

— Мой, Насте, мо', а шо там таке?

— Таже, аді, ми в хаті, а цес злодого нас на пні обкрадає — відповідала верескливо Фенчучка.

— Ей де ж би? Та де-с його найшла?

— Таже, аді, приссався до корови, ек клищ, та й гет виссав молоко.

На се жіноче пояснення плюнув Фенчук у долоні, відтворив скоро лісу, побіг, як хлопець, напротив жінки, хапнув за руку Юру та й по лиці: повх, то відси, то відти. І Юра по хвилинці голосніше заголосив і покірніше став випрошуватися:

— Любчику, вучку, не буду, ніколи не буду, поки жити буду!...

— Мо-о-о-ой! Я злодія умію вчити! — грозив старий, ведучи його за вухо наперед хати.

А Фенчучка не переставала зойкувати:

— Гей, люди добрі, люди добрі, серед білої днини краде, з-перед очей краде!

То так голосно вона кричала, що всі сусіди стали збігатися, як на який дивогляд.

Фенчук ще раз потряс Юрою, заскреготав зубами і ще раз погрозив:

— Мой! Я тебе раз навчу! Насте а йди-ко принеси ножиці з хати.

Настя ще розповідала уривками сусідам, як вона ймила «злодія», а відтак аж пішла по ножиці і все кляла, зойкувала.

— Обстричи злодія, обстричи! — кричали сусіди, що догадалися, нащо Фенчук сказав жінці винести ножиці.

Юрі поллялись сльози цюрком; він запищав не своїми головами. Він знав, що головних злодіїв стрижуть у селі, знав, що то великий сором, і тому нестямився від плачу.

Але Фенчучка винесла ножиці і подала старому. Сусіди вмить ухопили його за руки і ціпко тримали, а Фенчук стриг Юрову гичку при самім тілі, ще коротше, як стрижуться вівці навесні.

То такий зойк звівся, як його стригли, гейби в горшку пражилося. Ті, що його тримають, клянуть усіми клятьбами, якими звичайно кленеться злодія; Настя ще голосніше клене, Юра лише час од часу йойкає захриплим, сплаканим голосом. А ті, що не мали іншої роботи, ходять по вулиці і повісткують на допити з верхів бадікам цілу подію. Вони кладуть коло рота обі долоні і кричать:

— Злодія ймили-сми!

.....

— Юру Приймакового!

.....

— Ага, того вишкіреного!

1900 р.

БАБИН ХІД

Вперлася ногами в землю, а обома руками держиться телеграфічного стовпа та й головою бовтає.

Така, гей¹ хрущик, маленька, як грудочка глини під тичкою, як мацінька каблучка межі стовпом а землею. Вітер звів би полегоньки і, як стеблом, перекидав би по дорозі, якби його гори не спирали.

Баба відкашлюється.

Гейби довгу гадюку з грудей виперти мала, гейби буря з неї на світ виривалася — дух запирала.

Стовп гуде жадібно, як би жалувал бабу, як би приговорював до неї, аби не подавалася.

Дрібні крапельки осіннього дощу граються на бабиних плечах, начеб хотіли її з-під стовпа у пропасть змити.

Але вона не дається.

Йдуть дорогою бадіки з міста та й минають її, бо то «сторонці» люди.

— Ця, брачіки, вже до магазину, — кажуть вони до себе і махають головами над бабиною старістю.

Та вона їх не бачить, бесіди не чує. Кришку синього лица до стовпа, як до подушки, притулює, віддихується.

— Аби цесі стовпи світилися! — стогне і обіймає ціпкіше стовп, як мала дитина дьидеву² шию.

— То-сми слаба, а то-сми ув'єла!³

Якби не боялася ночі, то не уступилася б з місця, бо не бірує.⁴

1. гей — наче

2. дьиде — батько

3. ув'єти — послабнути

4. бірувати — могли

Най її ще раз спір¹ візьме, най упаде на дорозі, то не збірує встати. Але най ніч за очі вхопить, най фіра² над'їде, най собака навернеться, то й пощіку³ з баби не буде.

Так вона надумується, чи має йти даліше, чи ще не припочивати. Та руки від студеного дощу деревіють, ноги затерпають.

— Прийдеси на дорозі вмерти, — тремтить вона, як трепетивий⁴ жовтий листочок.

Надходять знайомі бадіки⁵ і пізнають бабу.

— Йди-ко, бабко, не чіпи⁶ під слупом!⁷

— Ой, де ж я, газдики, з вами піду, коли-сми не годна!

— Таже видко си, що не годна, але ходи, бо, ніч ті зайде, то й що меш робити?

Баба береться йти з бадіками. Здається, що всі кісточки з неї розсипаються, як ногами ступає.

— Дай вам боже здоровлечко, [що не лишьисте мні серед дороги, шо сте такі добрі!

— Та де би ми тебе, бабко, лишили, таже ти, віді⁸ йкас газдиня була!

— Шо з того, бадічки, шо була, коли мні тепер мій син збиткує, за пометінне⁹ має?

— Най такого сина грім заб'є, шо неню не шінує.

— Аді, йкос ані грім не вбиває, ані нічо го не береси, а бог згори дивитси. А я до натаря ходила, ци би не скасував тот тастамент по покійничкові.

— А де ж тобі, бабо, тільки світ самій ходити, де ж тобі своєв головов на старість бити?

— Не годна-сми, любетка, бігме сми, не годна.

Руки на груди клала і присягалася, що не годна.

Бадіки забували крок з бабою держати і вихоплювалися наперед, живо розмовляючи.

¹ спір — астма, задуха

² фіра — підвода

³ пощік — слід

⁴ трепета — осіка

⁵ бадіка — дядько

⁶ чіпiti — стати неповорушно

⁷ слуп — стовп

⁸ віді — мабуть

⁹ пометіне — сміття, непотріб

— Ви, газдики, через мене не блавучьте¹, лиш таки йдіть борше², бо на вас домівка жде, — гречно пригадує баба.

Бадіки перечать тому, але таки забувають за бабу і лишають її позаду.

— Я з вами не збірую, газдики, ой не збірую.

Та газди не чують її жалів, відійшли геть наперед і криливо виговорюють на захланного її сина та й клятьбами бесіду переплітають.

А баба перебігає їх очима та й шукає другого стовпа, аби при ньому другим наторопом³ відкашлятися.

— Гондечки стоїт, такий моцний, такий високий.

— Але далеченько відсунувси, ой далеченько.

— Віді, не зайду к нему, віді, не збірую.

Гори, гейби горбаті старці, сидять рядом над глибокою долиною і потоками спльовують осінню, тяжку вогкість та й лякають бабу.

Потоки біжать нестримно стрімголов додолу, вижолоблюють гірські кременисті груди та й підстругують дорогу, що на худих гірських ребрах звисає враз з бабою, отік⁴ парубоцький пояс на старечім череві.

Ледь-ледь вітер повіє, ледь-ледь вода камінні постручує, то й слід загине по бабі та й по бабинім ході.

1901 р.

¹ блавучити — дармувати, байдикувати

² борзо — швидко

³ натороп — приступ

⁴ отік — наче

СТЕПАН ВАСИЛЬЧЕНКО
(1878 — 1932)

Степан Васильович Панасенко (літературний псевдонім Степан Васильченко) народився у 1878 р. у містечку Ічні на Чернігівщині в родині селянина-шевця. Учився у двокласній (п'ятирічній) сільській школі, а відтак у Коростишівській учительській семінарії, яку закінчує 1897 р. Після того учителює по селах. У 1904 р. учить деякий час у Глухівському учительському інституті після чого учителює у шахтарському селищі. За революційну діяльність він посидів у тюрмі між 1906—1908 рр. і йому було заборонено учителювати. З 1908 р. він живе у Ічні. В цей час пише оповідання, які посилає до київських журналів. З 1910 р. працює у Києві у редакції газети «Рада». Під час першої світової війни він перебував на фронті і захворів на серце через фізичні і моральні випробування. Жовтневу революцію він вітає. Після 1917 рр. він працював як директор дитячого будинку і між 1921—1928 рр. викладав у школі ім. Франка у Києві. Помер у Києві 1932 р.

Новели Васильченка почали друкуватись у періодиці у 1910—1911 рр. 1911 р. виходить його збірка «Ескізи», а 1915 р. збірка «Оповідання». До цих збірок включені такі його твори, як: «Мужицька арихметика», «Чайка», «Осінній ескіз», «На хуторі», «Талант», «Циганка», «Над Россю» і ін. В післяжовтневий час він написав оповідання «Приблуда» і повісті «Авіаційний гурток» (1925) і «Олов'яний перстень».

На румунській мові вийшли вибрані оповідання Васильченка у 1955 р.

Оповідання «На хуторі» подано за внигою: Степан Васильченко, Вибране, Київ, Радянський письменник, 1954.

and $\mathcal{L}(\mathcal{A}) = \mathcal{L}(\mathcal{B})$ if and only if $\mathcal{A} = \mathcal{B}$.

Proof.

Let

$$L = \{ \langle \mathcal{A}, \mathcal{B} \rangle \mid \mathcal{A} \text{ and } \mathcal{B} \text{ are languages and } \mathcal{L}(\mathcal{A}) = \mathcal{L}(\mathcal{B}) \}$$

is a language.

Let $\mathcal{A}$ and $\mathcal{B}$ be languages. Then $\langle \mathcal{A}, \mathcal{B} \rangle \in L$ if and only if $\mathcal{L}(\mathcal{A}) = \mathcal{L}(\mathcal{B})$.

Let $\mathcal{A}$ and $\mathcal{B}$ be languages.

НА ХУТОРІ

Заходила ніч.

Німіє степ і тьмариться.

Поспішаючи, кудись ховаються останні шүми й гуки довгої літньої днини. Не погасло ще на заході, як кров, червоне зарево, а вже над ним у темряві далекого неба зажевріла, немов жарина, в попелі, вечірня зоря. А місяць, що перше висів серед ясного неба сірою, мало помітною плямою, під темним крилом ночі зразу ожив і засвітився білим, чарівним огнем.

Ринуло з неба ціле море тихого світла, все на землі потопляючи. Над степом промайнув легенькою тінню незрчий сон.

Ніч зайшла.

Маленькою хмаринкою темніє над глибоким ярмом закинутій у степу хуторець.

Синіють у промінні хатки. У яр потяглися довгі тіні.

Тихо в хуторі, мов у скам'янілому царстві із давньої казки.

Серпи, коси, вози, збруя — все трупом лежить коло хат, немов ті цяцьки, що перед сном порозкидали малі діти. По дворах манячать стіжки свіжої пашні, мало не поруч з хатами тягнуться ниви з блискучою стернею.

На нивах, як те військо побите, темніють незношені снопи, стеляться довгими рядами незагребені покоси і, сбившись стеблинами в густу лаву, подекуди стоять самотою клапті недокошеної пшениці.

А над усім густо стелеться дух свіжого степового сіна.

Розкошами, красою віє над степом...

У яру тихо й сумно. Світить над ним місяць. Вздовж нього розтягнулися довгою стрічкою кучеряві верби. З-під верб

одірвались і попливли проти місяця понад зрошеною травою марища-тіні. Запирскало щось... Воли. За волами виринула й стала в яру волохата постать.

На голові у неї наверхене жмутом якесь ганчір'я, довга свита підперезана білою ганчіркою, на ногах великі мужичі чоботи, а в руках — батіг. З купи ганчірок визирає мармурове дівоче личко з дуже великими пречудними очима. Дівчина притулилася плечем до стовбура верби й закинула голову проти місяця. Очі у неї склепилися, руки опустилися, як у сонної. Стоїть і осміхається.

Затремтіло зразу сонне повітря, і зграї срібних звуків, плутаючись і виграваяючи, полетіли яром і далеко кругом заснували степ.

Потім із моря звуків вирізалися дзвінки, мов із срібла викувані, слова пісні:

Яром, яром, пшениченька ланом,
Горою овес.
Не по правді, молодий козаче,
Зо мною живеш...

Слова всі до одного оддалися голосною луною; ні одне не сховалося. Дівчина замовкла і схилила голову. Стало знов тихо. Тільки десь далеко, тремтячи в повітрі, завмирили останні одголоси пісні.

Верби стоять — не стелються. Проз їх віти де-не-де визирають далекі зорі.

Дівчина звела великі очі і довго вдивлялася ними в сріблясту далечінь. Здіймала руки, щось шепотіла сама собі, кивала гірко головою.

Знову зворухнулось повітря, і срібні звуки розбудили степ. Дівчина заплющила очі, марить і співає.

І ввижається бідній дівчині в старих лахміттях, що не наймичка вона, не сирота... Вона — дочка — одиниця багатого батька. У неї шовком шиті сорочки, дорогії килими, дукачі срібні... Та не милі їй вони, бо не хоче її любити козак молодий. А той козак — такий хлопець, яких уже не має тепер; він у пишному вбранні, що сяє, як сонце. Під ним кінь вороний, а в того коня горять на ногах золоті підкови, срібні виблискують стремена. Сидить козак на коні перед нею,

хороший і вільний, як вітер степовий, а вона стоїть перед ним засмучена та стиха докоряє йому, що не по правді він з нею живе...

Тужить, розливається голос дівчини, і лунає-розлягається по сонному степу живе оповідання про дівчину та зрадливого козака.

«Ой вистели, дівчино, — дає глузливую козак дівчині пораду, — ой вистели килимами двір, щоб не скаляв мій кінч вороний золотих підків, — тоді буду до тебе ходити».

«Ой посади, дівчино, край воріт вербу, тоді буду до тебе заходити».

Та не одурити козакові дівчини! Почула вона серцем гірку правду, і тихим, безнадійним смутком забриніли останні слова пісні:

Я й садила, я вже й поливала, —
Не приймається.
Брешеш, брешеш, молодий козаче, —
Ти цураєшся.

.....

Стоїть дівчина, схилившись до верби головою, сльози витирає рукавом драної свитини. Стоїть з жалощами в серці, засмучена й обмарена чарівними малюнками давно минулого, давно забутого, вільного і шумливого життя її рідного краю.

А в тихому хуторі зчинилося диво: од сну просипалися люди, виходили з хат здивовані й слухали пісню, що живою силою вривалася з яру на хутір.

Прочинились двері чиєїсь хати, і, зчепивши руки на грудях, стояла на порозі біла постать чи дівчини, чи молодиці. Місяць світить на білу постать і на хату.

А на краю хутора, од степу, спочивав у сінях своєї хати старий дід. І мариться крізь сон дідові, що в сінях над ним бринить струна. Дідові сон сниться, а струна все бринить, та бринить і його будить. І дід прокинувся.

В прочинені двері б'є синім промінням місяць, а по сінях лунає пісня, аж лящить. Вийшов дід із сіней, схилився на тин та й слухає.

На хуторі тихо та дунко. Все кругом спить, тільки в яру хтось не хоче коритися снові і крає сонне повітря своїм молодим могутнім голосом.

Тужить та в'ється в яру дівочий спів, і не помічає дід, як в'ється він сам услід тому співу; то схилеться, то розігнеться, то візьметься за груди рукою.

Чудне щось діється з дідом: йому стало здаватися, немов хтось у жменю взяв його старе серце і став його помаленьку чавити, а дідові стає чогось так жаль-жаль.

На моріжку коло тину сидить уже цілий гурток хуторян; білють сорочки, видніються кудлаті голови, босі ноги, тихим блиском сяють заспані очі.

Всі вони здаються при місяці фігурами, вимуруваними з білого каменю.

Всередині між ними сидить парубок з чорними великими очима й тихо й поважно щось розкажує. Білі фігури поскилялися до нього, слухають.

Його мова одбивається в тихому хуторі буркотанням маленького струмочка. Парубок розкажує про чудну дівчину, що недавно привезена сюди з далеких хуторів до хазяїна за наймичку. Вона дика, боязка й чудна. Вінки собі з квіток сплітає, квітчається і так ходить у роботі цілий день. Збирає коло себе дітей та все розкажує дивні якісь казки або свої сни. А як стане співати, то зразу своїм голосом душу проймає.

До гурту підпливають мовчазні тіні, сідають на моріжок і мовчки слухають.

Потім тихо й поважно, не перебиваючи один одного, стали довго вони розмовляти. Стали згадувати давніх своїх співців і всіх незвичайних людей, що колись жили між ними. Часом гарячими хвилями з новою силою долітала з яру пісня, вривалася в груди людей, і вони стихали. Потім, переждавши, говорили далі.

Споминали вони якогось чабана Ілька, що своїми піснями приворожив до себе молоду пані. Ох, і що ж то за сила була в тому голосі! Вийде було на могилу, гукне пісню — і весь степ окрасить нею. Люди бувало кидали роботу та виходили слухати Ілька із хутора аж у степ. Ширий і правдивий був чоловік Ілько. Підмовляла молода пані їхати його з собою кудись, та не поволів Ілько життя панові розор-

яти, а поволів іти кудись в Чорноморію. Та як пішов, як пішов, та й досі чутки нема.

В яру залунав новий ниючий і пекучий спів. Дівча співало про себе, що їй горе на світі. Вона сирота, а люди недобрі, і нема до кого їй прихилитися; скаржилася комусь, що не зазнала вона на світі розкошів, що марно проходять літа її по наймах у важкій роботі...

А люди на хуторі все слухають і згадують усе інших своїх співців.

І були вони, всі ті таланти рідного люду, ті найулюблені діти свого смутного краю, як і цеє вбоге й забите дівча, — люди з найбідніших бідні, а найтемніших темні, були наймитами у чужих людей і пасинками в долі.

1910 р.

АРХИП ТЕСЛЕНКО
(1882 — 1911)

Архип Юхимович Тесленко народився у селі Харківцях Лохвицького повіту на Полтавщині у бідній селянській родині. Учився у початковій школі та у церковно-учительській школі у Харківцях, збираючись стати учителем, але за «допитливість» його звідти було виключено. Після того працював у волосному управлінні, учився у нотаріуса у Лохвицях, провадив культурну роботу на селі, коли і почав писати літературні твори, які стали друкуватись у київських часописах, починаючи від 1906 р. За активну участь у революційному русі селян Тесленка було зарештовано двічі, а далі вислано у Вятську губернію. Він повернувся у рідне село тяжко хворий на туберкульоз тільки у 1909 р. Живучи у тяжких матеріальних нестатках, він продовжує писати оповідання, посилає дописи до газет, викриваючи дії місцевих реакційних сил. Помер Тесленко у 1911 р., проживши лише 29 років.

Збірка його оповідань вийшла тільки посмертно, у 1912 році у Києві під назвою «З книги життя». Найбільш відомі його твори: оповідання «За папшортом», «Хуторяночка», «Школяр», «У схимника», «Радощі», «Любов до ближнього», «Немає матері» та повість «Страчене життя».

Оповідання «Поганяй до ями» належить до найбільш яскравих автобіографічних творів письменника. В антології подається за виданням: Архип Тесленко, Твори, Київ, 1956.

ПОГАНЯЙ ДО ЯМИ!

Думка одна вже в мене тепер: поганяй до ями! Молодий та зелений ще, жить би ще, жить, та... що ж будеш робить? Не живеться.

Бідний батько, бідна матуся! Як це їм дивитися на мене змарнілого, хворого? Скільки вони вже діток поховали, по-виряджали на той світ! Голод, холод. Було і обкладок, і гарячок!.. Хотіли, щоб хоч я вже жив, на мене надіялись. Було вже й позичать грошеньят, та й чобітки й жупанок мені справлять. А йду в школу, то й олійки, й рибки мені. А під-ріс, оддали ще у більшу школу мене. Хотіли у люди вивести.

Учися, — кажуть було, — учися, щоб хоч ти, як ми, не страждав, не спотикався на поденщинах.

А вчився я тоді у второкласній школі, що є біля нас у селі одному. Скрутно було платити за мене їм, слабим, старим, у школу ту, та стяглись, платили.

Розумів я уже й сам добре тоді, що вчиться треба було. Чимало вже й книг прочитав.

І вчуся було. Іноді я напишу було «сочиненіє»¹, чи вірш прочитаю, то вчитель:

— З тебе люди будуть, — було всміхнеться до мене.

Так радію було. Життя таким гарним уявляю собі. І цю, й ту школу кінчаю думкою, і цим, і тим бачу себе. Та дарма.

Любив я у школі обміркувати це, те, докопуватись до цього, до того, що й небо, що й зорі. А як було отець завідуючий, він же і законовчитель стане про таке що балакати

¹ сочиненіє (рос.): твір

про сорокуст,¹ маслособорування,² абощо, як це чоловіка у царство уводить³, то я:

— А як найнять ні за віщо у кого цього?

Так було косо погляне на мене. І от видають раз на святки нам білети.⁴ Дивляюся: у моєму по поведенію замість п'ять стоїть три з половиною.

— За віщо це? — здивувався я.

— Щоб не мудрствував дуже, — отець завідуючий мені.

А то у неділю якось проповідь у церкві розказував він. Про благочестя⁵ розказував, та згадав і про Чвира Івана.

— От чоловік, — каже, — на таких тільки й віра держиться.

Знаю я Чвира того, — та й хто не знає його! — Там багатир, що поля, а що худоби у його!... І сам такий: послушення у церкві тобі; трохи не щогоду ікони у церкву справляє, хрести. Тільки... люди жаліються на його. Як зійде, кажуть, на його землю скотина чия — і не оплатиться йому. А прийде зима, біднота ходить купувати хліба, соломи до його. «Оте, — каже, — заплати, так продам, а ні, то хай краще погниє воно в мене.» Далі й балакати не стане з тобою.

Ідемо з церкви, я й кажу до хлопців:

— Гарна віра, — кажу, — до церкви ходить, ікони справлять, а до людей звіриною будуть!

Сказав і нічого б. Отже треба котромусь це батюшці⁶ у вуха внести. Другого дня увиходить у клас він.

— Ну, так яка віра? — почав до мене. Оскирнувся якось хижо-хижо, далі: — Здавай книги: плевелів нам у пшениці не треба.

Попрошався я з школою. Жалко було. Мав кінчати того року.

¹ сорокуст, сорокоуст: у православних, молитва по померлих на прогати 40 днів після смерті

² маслособорування: помазання тіла після смерті

³ у царство уводить: уводити у рай

⁴ білет: (тут) свідоцтво

⁵ благочестя: богомольність, релігійність

⁶ батюшка: піп

*

— Оце вчивсь! — почав батько мені. — Що ж тепер?.. Я ж задовжався на тебе. Служити йди, на заробітки ступай!

«Так отак! — Невже це так таки й піти по заробітках блукать? Одичавіть, пірнуть у темряві, у багнуці?! А вчення, миле учення? Книги, надії? Що робить? Як быть?»

Нудю світом. То в цей куток загляну, то в той. Далі:

«Стій, — думаю, — мені ж можна й дома учитися: на вчителя готовивиться можна!»

Гаразд. Дістав таких книг, почав. Хитає батько головою.

— Геть, мабуть, — каже, — й часу не гай. Було б шануватися у школі. А тепер... думать он треба, що їсти, ходити у чім.

А мати таки: — Та хай ото доходить свого. Може ж таки що й буде з його.

Зітхне батько й нічого.

Готовлюсь. На осінь лаштуюсь їхати на кзамент.

От, — думаю, — здам і... вчителем я... вчителем!... Школа, вченики... Буду їм розказувати про людськість, про небо. По головці буду їх гладить... Боже, як гарно! Буду допомагати батькові. Найму дівчинку матері, щоб коло печі хоч поралась. Мати ж така слаба... Заїло лихо. Пере дрантя зимою було в порваних чоботях; застудилась, кашляє так.

Думав, мріяв, та... чого життя так?

Пішло по селу тимчасом:

— Петро Гнатюків у бога не вірує: з школи прогнали, до віри докопувавсь.

А багатилям і не подавай. А їх у селі у нас є.

— А прослідить за ним, — почали, — бо з таких усе лихо встає.

Щебто забастовки. Тоді саме йшли вони в нас. Почали накидати очима на мене.

— Та він занімається й книжками ще! — чую, балакають. — Які-то можуть бути книги у його? У школу ж він не ходить уже.

Не знаю, чи довго вони «слідили» за мною, чи ні, та під молотьбу пішов я на поденщину до одного з їх, до Гливи Петра. А я не все біля книг був, треба й заробити було. Молотили жито йому. Курява, спека. Між нами, поденщи-

ками, працював і наймит Гливин — Яким. Такий парубійка заштовханий, білий, худий, і таке щось після обіду сталося йому: положить сніп у машину, та й сяде, та й голову схилить, а піт так і ллється з його. Дивиться Глива на його, здоровий, пикатий такий.

— А чого це ти, Якиме, заледачів так? — каже.

Наймит: — Нудить мене, так нудить... голова болить.

— Гм! Швидше треба.

Наймит нічого. Береться за сніп.

А я: — Він хворий.

Подививсь-подививсь Глива на мене так вороже, далі заклав руки за спину та й пішов собі, оглядає скирти.

Я: — Так от чоловік, — кажу, — замість того, щоб до лікаря, він «швидше»!

Він і почув, як обернеться.

— Що-о, ти людей бунтуєш? — визвірився на мене. — Домократ! забастовщик!

— А що ж ви, — кажу — чоловіка хворого підгоните?

Він: — Ладно. Ти-и вже давно на прикметі в нас.

*

Світає. Лежу дома в хлівці, слухаю: лемент на городі.

— Давай нам його! Де він? — хтось гукає на батька.

Не встиг я убраться, як ідуть до мене — врячник і два козаки з нагайками. Хвосьнули разів скільки мене, ведуть до хати. А біля хати стоять батько й становий.

— Ану, де твої книги? — становий до мене.

А батько: — Ага, дочитавсь!... дочитавсь! — на мене так тремтятье.

Кинулись трусить мене. Поперекидали, де що не було й у хаті, й біля хати. Не знайшли нічого такого, до чого б причепиться можна було, а проте становий:

— Заарештувать його! — гукнув на врячника.

— За віщо?! крикнув батько.

Становий так ехидно: — А, ти не знаєш!... Он бунтовщик. От у Гливи на віщо він призводив людей?

Посідали козаки на коней, погнали мене.

— Боже мій, боже мій! — б'ється матуся.

*

Судили мене, оправдали, та що мені тепер з того? Встигла тюрма до суда забрать здоров'я, забрать надії, розбити життя.

Пам'ятаю: стояли раз добрі морози. Холодно в камері. Вікна побиті, сніг так і біліє на їх, а топиться тільки для слави — і комин холодний. Сиділо нас тоді чоловіка з вісім у камері тій, селяни усе. Ходимо то до дверей, то до нар, позгинались.

Носи сині в усіх, руки подубли; в того кашель, у того нежить, а в того вуха заклало. Що тут робить? Просимо «старшого», просимо начальника:

— Пожалуста, шибки повставляйте, та топить побільше вельїт.

— Харашо.

— Проходить тиждень, проходить і другий, — усе «харашо». Довго ж це так буде? Підходжу я раз до прозурки.

— Діжурний!¹ — гукаю. Не чуть. Удруге. Не чуть. Я давай стукать у двері. Біжить.

— Чіво бйош двері! — кричить.

— Поки ж ми, — кажу, — будемо мерзнуть отак?

Ні слова. Пішов. Ось трохи згодом начальник іде.

— У карцер його на трое суток, на хліб, воду.

Взяли мене, укинули у яму якусь. Вогко, поночі, тісно. Сюди повернись — стіна мокра, вонюча, туди — теж. Діл кам'яний, холодний, як лід, а одежі на мені одна чумарчина. Топцююсь. Прийшла ніч. Прилягти нігде, присісти хоч би — нігде. Схилився на одвірок, куняю. А то на третю вже ніч стою, ноги підкошуються мені, голова хилиться. Ліг, не знаю й як. Полежів правим боком на холодній долівці та це й дістав собі. Болить у боці й болить. А зворухнись до чого — колька, задишка.

*

Так отаке-то мені! Молодий, жить би, працювать би...

Та ще хоч би з навкола не досаджали а то:

¹ дежурный (рос) — черговий

— Ага, — радіють багатирі, — так йому й треба, щоб не був дуже розумний!

Мотається, мотається батько сам, знесилений, стомлений, так сумує сердешний. А тут ще й хата хилиться, хлівці боком лягають. А в матусі, мабуть, і очі не висихають ніколи. Бідна матуся!

— Сину мій, сину! — плаче, — та я ж ждала невісточки... Та я ж думала, що ти й сам житимеш, та й ми, немічні, за тобою, а ти... Та як уже нам і ховать вас навірилось!..

Така слаба, нездужаща, гріє липину, ромашки мені;

— Лічися, мій синочку, лічися.

Посилає й до лікаря у больницю. Ходив.

— Що ж, — каже лікар, — це хвороба така, щоб вилічить її, треба їсти добре: м'ясо, яйця, молоко, стерегтися простуди, у чистому повітрі жить.

— От і лічись! Де я візьму їства такого? Огірочки, картопелька — оце моє їство! Або як устрежуся простуди тії: удягтися ні в віщо, в хаті холодно, топиться гнойком; повітря дим, чад... По-о-ганяй до ями!

1910 р.

3MICT

.

Передмова — <i>Магдалина Ласло-Куцюк</i>	5
Г. Ф. Квітка-Основ'яненко.....	15
МАРУСЯ (<i>Уривок</i>)	17
Марко Вовчок	23
ГОРПИНА.....	25
Юрій Федькович	31
ШТЕФАН СЛАВИЧ (<i>Скорочено</i>)	33
Сидір Воробкевич	47
МОШ НИКОЛАЙ СУЧАВСЬКИЙ.....	49
Іван Нечуй-Левицький	63
НЕВИННА	65
Панас Мирний	75
СЕРЕД СТЕПІВ (<i>Уривок</i>)	77
Іван Франко	83
ODI PROFANUM VULGUS.....	86
Борис Грінченко	109
ПІДПАЛ.....	111
Ольга Кобилянська	123
ЧАС	125
Михайло Коцюбинський	131
ЩО ЗАПИСАНО В КНИГУ ЖИТТЯ.....	133

Осип Маковей	145
ПУСТЕЛЬНИК ІЗ ПУТНИ	147
МАНОЛІ	154
Василь Стефаник.....	161
ШКОДА.....	171
СИНИ.....	163
Лесь Мартович.....	171
ГРІШНИЦЯ.....	165
Михайло Яцків	179
БОРОТЬБА З ГОЛОВОЮ.....	179
Марко Черемшина.....	191
ЗЛОДІЯ ЗЛОВИЛИ.....	193
БАБИН ХІД.....	199
Степан Васильченко.....	203
НА ХУТОРІ.....	205
Архип Тесленко	211
ПОГАНЯЙ ДО ЯМИ.....	213

Редактор ІВАН КОВАЧ
Технічний редактор С. ЛЕПОЄВ

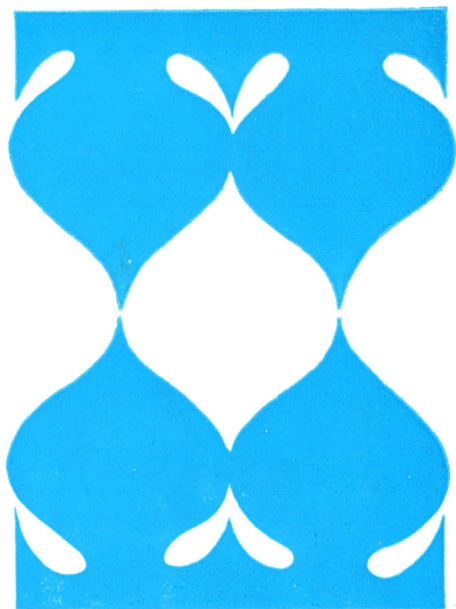
---

*Надруковано 1973 року. Тираж 517+140 брошурованих
примірників. Папір тип А. Формат 84×108 г/кв.м
Видавн. арк. 9,12. Друкарських арк. 14.
А №28590/21 XI 72 Формат 84×108*

Tiparul executat sub comanda
nr. 1143 Ia
Intreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918”
Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97.
București
Republica Socialistă România

DIN CARTEA VIEȚII

Antologia nuvelei
clasice ucrainene

(lb. ucraineană)

Editura Kriterion

București, 1973

Lei 7,25